

Premonstráti v Plzni

České národní obrození

In: Jindřich Bečvář (author); Martina Bečvářová (author): Premonstráti v Plzni. I. Historický kontext. (Czech). Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT, 2024. pp. 53–[142].

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/405433>

Terms of use:

© Bečvář, Jindřich

© Bečvářová, Martina

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

České národní obrození

1. Situace v českých zemích v 17. a 18. století¹

Roku 1627 byla vydána *zemská ústava* pro Čechy a roku 1628 pro Moravu.² Stanovily, že v českých zemích je katolické náboženství jediným povoleným vyznáním a způsobily tím masivní emigrační vlnu protestantského obyvatelstva z českých zemí. Poddaní museli přestoupit ke katolictví po dobrém nebo po zlém. Německý jazyk byl zrovnoprávněn s jazykem českým, ale preferována byla všude němčina. Doba pobělohorská svým tvrdým tlakem rekatolizace a germanizace vedla k poměrně rychlému úpadku české řeči a české kultury.

Za vlády císařovny Marie Terezie byla rakouská monarchie v mnoha směrech postupně reformována a modernizována. Přispěly k tomu na jedné straně prohrané války, na druhé straně myšlenky osvícenství, které přicházely ze západní Evropy, zejména z Francie. Feudalismus se postupně přezíval, sílily tržní raně kapitalistické vztahy.

V souvislosti se zrušením *jezuitského řádu* roku 1773 došlo k výraznému poklesu počtu gymnázií v Čechách a na Moravě, možnost středoškolského vzdělávání tím byla na určitou dobu značně omezena. Na druhé straně znamenaly školské reformy Marie Terezie z roku 1774 (Felbigerova reforma) určitý pokrok – přinesly posílení školní docházky a rozšíření sítě triviálních škol. Vyšší školství začalo postupně přecházet od latiny k němčině.

V osmdesátých letech pokračoval v reformách císař Josef II. *Patent o zrušení nevolnictví* z roku 1781 nahradil nevolnictví „mírným poddanstvím“. Bez souhlasu vrchnosti mohli poddaní uzavírat manželství, stěhovat se, odcházet za

¹ V této kapitole stručně nastíníme charakter základních etap národního obrození a přínos jejich hlavních představitelů. Připomeneme důležité události a zejména působení těch obrozenců, kteří hráli důležitou roli v aktivitách tepelských premonstrátů působících v Plzni, tj. Josefa Vojtěcha Sedláčka a Josefa Františka Smetany, kterým jsou věnovány následující dva svazky této monografie.

Níže uvedený text zdaleka neposkytuje a ani nemůže poskytovat kompletní přehled vývoje českého národního obrození, v žádném případě si neklade nárok na originalitu, původnost a úplnost zpracování. O národním obrození bylo napsáno mnoho monografií, obsáhlých studií i speciálních statí. Připomeňme jen [Hla], [Hro1], [Hro2], [Kč1], [Kč2], [Kč3], [Koř5], [Koř6], [Koř7], [Mac], [Mal2], [Mal3], [Pž2], [Pž3], [Pž4], [Skr], [Tay], [Un], [Un1], [Voč1], [Voč2] a [Voč3].

Jako odrazový můstek pro získání úvodních informací, námětů a zdrojů pro hlubší studium této problematiky lze doporučit webovou stránku

https://cs.wikipedia.org/wiki/České_národní_obrození [1.2.2023].

² Tyto dokumenty jsou nazvány *Verneuerte Landesordnung des Erbköönigreichs Böhaimb*, tj. *Obnovené zřízení zemské*.

studiem či za prací mimo hranice panství. Až do roku 1848 však byla zachována povinnost roboty a vybírány naturální a peněžní dávky pro vrchnost.

Toleranční patent Josefa II. z roku 1781 legalizoval (s určitými omezeními) tři křesťanská vyznání – augšpurské (luteránské), helvetské a pravoslavné. Do země mohli od té doby přicházet odborníci protestantského vyznání zejména z německých zemí, což bylo pro rozvoj říše velmi přínosné.

Roku 1784 zavedl Josef II. němčinu jako vyučovací jazyk na vysokých, středních a hlavních školách. Česky se učilo pouze na triviálních školách na venkově a v menších městech. Povinná němčina na školách a na úřadech vedla k další silné germanizaci českého národa. Na řadě míst, kde žili Češi, se český jazyk poměrně rychle vytrácel.

Nebezpečí postupující germanizace českého národa, zejména ohrožení dalších generací, si uvědomila úzká vrstva české inteligence a začala proti ní bojovat. Zrodili se první *vlastenci* a *buditelé*. Snažili se upadající český národ pozvednout, motivovat jej připomínáním slavné české minulosti, českých tradic a zvyků a posilovat slovanskou vzájemnost (jihoslovanské národy, polský a ruský národ), hledali v ní oporu, rozvíjeli myšlenky *panslavismu*. V důsledku těchto tendencí se u nás zrodila slavistika.

V 18. století došlo v Evropě i v českých zemích ke značnému rozvoji přírodních a technických věd, průmyslové výroby a hospodářství. Důsledkem byla postupující průmyslová revoluce, která vedla ke vzniku průmyslové společnosti, k rychlému růstu měst a k oslabování tradičních venkovských komunit. Jednotlivci přicházející do měst ztratili svoji původní venkovskou identitu, městská populace sílila a její příslušníci začali cítit *identitu národa*. Ve městech se rodil pocit sounáležitosti a bratrství, zejména pod vlivem národních, liberálních a demokratických ideálů *Velké francouzské revoluce* (1789 až 1799) hlásající *volnost, rovnost, bratrství*. Tyto změny přispěly v celé Evropě k růstu národního povědomí.

2. Johann Gottfried von Herder

Významným myslitelem 18. století byl německý filozof a protestantský kazatel Johann Gottfried von Herder (1744–1803), který byl silně inspirovaný francouzským osvícenstvím. Svými spisy výrazně ovlivnil filozofii, kulturu, myšlení, ale i politiku 19. století. Jeho myšlenky oslovily německé, anglické i americké filozofy. Byli to zejména Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768–1834), Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), John Stuart Mill (1806–1873), Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844–1900) a John Dewey (1859–1952).

Herder vyzdvihoval význam rozmanitosti, národní i jazykové. Roku 1772 publikoval podnětnou knihu *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* [Pojednání o povaze a původu lidské řeči], v níž zkoumal vznik jazyka, jeho společenský význam, jeho vliv na myšlení a na odlišnost lidských kultur. Rozvíjel

myšlenky národního státu a přispěl tak k vytvoření národního povědomí, které v Evropě v 18. století sílilo.

Podle Herdera je *národ* skupina lidí, kterou spojuje *společný jazyk*, z něhož vyrůstá jejich *společná kultura*, která je odlišná od všech ostatních kultur. Herder usiloval o to, aby se němčina stala jazykem vzdělanosti a kultury a vymanila se z nadvlády latiny a francouzštiny. Jeho myšlenky jsou dodnes inspirativní.

V letech 1784 až 1791 vydal Herder své rozsáhlé dílo *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* [Ideje k filozofii dějin lidstva], v němž – na rozdíl od jiných autorů – píše pozitivně o Slovanech. Jeho myšlenky o národech a národních jazycích měly rozhodující vliv nejen na německé, ale i na české národní obrození, zejména v jeho druhé a třetí fázi.³ Často se citují jeho výroky:

Klesni v prach, anebo se vyzbroj řečí!

Jazyk spojil lidi v národ.

3. České národní obrození

Ve druhé polovině 18. století začíná *české národní obrození*. Tento pojem v sobě zahrnuje zrození české identity, obrodu českého jazyka, kultury, literatury a českého vlastenectví. Vlivem obrození se začal utvářet novodobý český národ a sílila myšlenka prosazování *češství*.

Rakouská říše obrozenecké ideje nepodporovala, chtěla vytvořit jednotnou společnost, v níž by všichni mluvili německy. Tato snaha narazila na tvrdý odpor zejména v Uhrách. Čeští obrozenci se germanizačním snahám bránili kulturními aktivitami, pěstováním a kultivováním českého jazyka. Čeština byla totiž ve druhé polovině 18. století pouze jazykem lidovým, který se většinou používal jen na vesnicích a v malých městech, oproti němčině, která byla jazykem školství, veřejného života a úřadů. Na obranu českého jazyka začali vystupovat osvícenští vzdělanci, kteří chtěli češtinu pozvednout z jazyka lidového na jazyk spisovný. Pro národní vědomí sehrálo v té době významnou úlohu divadlo.

České národní obrození (probuzení, vzkříšení), které probíhalo v poslední třetině 18. století a v první polovině 19. století, bylo procesem, kterým se formoval novodobý český národ po stránce jazykové, kulturní, sociální, ekonomické, a nakonec i politické. Probíhalo v kontextu evropského dění, jehož součástí byl přechod evropské společnosti od feudalismu ke kapitalismu, který byl po řadu desetiletí ovlivňován myšlenkami *Velké francouzské revoluce*. Provázelo jej šíření myšlenek osvícenství a později romantismu. Je třeba zdůraznit, že proces utváření národů z etnických skupin probíhal v té době v celé Evropě. Výrazný byl hlavně v německých zemích, kde byl silně ovlivněn Herderovými myšlenkami, a na Apeninském poloostrově. Důsledkem byl mimo jiné vznik Německa a Itálie.

³ O Herderově filozofii a jeho vlivu na německé osvícenství viz [Bj].

V habsburském stavovském státě se postupně rodila občanská společnost. V souvislosti s postupující průmyslovou revolucí odcházeli (po zrušení nevolnictví) prostí čeští lidé za prací z venkova do poněmčených měst, kde posílili chudou městskou vrstvu. Ve městech tak postupně narůstal počet osob hovořících česky. Pro úspěch národního obrození to bylo mimořádně důležité.

České národní obrození bylo výsledkem aktivit českých vlastenců a národních buditelů, kteří vzešli zejména z lidu. Patřili k nim představitelé měšťanstva a inteligence, vědci, umělci, faráři, kupci, učitelé a lidoví písmáci. Některé obrozenecké aktivity podporovala česká šlechta a vyšší duchovenstvo. Prvním cílem obrození bylo pozvednout český jazyk na úroveň ostatních evropských jazyků a docílit rozvoje národního uvědomění.

Během necelého století se český národ v habsburské monarchii emancipoval. Český jazyk, který byl koncem 18. století ve zbědovaném stavu, byl intenzivními aktivitami vlastenců a buditelů oživen, postaven na exaktní základ (gramatika, pravopis, slovní zásoba, odborná terminologie). Vznikla novodobá čeština, zrodily se nová česká literatura, próza, poezie i dramatická tvorba, odborné a vědecké texty. Výrazně narostlo povědomí o českých dějinách, tradicích a zvycích. Vytvořila se a postupně sílila vrstva české inteligence, měšťanstva, podnikatelů, českých řemeslníků a dělníků. Český národ se rovněž pozvedl ekonomicky. Národní uvědomění vedlo až ke vzniku českého politického programu, jehož představitelé se posléze distancovali od německého a později od rakouského světa, a nakonec i od slovanského.

České národní obrození se často člení na tři, případně čtyři fáze. Jako jeho počátek je někdy symbolicky udáván rok 1775, jako jeho konec – rovněž symbolicky – rok 1848, případně rok 1858.

4. První fáze národního obrození

První fáze českého národního obrození (*konsolidační, obranná, defenzivní*) zasahující do doby *klasicismu a osvícenství* je obdobím zhruba od roku 1775 do roku 1805. Má jazykově kulturní charakter, je to doba *obrany českého jazyka*, doba, do níž spadají počátky českého divadla, poezie, žurnalistiky atd.⁴ Tato fáze obrození probíhá v době vlády Marie Terezie, Josefa II., Leopolda II. a Františka I.

Rok 1775 bývá označován za počátek národního obrození ze symbolického důvodu. V tomto roce totiž František Martin Pelcl vydal utajovaný spis Bohuslava Balbína⁵ nazvaný *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica* [Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště českého], sepsaný v letech 1672 a 1673.⁶ Balbín ve své *Rozpravě* kritizoval politiku vlády,

⁴ Pro větší pohodlí čtenářů uvádíme v této kapitole názvy českých prací a citáty v moderním přepisu.

⁵ Bohuslav Balbín (1621–1688), kněz, člen jezuitského řádu, historik, hagiograf a pedagog, byl vlastencem a obhájcem českého jazyka. Patří mezi významné postavy českého baroka.

⁶ Česky vyšla Balbínova *Rozprava* v překladu Emanuela Tonnera (1829–1900) až

odstraňování češtiny z kostelů, škol i úřadů, obhajoval právo člověka na rodnou řeč a odsuzoval českou šlechtu, která se odrodila.

Vydání Balbínovy *Rozpravy* podpořilo obrozenecké úsilí českých vzdělanců. Stačí si přečíst Balbínova patetická slova, kterými se obrací na sv. Václava:

... *Postav nás zase na to místo, odkud jsme vlastní zbabělostí a zločinnou nenávisť jiných nebo podlízavostí mnohých neprávem klesli, oddáni až do konce nejuvěrněji Tobě a přesvaté víře i panovníkům! Ty ochrano a posilo našeho národa! Zanikneme-li, v Tobě zanikneme! Od nových obyvatelů bys marně očekával tu úctu, s níž Tě česká země po tolik staletí následuje a miluje. Proto naléhavě opakujeme:*

*Nedej zahynouti nám i budoucím!*⁷

Na obranu českého jazyka vystoupili v posledních třech desetiletích 18. století čeští vlastenci, někteří ještě před vydáním Balbínovy *Rozpravy*.

Roku 1773 předložil Josef Antonín Schneider (1733–1813) *Českému zemskému guberniu*⁸ svoji německy psanou práci o obrodě českého jazyka. Nazval se pravým Čechem, psal o vroucí lásce k rodné řeči, kterou by rád spatřil v plné kráse a plném lesku, ona však umírá.

O rok později vydal František Josef hrabě Kinský spis vychovatelských úvah *Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen* [Připomenutí jednoho důležitého tématu od jednoho Čecha],⁹ v němž se odborně a zároveň nadšeně vyjadřoval o české řeči.

Vášnivou obranu jazyka českého publikoval roku 1783 dvacetiletý Karel Václav Ignác Thám, spisovatel a překladatel. Jeho plamenně psaná a ostře formulovaná *Obrana Jazyka Českého proti zlobivým jeho utrhačům, též mnohým vlastencům v cvičení se v něm lknavým a nedbalým*¹⁰ připsaná Karlu Rafaelu Ungarovi ukazuje autorův mimořádně silný národní cit a jeho lásku ke všemu českému. Thám vyzdvihl období slávy českého jazyka, oslavil českou řeč a české literární památky a připomněl, že ještě roku 1780 katolíci lidem brali *kacířské knihy* a pálili je. S výčitkami se obrátil k těm, kteří českému jazyku škodí, ať již úmyslně či z nevědomosti:

... *Rděte se hanbou potomkové jejich, daleko, daleko od šlépějí slavných předků uchýlení! Rděte se všichni, ježto ó žel! v jazyku od předků vždy zachova-*

roku 1869 (Spolek pro vydávání laciných knih českých, Praha, 1869, lxiv+151 stran), některé úryvky však publikoval Karel Havlíček Borovský roku 1850 v článku *Bohuslava Balbína obrana národu slovanského* (Slovan. Časopis věnovaný politickým a vůbec veřejným záležitostem slovanským, zvláště českým, Máj, Červen, Červenec 1850, s. 77–83, 147–152). Roku 1988 vyšlo toto Balbínovo dílko pod názvem *Rozprava krátká, ale pravdivá* (Odeon, Praha, 214 stran).

⁷ B. Balbín: *Rozprava* ..., 1988, s. 158.

⁸ *České zemské gubernium* (Böhmisches Landesgubernium) bylo v Čechách v letech 1763 až 1849 vrcholným zemským správním orgánem.

⁹ Wolfgang Gerle, Prag, 1773, 279 stran.

¹⁰ J. F. z Schönfeldu, Praha, 1783, 48 stran. Další vydání modernizovaným pravopisem: Brož a Beneš, Praha, 1918, 45 stran.

ném, rozhojněném a zvelebeném nepovědomi jsouce, mrzce jím zhrdáte. Rděte se i Vy, kteří jste v ostrhání jeho nedbanlivými a lhostejnými se prokázali a snad, nastojte, zhouby jeho žádající, rozmanitých k vykořenění jeho rad podávali! O, jak truchlou pro Bůh za dnů našich jazyk český vzal proměnu!¹¹

Výstižně své postavení charakterizoval mottem, které v knížce uvedl:

Pravdu českou hudu, mnohým v záští budu!

Jan Alois Hanke¹² je autorem osvěcenské obrany českého jazyka, literatury a národa, kterou vydal roku 1783 pod názvem *Empfehlung der böhmischen Sprache und Litteratur ... Gewidmet seinem Vaterlande dem Markgrathum Mähren* [Doporučení českého jazyka a literatury ... Věnováno vlasti Markrabství moravského].¹³

Evangelický kněz Ján Hrdlička (1741–1810), slovenský vlastenec a obrozenec, zveřejnil roku 1785 v prvním slovenském vědeckém časopise *Staré Noviny literárního umění* stať *Vznešenost řeči české neb vůbec slovenské*. Byla jednou z dalších obran české řeči, svého autora uvedla ve známost mezi vlastenci. Hrdlička zdůrazňoval význam češtiny *Bible kralické*, stavěl se proti germanizačním snahám Josefa II., i když jeho osvěcenské reformy podporoval. Hrdlička je autorem církevních písní, *Knížečky pro Čeleď Křesťanskou* (1794) a rozpravy *Slovanský národ*. Byl členem vědecké společnosti *Erudita societas slavica*, kterou založil roku 1785 v Banské Bystrici evangelický farář Ondrej Plachý (1755–1810). Hrdlička se podílel na vydávání měsíčníku *Staré Noviny literárního umění* výše zmíněné společnosti, psal do nich příspěvky o osvěcenství a o vznešenosti české řeči (*bibličtiny*).

Jan Nepomuk Josef Rulík (1744–1812), český obrozenecký spisovatel, se živil jako hudební skladatel, varhaník a zpěvák v pražských kostelích. Za své aktivity v rozvoji chrámové hudby získal titul pražského měšťana. Jeho obrana jazyka českého nazvaná *Sláva a Výbornost Jazyka Českého*¹⁴ vyšla roku 1792. Vyzdvihovala vlastnosti češtiny a zdůrazňovala její příslušnost ke slovanským jazykům. O rok později vydal Rulík knížku *Velmi užitečná historie o slovném národu českém*.¹⁵

Při obraně českého jazyka a rozvoji národního obrození sehrály vedle výše uvedených „obran“ významnou roli předmluvy k některým knihám (tištěné slovo) a přednášky (mluvené slovo):

¹¹ *Obrana jazyka českého ...*, 1918, s. 17.

¹² Jan Nepomuk Alois Hanke z Hankensteina (1751–1806) studoval na piaristickém gymnáziu v Kroměříži a na univerzitách v Olomouci a ve Vídni. Od roku 1777 pracoval v olomoucké knihovně, kde třídil a katalogizoval knihy pocházející ze zrušených jezuitských klášterů. Byl stoupencem osvěcenství, sympatizoval s francouzskými encyklopedisty. Roku 1796 byl povýšen do šlechtického stavu (von Hankenstein). Zajímavé je, že na titulní stránce jeho knížky je uvedeno *Von Johann Alois Hanke erstem Custos auf der k. k. Universitätsbibliothek in Brünn [et]c.*, ačkoliv v Brně tehdy univerzita nebyla.

¹³ *Mit von Baumeisterischen Schriften*, Wien, 1783, 67 stran.

¹⁴ *Česká expedice*, Praha, 1792, 48 stran.

¹⁵ J. Beránek, Praha, 1793, 80 stran.

- *Předmluva k laskavému čtenáři* Františka Martina Pelcla k jeho knize *Příhody Václava Vratislava Svobodného pána z Mitrovic ...* z roku 1777,
- *Předmluva* zahajující almanach *Básně v řeči vázané* Václava Tháma z roku 1785,
- *Předmluva* k vydání *Kroniky Boleslavské ...* [Dalimilovy] Františka Faustina Procházky z roku 1786,
- přednáška Josefa Dobrovského na půdě *Soukromé učené společnosti* roku 1791 (viz dále),
- přednáška *Akademische Antrittsrede über den Nutzen und Wichtigkeit der Böhmisches Sprache* Františka Martina Pelcla vydaná roku 1793 (viz dále).

K propagaci a rozvoji českého jazyka rovněž přispěla vydání některých významných děl, zejména revidovaný překlad *Bible svatováclavské*, jehož přípravou byli roku 1776 na podnět císařovny Marie Terezie pověřeni Václav Fortunát Durych a František Faustin Procházka.¹⁶ Roku 1778 vyšel *Nový zákon* a o dva roky později *Starý zákon*.¹⁷ Ve své době byla pro svou ryzí češtinu tato tzv. *Bible císařská* považována za vzor jazykové i pravopisné dokonalosti. Pozitivní roli v počátcích obrození sehrál i Komenského *Labyrint světa a ráj srdce* z roku 1782¹⁸ a periodikum *Učitel lidu* vydávané v letech 1786 až 1788.¹⁹

Cílem, ale i výsledkem první fáze národního obrození bylo zejména

- prosazení kritického přístupu k českým dějinám (Dobner, Pelcl, Dobrovský),
- pozvednutí českého jazyka, úpravy gramatiky, rozšíření slovní zásoby (Pelcl, Dobrovský),
- kritické zhodnocení vývoje české řeči a literatury (Dobrovský),
- vznik stolice české řeči a literatury na pražské univerzitě (Pelcl),
- vznik odborné a vědecké platformy (*Soukromá učená společnost*).

¹⁶ Katolický kněz Václav Fortunát Durych (1735–1802), člen řádu paulánů, učitel orientálních jazyků, latinsky píšící filolog a bibliista, byl českým buditelem, stoupencem slovanské vzájemnosti, zakladatelem a průkopníkem českého odborného slavistického studia. František Faustin Procházka (1749–1809), český kněz a buditel, byl správcem pražské univerzitní knihovny.

¹⁷ *Biblí česká, to jest celé svaté Písmo Starého i Nového zákona, podle starého obecného latinského od svatě římské katolické církve potvrzeného a užívaného přeložení, opět s obzvláštní pilností přehlednuté, ponapravené a znovu vydané*, Jan Adam Hagen, Praha, 1780, 1778, lxxxiv+1444, xxiv+351 stran. Další vydání: nákladem Cýs. král. normální školy, Praha, 1804, xxv+1335, viii+1386 stran.

¹⁸ J. Samm, Praha, 1782, vi+256 stran.

¹⁹ Není kompletně dochováno. Ročně bylo vydáváno 12 svazků, v roce 1786 celkem 788 stran, v roce 1788 celkem 759 stran.

5. Soukromá učená společnost, Královská česká společnost nauk

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 18. století se z neformálních schůzek příznivců věd a umění z řad šlechty a měšťanstva rodila *Soukromá učená společnost*. Jako její první členové bývají uváděni

- Gelasius Dobner (1719–1790), český katolický kněz německého původu, historik, zakladatel kritického českého dějepiscetví,
- Josef von Sonnenfels (1732/3–1817), rakouský spisovatel, právník, politik, filozof, divadelní kritik,
- Mikuláš Adaukt Voigt (1733–1787), český katolický kněz německého původu, lingvista, slavista, literární historik, numismatik, profesor všeobecných dějin a dějin literatury na vídeňské univerzitě,
- František Martin Pelcl (1734–1801), filolog, historik, univerzitní profesor českého jazyka,
- Karel Jindřich Seibt (1735–1806), osvícenský kněz, filozof, pedagogický reformátor, univerzitní profesor estetiky a pedagogiky, rektor pražské univerzity,
- František Josef hrabě Kinský (1739–1805), rakouský vojenský velitel, pedagog,
- Ignác Cornova (1740–1822), český kněz, jezuita, historik, básník,
- Ignác Antonín Born (1742–1791), rakouský osvícenec, mineralog, geolog, montanista,
- Karel Rafael Ungar (1744–1807), český katolický kněz, historik, knihovník, zakladatel české *knihopisné vědy*.

Soukromá učená společnost vydávala v letech 1771 a 1772 týdeník *Prager gelehrte Nachrichten, Eine kritische Wochenschrift* [Pražské učené zvěsti, Kritický týdeník], v němž své práce publikovali její členové. Tento první pražský vědecký časopis kladl důraz jak na přírodovědné, tak na společenské vědy, zdůrazňoval ideu svobodného vědeckého bádání. Vydávání řídili Ignác Antonín Born, František Martin Pelcl a Mikuláš Adaukt Voigt, roku 1772 však bylo úředním zásahem zastaveno.

V letech 1775 až 1784 vydala *Soukromá učená společnost* šest svazků *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte, und der Naturgeschichte* [Rozpravy Soukromé společnosti v Čechách pro zvelebení matematiky, dějin vlasti a přírodních věd], které přispěly k položení základů české vědy. Vydávání řídil Ignác Antonín Born.

Roku 1784 byla *Soukromá učená společnost* přetvořena na základě stanov *Einrichtung und Gesetze der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften* [Zřízení a zákony české společnosti nauk] na *Českou společnost nauk*. Roku 1790 se

v názvu náhodně objevilo slovo „Královská“, oficiálně však byl název *Královská česká společnost nauk* schválen až roku 1837.²⁰

Společnost zasedala v sále bývalé jezuitské knihovny v Klementinu, umožnil jí to 3. listopadu 1784 císař Josef II.²¹ U příležitosti své korunovace a návštěvy *Průmyslové výstavy*, která se konala v Klementinu, pozdravil *Českou společnost nauk* 25. září roku 1791 císař Leopold II.²² Josef Dobrovský přednesl pozoruhodnou řeč *Ueber die Ergebenheit und Anhänglichkeit der Slawischen Völker an das Erzhaus Oestreich* [O stálé věrnosti, kterouž se národ slovanský domu rakouského po všechen čas přidržel], na jedné straně loajální, na druhé straně přinášející myšlenky o státnické moudrosti.²³ Zaujala i císaře, který věnoval společnosti 6 000 zlatých.

Závěr připraveného projevu cenzura škrtila, Dobrovský jej tedy nepřednesl. Celá jeho řeč, která byla obranou českého jazyka, však vyšla vzápětí tiskem a vzbudila velkou pozornost. Závěr zní takto:

... Vaše cí. Milost o šetření a vážení sobě našeho jazyka nejsilnější důkaz tím nám dala, že dle obsahu zlaté bully Karla IV-tého, a dle příkladu svého předka Ferdinada II., kteréhož syn jeho Ferdinand III. Českou řečí vítával, dle příkladu Císařovny a Královny Marie Terezie, ana v vojenské akademii v Novém Městě cvičení v Českém jazyku nařídila, a k tomu učitele téhož jazyka na obecném učení Vídeňském ustanovila, též Císaře Jozefa II. slavné paměti, kterýž naučení České řeči šlechticům v akademiiích důkladně poroučel, některý z svých Synů jejich královské vyvýšenosti v něm cvičiti dáváte.²⁴

6. Gelasius Dobner

Výraznou osobností českého vědeckého světa druhé poloviny 18. století, která stála u založení *Soukromé učené společnosti*, byl katolický kněz Job Felix Dobner. Ačkoliv byl německého původu, naučil se česky a považoval se za Čecha a vlastence. Studoval na jezuitských a piaristických školách, pokračoval univerzitním studiem filozofie a teologie. Stal se členem piaristického

²⁰ O historii *Královské české společnosti nauk* viz např. [Kal], [Šel], [Kos] a [Pet3].

²¹ Později sídlila v Lazarské ulici a od roku 1891 v budově *Národního muzea* na Václavském náměstí v Praze.

²² Tuto událost připomíná nástěnná malba *Zástupci Královské české společnosti nauk před císařem Leopoldem II. v roce 1791*, která je v Praze v letohrádku královny Anny. Patří do dvanáctidílného cyklu maleb z českých dějin navrženého rakouským malířem a pedagogem Christianem Rubenem (1805–1875), který v letech 1851 až 1865 namalovali podle Rubenových skic jeho žáci Karel Javůrek, Emil Jan Lauffer, Antonín Lhota, Karel Svoboda, Josef Matyáš Trenkwald a Jan Till. Zachycuje okamžik, kdy Leopold II. podává Prokopu Ondřeji hraběti Lažanskému z Bukové (1741–1804), předsedovi *České společnosti nauk*, zakládací dekret. Kolem něho jsou mimo jiné zachyceni Dobrovský, Dobner, Voigt, Ungar a Pelcl.

²³ Projev byl publikován v *Krameriových c. k. Vlastenských Novinách* a oslovil tak širší vzdělanější veřejnost. Viz *Řeč Josefa Dobrovského, proslovená dne 25. září 1791 v České učené společnosti*, Předmluva V. A. Franceva, Jan Štenc, Praha, 1926, 43 stran.

²⁴ *Řeč Josefa Dobrovského ...*, citát s. 42–43.

řádu a přijal řádové jméno Gelasius a Sancta Catharina. Působil na několika piaristických školách (v rakouském Hornu, Vídni, Mikulově, Kroměříži atd.).

Roku 1752 založil v Celetné ulici v Praze piaristickou čtyřtřídní školu s výukou čtení, psaní, počítání a základů latiny. Po čtrnácti letech se tato škola přestěhovala do Panské ulice a rozšířila se na gymnázium. Pod Dobnerovým vedením se pražské piaristické novoměstské gymnázium stalo jedním z nejlepších vzdělávacích ústavů v českých zemích. Roku 1778 Dobner vedení školy opustil a věnoval se vědecké práci. Od Marie Terezie získal státní penzi 300 zlatých ročně a čestný titul *český královský historiograf*.

Dobner byl renomovaným historikem osvícenských názorů, postupně zpracovával kritický přehled českých dějin od nejstarších dob, zabýval se například otázkou původu a autorství *Kristiánovy legendy*,²⁵ věnoval se otázkám Velkomoravské říše, původu *cyrilice* a *hlaholice*, problematice staroslovanských bohoslužeb v českých zemích, vztahu českého státu k říši atd. Odmítal neprověřené legendy a pověsti, prosazoval přísně kritické metody zkoumání písemných pramenů. Byl prvním českým moderním historikem, výrazně ovlivnil vývoj historických věd v českých zemích, na jeho práce navazovaly další generace badatelů. Je oprávněně považován za zakladatele moderní české kritické historiografie.

Gelasius Dobner je autorem řady prací. V letech 1761 až 1782 vydal šestisvazkový, kriticky komentovaný latinský překlad Hájkovy *České kroniky* pod názvem *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum*.²⁶ Zpochybnil věrohodnost řady informací, které Hájek ve své kronice uvedl a vyvolal tím velkou diskusi, spory a tvrdou kritiku odpůrců.

Ve spisu *Epistola apologetica adversus Luciferum urentem, non lucentem ...* [Omluvný dopis proti Luciferu hoří, nesvítlí ...] z roku 1767 Dobner klidně reagoval na urážlivou kritiku jezuitu Václava Prokopa Duchovského (1717–1773).²⁷ Vysvětloval metodologické zásady, podle nichž postupoval při vědeckém bádání a při sepisování svých prací a odmítal obvinění, že není vlastencem.

V letech 1764 až 1785 publikoval šest objemných svazků *Monumenta historica Bohemiae nusquam antehac edita ...* [Historické památky Čech nikdy předtím nepublikované], v nichž zveřejnil opisy velkého množství do té doby neznámých archivních pramenů týkajících se české historie.

²⁵ Kristiánovu legendu *Vita et passio sancti Wenceslai et sanctae Ludmilae avae eius* [Život a umučení svatého Václava a jeho babičky svaté Ludmily] objevil Bohuslav Balbín roku 1645 v archivu v Třeboni. Její autorství a doba vzniku není dodnes jasná.

²⁶ *Kronika Česká* českého kněze Václava Hájka z Libočan (před r. 1500 až 1553) je česky psaná humanistická kronika o dějinách českého národa. Vydána byla roku 1541. Německy vyšla jako *Böhmische Chronica* roku 1596 v překladu Johanna Sandela (asi 1570 až 1625), městského notáře a písaře v Kadani a Chomutově; další německá vydání jsou z let 1697 a 1718. Faksimile Hájkovy kroniky z roku 1541 vydal v letech 1819 až 1823 v 35 sešitech Jan Ferdinand Nepomuk ze Schönfeldu (1750–1821), toto vydání snad inicioval Josef Linda.

²⁷ Duchovský roku 1765 napadl Dobnerovu kritickou edici Hájkovy kroniky ve spisu *Lucifer lucens non urens ...* [Lucifer zářící a nehořící ...].

Připomeňme ještě osm Dobnerových pravidel kritického dějepisce:

1. *Pověst ustupuje před rozmyslem, bádáním a pravdou.*
2. *Při pochybách a nejistotách se má následovat to, co je nejpravděpodobnější.*
3. *Při protimluvech soudobých spisovatelů se dává přednost tomu, kdo byl blíže místu, osobě a ději a jehož pověst u potomků je nejvíce bezúhonná.*
4. *Podezřelé je z víry, cokoliv je v lidských záležitostech nad lidskou důvěru.*
5. *Dějiny se nejsprávněji polepšují z původních listin a veřejných památek.*
6. *Rozmysl se má řídit především chronologií a jejími hlavními zásadami.*
7. *Svědectví jediného soudobého nebo málo pozdějšího dějepisce má více jistoty než setniny pozdějších.*
8. *Nedbá se toho, cokoli se později hlásá bez starších svědectví.²⁸*

7. František Martin Pelcl

František Martin Pelcl, osvícenský historik, filolog a pedagog, byl předním českým vlastencem a buditelem.

Studoval na městské škole a nižším piaristickém gymnáziu v Rychnově nad Kněžnou, od roku 1750 na nižším jezuitském gymnáziu v Hradci Králové a později na vyšším gymnáziu v Praze. Roku 1754 završil středoškolské vzdělání a od roku 1755 začal studovat na pražské Teologické fakultě. Po několika měsících přešel na Právnickou fakultu, studium však nedokončil. Jako domácí učitel a hofmistr působil asi devět let u hraběte Šternberka, kde měl k dispozici velkou knihovnu. Roku 1769 se stal učitelem a vychovatelem v rodině českého šlechtice Františka Antonína hraběte Nostice-Rienecka (1725–1794), vlastence a mecenáše, který zastával vysoké státní funkce.²⁹ Pelcl měl zajištěno bydlení a stravu, plat 500 zlatých ročně a příslib celoživotního zabezpečení.³⁰ Až do roku 1801 pracoval u Nosticů na pořádání jejich archivu a na katalogizaci knihovny (od roku 1776 spolu s Josefem Dobrovským), tato práce výrazně přispěla k jeho odbornému růstu. V salonu Nosticů se navíc setkával s významnými osobnostmi, osvícenskou a vlasteneckou inteligencí (Dobner, Born, Voigt atd.). Od počátku se podílel na aktivitách *Soukromé učené společnosti* a publikoval v jejích spisech. Sedmdesátá léta byla pro Pelcla velmi plodným obdobím.

Jeho dílo je rozsáhlé, připomeňme nejprve jeho nejdůležitější publikace spadající do historie.

²⁸ Česká verze těchto pravidel viz [Ht2], s. 266.

O životě a díle Gelasia Dobnera viz [Kud], [Sla], [Ht1] a [Ht2].

²⁹ Nejvyšší dvorský sudí *Českého království* (1774 až 1781), nejvyšší zemský hofmistr *Českého království* (1781 až 1782), nejvyšší purkrabí *Českého království* (1782 až 1787).

³⁰ Patrně proto dvakrát odmítl nabízenou stolicí českého jazyka na vídeňské univerzitě (1773 a 1783) a stolicí historie na univerzitě v Erfurtu (1780).

Pelcova monografie *Kurzgefaßte Geschichte der Böhmen, von den ältesten bis auf die itzigen Zeiten. Aus den besten Geschichtschreibern, alten Kroniken, und glaubwürdigen Handschriften zusammen getragen* [Stručné dějiny Čechů od nejstarších dob do doby dnešní. Z nejlepších dějepisců, starých kronik a věrohodných rukopisů] vyšla v letech 1774 až 1782 třikrát (autor ji upravoval, doplňoval a rozšiřoval).³¹

Během let 1774 a 1775 připravoval Pelcl latinské vydání Balbínovy rozpravy *Obrana jazyka slovanského, zvláště českého*, publikoval ji roku 1775, jak jsme již výše uvedli.

Roku 1777 vydal Pelcl renesanční cestopis *Přihody Václava Vratislava Svobodného Pána z Mitrovic, které on v tureckém hlavním Městě Konstantinopoli viděl, v Zajetí svém skusil a po šťastném do Vlasti své Navrácení sám Léta Páně 1599 sepsal; nyní pak František Martin Pelzel na Světlo vydal*.³² Předmluva začíná slovy, z nichž je cítit vlastenectví:

Známá Věc jest, že veškeren každý Národ vždycky se o to vynasnažoval, aby Jazyk svůj přirozený ne jenom zachoval, ale také zlepšil a rozšiřoval.

Pelcl se snažil – podobně jako Dobner – shromáždit historické dokumenty týkající se českých dějin. Jeho dvoudílná monografie o Karlu IV. nazvaná *Kaiser Karl der Vierte, König in Böhmen ...* z let 1780 a 1781 obsahuje 349 dobových listin³³ a následná dvoudílná monografie o Václavu IV. nazvaná *Lebensgeschichte des Römischen und Böhmisches Königs Wenceslaus ...* obsahuje 253 dobových listin.³⁴ Polemizovala mimo jiné s negativním hodnocením Václava IV.

Další dvoudílná Pelcova monografie *Scriptorum rerum Bohemicarum* [Spi-sovatelé dějin českých] je kritickou edicí staročeských textů. Je věnována pracím, které sepsali Kosmas a jeho pokračovatelé, Beneš Krabice z Weitmile a František Pražský.³⁵

Pelcova třídílná, česky psaná *Nová kronika Česká ...*³⁶ zahrnuje období do roku 1378. Její vydání mělo vážné problémy s cenzurou, vídeňským dvorským cenzorem bylo schváleno až po intervenci Pelclových přátel. Podle Dobrovského svou *Novou kronikou českou* Pelcl *probudil mnohého dřímajícího Čecha* (s. 135).

³¹ 1. vydání: 1774, xvi+662+xxxii stran (do počátku vlády Marie Terezie), 2. vydání: 1779, xvi+782 stran (do roku 1775), 3. vydání: 1782, xxiv+1014 stran; připojena byla Dobrovského studie *O původu jména Čech, Čechové*. Navíc se roku 1781 objevilo nelegální vydání.

³² J. M. Sám, Praha, 1777, xx+232 stran.

³³ J. A. Hagen, Prag, 1. díl: 1780, xvi+450+226 stran (období 1316 až 1355), 2. díl: 1781, iv+451–976 stran, xxvi+227–392 stran (období 1355 až 1378). Další vydání: Waltherische Hochbuchhandlung, Dresden, 1783 (dva díly).

³⁴ 1. díl: Prag, 1788, xiv+304 stran, 164 stran (období 1361 až 1395), 2. díl: Schönfeldsche-Meißnerische Buchhandlung, Prag, 1790, iv+305–690 stran, 176 stran (období 1395 až 1419).

³⁵ Pragae, 1. díl: 1783, xl+498 stran, 2. díl: 1784, xxxviii+511 stran.

³⁶ V Impressi c. k. normální školy, Praha, 1. díl: 1791, xxviii+452 stran (do roku 1092), 2. díl: 1792, xiv+472 stran (1092 až 1230), 3. díl: F. Jeřábek Starší, V Starém Městě Pražském, 1796, xiv+496 stran (1230 až 1378).

Velkou pozornost věnoval Pelcl i významným osobnostem.

Jeho kniha *Boehmische, maehrische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten ...*³⁷ [Slovník českých spisovatelů jezuitského řádu z Čech, Moravy a Slezska ...] z roku 1786 obsahuje 373 medailonků významných autorů jezuitského řádu.

Čtyřdílná kolektivní práce členů *Soukromé učené společnosti* nazvaná *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken*³⁸ [Obrazy českých a moravských učenců a umělců spolu s krátkými zprávami o jejich životech a dílech], na níž se Pelcl podílel, byla encyklopedií významných českých a moravských učenců a umělců 17. a 18. století s jejich životopisnými medailonky a podobiznami. Připojené mědirytiny Jana Jiřího Balzera (1736–1799) byly zhotoveny podle předloh Jana Kleinhardta (1742–1794).

Důležité Pelcovy práce se týkají českého jazyka, připomeňme jen jeho stěžejní díla.

Již roku 1775 publikoval Pelcl knihu *Handbuch zum Gebrauche der Jugend bey Erlernung der deutsch-französich- und böhmischen Sprachen*³⁹ [Příručka pro mladé při výuce němčiny, francouzštiny a češtiny].

V letech 1789 a 1790 vydal dvoudílnou studii *Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen von 1341 bis 1789*⁴⁰ [Dějiny Němců a jejich jazyka v Čechách od roku 1341 do roku 1789], která výslovně upozorňovala na negativní důsledky josefinských reforem pro český národ a český jazyk a zdůrazňovala nebezpečí germanizace.⁴¹

8. Stanislav Vydra

Výraznou osobností pražské univerzity poslední třetiny 18. století byl Stanislav Vydra (1741–1804), jezuita, univerzitní profesor matematiky, vzdělanec, vlastenec a národní buditel, zvaný též *cordatus Bohemus*.

Roku 1757 vstoupil do jezuitského řádu a s jeho pomocí vystudoval pražskou univerzitu. Krátce působil na gymnáziu v Jičíně, pak se stal na pražské univerzitě asistentem profesora Josepha Steplinga (1715–1778). Roku 1772 byl jmenován profesorem matematiky na pražské univerzitě a setrval zde až do smrti. Za více než třicetiletou kariéru učil asi deset tisíc studentů. Do roku 1784

³⁷ Verlag des Verfassers, Prag, 1786, vi+295+5 stran.

³⁸ 1. díl: W. Gerle, Prag, 1773, xlii+122+2+33 stran, 2. díl: J. K. Hraba, Prag, 1775, 8+xxvi+183+1+27 stran, 3. díl: J. K. Hraba, Prag, 1777, 6+xxx+191+1+27 stran, 4. díl: K. k. Normalschulbuchdruckerey, Prag, 1782, 8+vi+1+192+32 stran.

³⁹ W. Gerle, Prag, 1775, 141 stran.

⁴⁰ 1. díl: Abhandlungen der böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften auf das Jahr 1788, Prag – Dresden, 1789, s. 344–379, 2. díl: Neuere Abhandlungen der k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Erstes Band, Wien – Prag, 1791, s. 281–310.

⁴¹ O životě a díle F. M. Pelcla viz [Hš3], [Joh1] a [Pel].

přednášel latinsky, od roku 1784 německy. Jako vášnivý vlastenec vkládal do svých matematických přednášek zajímavé citáty, historické odbočky, komentáře a poznámky. Snažil se studenty zaujmout a motivovat je ke studiu matematiky, kterou mnozí považovali za nezájímavou, nezáživnou a obtížnou. Slabším českým studentům objasňoval základy matematiky i česky. Jeho pedagogické působení a vlastenecké nadšení je zachyceno v díle Aloise Jiráka *F. L. Věk*.

Roku 1778 vydal Vydra knihu *Historia Matheseos Bohemia et Moravia cultuae*⁴² [Historie matematiky v Čechách a na Moravě], v níž uvedl životopisy téměř stovky matematiků, fyziků a astronomů působících v našich zemích a doplnil je stručným popisem jejich prací.

Roku 1783 vyšla Vydrova nevelká latinsky psaná učebnice *Elementa calculi differentialis et integralis*⁴³ [Základy diferenciálního a integrálního počtu], která obsahuje úvodní partie vysokoškolské matematiky. Vydra ji sepsal na základě svých zkušeností z více než desetiletého působení na pražské univerzitě.

Roku 1801 začal mít vážné problémy se zrakem, definitivně o něj přišel roku 1803. V době slepoty skládal básně a dvěma svým žákům diktoval učebnici *Počátkové aritmetiky*,⁴⁴ která vyšla roku 1806 zásluhou Ladislava Jandery (1776–1857). Stala se první novodobou česky psanou učebnicí elementární matematiky, byla určena pokročilejším středoškolským a začínajícím vysokoškolským studentům. Obsahuje výklad písemných algoritmů základních aritmetických operací, počítání se zlomky, výpočet druhých a třetích odmocnin, výklad poměrů a úměr, problematiky aritmetických a geometrických posloupností, logaritmů a iracionalit. Položila základní kámen české matematické terminologie, byť výklad byl po všech stránkách rozvláčný a nepřiliš srozumitelný. Vydra ji tvořil pro české vlastence a nadšence, věřil, že i vědecké poznatky lze vyjádřit česky. Byl přesvědčen, že český jazyk a kultura se budou rozvíjet, a očekával, že další české učebnice (nejen matematiky) budou rychle následovat.

Vydra byl též výborným znalcem obecné historie, klasických jazyků a hudby. V době svého pobytu v Jičíně maloval pěkné obrázky přírodních scenérií.⁴⁵

9. Josef Dobrovský

Čeští vlastenci, kteří byli aktivní v prvním období národního obrození, jsou dnes označováni jako *generace Dobrovského*. Inspirovali se klasicismem a osvícenstvím, snažili se čelit některým centralizačním reformám Josefa II., zejména jejich germanizačním důsledkům, které se negativně podepisovaly na českém národě. Cílem vlastenců bylo oživit českou řeč a literaturu, působit na co nejširší vrstvy, rozvíjet vlastenectví a zabránit definitivnímu poněmčení českého národa.

⁴² J. A. Hagen, Pragae, 1778, 100+4 strany.

⁴³ Schönfeld, Prag – Wien, 1783, 88 stran, 2 obrazové přílohy.

⁴⁴ C. a C. k. normální školy, Praha, 1806, 254 stran.

⁴⁵ O životě Stanislava Vydry viz např. [VVV] a [Bea].

Katolický kněz Josef Dobrovský (1753–1829), český jazykovědec a historik, byl mimořádnou osobností, všestranným vědcem světového formátu, který patřil k předním organizátorům českého vědeckého a kulturního života. Svým působením se stal vůdčím duchem první fáze národního obrození, ovlivňoval však národní dění i v následujícím období.

Studoval čtyři roky na nižším gymnáziu v Německém Brodě (dnes Havlíčkův Brod) a dva roky na vyšším gymnáziu v Klatovech. Na Filozofické fakultě pražské univerzity ho ovlivnili zejména Karel Jindřich Seibt a Joseph Stepling. Po ukončení studia zahájil v Brně noviciát u jezuitů, jejichž řád však byl vzápětí zrušen. Dobrovský pokračoval ve studiu na Teologické fakultě pražské univerzity. Po studiích působil jako vychovatel v rodině Františka Antonína hraběte Nostice-Rienecka. Vyučoval jeho čtyři syny (jejich hlavním vychovatelem byl téměř o dvě desetiletí starší František Martin Pelcl). V letech 1787 až 1790 byl Dobrovský rektorem *Generálního semináře* v Olomouci, poté byl až do roku 1803 opět u Nosticů. Jeho bývalý žák Bedřich Jan Chrysostomus hrabě Nostic-Rieneck (1762–1819) mu roku 1798 koupil dům na pražské Kampě. Přátelství s rodinou Nosticů Dobrovskému otevíralo dveře k vyšším společenským vrstvám (a jejich knihovnám). Přátelil se například s Františkem Josefem hrabětem ze Šternberka a Manderscheidu, který ho seznámil s básníkem a přírodovědcem Johannem Wolfgangem von Goethem. Během cest po Evropě (Švédsko, Dánsko, Rusko, Polsko, Itálie aj.) se Dobrovský věnoval mimo jiné studiu bohemik v zahraničních knihovnách.

Roku 1784 byl Dobrovský jedním ze zakladatelů *České společnosti nauk*, řadu let se podílel na vytyčování její činnosti a aktivit. Později, roku 1818, se angažoval při vzniku *Vlastenského museum* (pozdější *Národní muzeum*). Byl zastáncem většiny reformních aktivit Josefa II. a v tomto duchu přistupoval ke své práci cenzora náboženské literatury, kterým byl od roku 1786. Statečně se potýkal s duševní chorobou, která u něho propukla roku 1787. Jeho obliba modrého ošacení mu přinesla označení „modrý abbé“.⁴⁶

Josef Dobrovský je autorem zhruba čtyř stovek prací z historie, historiografie, bibliistiky, paleoslavistiky, slovanské filologie a bohemistiky. Významná byla i jeho redaktorská a ediční aktivita. Řadíme ho k racionalistickým osvícencům. Ve vědě důsledně prosazoval – stejně jako Gelasius Dobner – kritické metody. Snažil se očistit starší české dějiny od pozdějších výmyslů. Byl kritický a dovedl být značně ironický:

*Eneáš Silvius, jehož Historie česká byla tak hojně čtena, měl to štěstí, že našel mnoho těch, kteří od něho dobromyslně a krátkozrace, bezmyšlenkovitě přejímali i to, o čem podává klamné zprávy.*⁴⁷

V práci *Geschichte der böhmischen Pikarden und Adamiten*⁴⁸ [Dějiny českých pikartů a adamitů] nazval Jana Husa a Jeronýma Pražského *českými*

⁴⁶ Přízvisko „modrý abbé“, které se rychle ujalo, poprvé užil Alois Vojtěch Šmilovský (1837–1883) v románu *Za ranních červánků* (časopis Osvěta, 1875). Skvostný portrét Josefa Dobrovského namaloval roku 1820 František Xaver Tkadlík (1786–1840).

⁴⁷ J. Dobrovský: *Dějiny českých pikartů a adamitů*, Odeon, Praha, 1978, 115 stran, s. 15.

⁴⁸ Abhandlungen der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, 1788, s. 300–343.

mučedníky (s. 25), veškeré fanatické násilí však rázně odsoudil a poukázal na jeho absurditu.

... Já však mohu jen litovat neblahých následků slepého fanatismu ... (s. 45)

V letech 1803, 1807 a 1819 vydal *Kritische Versuche, die ältere böhmische Geschichte von spätern Erdichtungen zu reinigen*⁴⁹ [Kritické pokusy očistit staré české dějiny od pozdějších fikcí]. Jedna z Dobrovského zásad, která je uvedena na začátku třetího dílu, bývá často připomínána:

*Das sicherste Mittel, unsre ältere Geschichte von Märchen und Erdichtungen zu reinigen, ist, nichts ohne gültige Zeugnisse anzunehmen, und immer auf die erste Quelle zurück zu gehen. Dieß that vor andern Dobner in seinem kritischen Commentar über den Hagek ...*⁵⁰ [Nejbezpečnější prostředek, jak naše dějiny očistit od pohádek a výmyslů, je nic nepřijímat bez platných svědectví a vždy jít nazpět k prvnímu prameni. Dobner to dříve než ostatní ve svém Kritickém komentáři k Hájkovi ...].

Dobrovský ovládal klasické jazyky, slovanské jazyky, hebrejštinu i orientální jazyky. Je považován za zakladatele vědecké bohemistiky a slavistiky. Byl inspirativním duchem rodícího se českého národního obrození, jeho práce věnované českému jazyku a jeho postavení mezi slovanskými jazyky měly obrovský význam. Výzkum slovanských jazyků zaměřil na stanovení kořenů a na určení pravidel tvoření a odvozování slov.

Roku 1782 vydal významnou monografii *Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur ...*,⁵¹ knihu, která položila základy bohemistiky. Popsal v ní vývoj české literatury a jazyka od samých počátků a ukázal bohatství českého písemnictví. Za vývojový vrchol spisovné češtiny považoval češtinu veleslavínskou a tehdejší dobu za zlatý věk českého písemnictví, po kterém však došlo k výraznému úpadku české řeči.⁵²

Česky viz J. Dobrovský: *Dějiny českých pikartů a adamitů*, Odeon, Praha, 1978, 115 stran.

⁴⁹ Haase and Widtmann, Prag, 1803, 111 stran, Gottlieb Haase, Prag, 1807, 1819, 87+119 stran. Čtvrtý díl nazvaný *Kritická rozprava o legendě prokopské* (Česká akademie věd a umění, Praha, 1929, vii+60 stran) vydal filolog a historik Václav Flajšhans (1866–1950), předmluvu napsal jazykovědec a literární historik František Pastrnek (1853–1940), poznámky historik Josef Pekař (1870–1937).

⁵⁰ *Kritische Versuche* III, Prag, 1819, s. 3.

⁵¹ Johann Gottfried Calve, Prag, 1792, iv+219 stran. Zcela přepracované vydání: Praha, 1818, xiv+408 stran.

Dějiny české řeči a literatury v redakcích z roku 1791, 1792 a 1818, Komise pro vydávání spisů Josefa Dobrovského při Královské české společnosti nauk, Melantrich, Praha, 1936, viii+508+iii strany, 16 stran obrazových příloh. Nové vydání: Československý spisovatel, Praha, 1951, lix+187 stran (překlad a úvodní studie B. Jedlička).

⁵² Daniel Adam z Veleslavína (1546–1599), měšťan, nakladatel, tiskař a bohemista, organizoval v Praze kulturní život a různé literární aktivity. Byl humanistou a stoupencem *Jednoty bratrské*. Významná byla jeho nakladatelská činnost a péče o český jazyk. Při vydávání knih dbal na vytříbenost českého jazyka, přispěl tak k jeho rozvoji a kultivaci. Vydal např. známý *Mattioliho herbář* a *Slovník latinsko-česko-německý*. O Danielu Adamu

Dobrovského dílo *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur ...* se stalo základem české literární vědy, klasickým dílem našeho obrození, v dalším období mělo obrovský vliv a význam.

Dobrovský propojil vývoj české literatury a jazyka, načrtnul jeho periodizaci a charakterizoval šest vývojových období. Z hlediska národního a jazykového hodnotil pozitivně husitství (oproti předchůdcům i současníkům), vyzdvihl 15. století jako dobu „česky samostatnou“, dobu pobělohorskou naproti tomu hodnotil jako období úpadku české řeči a literatury.

Roku 1799 uveřejnil Dobrovský spis *Die Bildsamkeit der slawischen Sprache, an der Bildung der Substantive und Adjective in der böhmischen Sprache dargestellt*⁵³ [Plasticita slovanského jazyka představená na utváření podstatných a přídavných jmen v českém jazyce], v němž vyložil své pojetí tvorby slov.

Roku 1807 publikoval spis *Glagolitica. Ueber die glagolitische Literatur: das Alter der Bukwiza: ihr Muster, nach welchem sie gebildet worden: den Ursprung der Römisch-Slawischen Liturgie: die Beschaffenheit der dalmatischen Uebersetzung, die man dem Hieronymus zuschrieb u. s. w. Ein Anhang zum Slavin. Mit zwey Kupfertafeln*⁵⁴ [Hlaholice. O hlaholské literatuře: věk Bukwitzy: jejich vzor, podle kterého vznikly: původ římsko-slovanské liturgie: povaha dalmatského překladu připisovaného Jeronýmovi atd. Příloha ke Slavínu. Se dvěma měděnými deskami], v němž pojednal o hlaholici, církevních hlaholských rukopisech a staré slovanské literatuře.

Mimořádný význam měla Dobrovského mluvnice z roku 1809 nazvaná *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniss für Böhmen*⁵⁵ [Zevrubná mluvnice jazyka českého, pro základní učení pro Němce, pro úplnější znalosti pro Čechy], v níž vyšel z veleslavínské češtiny a snažil se sestavit nová pravidla pro tehdejší neukotvenou češtinu. Bylo to jeho druhé významné dílo, kterým položil základy bohemistiky. Na dlouhou dobu se jeho mluvnice stala kodifikační příručkou a učebnicí českého jazyka, sehrála významnou úlohu v jazykovém programu národního obrození – úlohu obrany jazyka spojené se zdůrazněním jeho výrazových schopností a estetických hodnot.

Roku 1813 vydal Dobrovský spis *Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon der slawischen Sprachen*⁵⁶ [Náčrt k obecné etymologii slovanských jazyků], který je věnován vývoji slov ve slovanských jazycích.

z Veleslavína a jeho díle viz [Cm] a [Ký].

⁵³ Heerlischen Buchhandlung, Prag, 1799, 2+lxviii stran.

⁵⁴ Prag, 1807, iv+96 stran, 2 přílohy, 2. vydání: Verlag der Cajetan von Mayregg'schen Buchhandlung, Prag, 1832, 80 stran, 2 přílohy. Znovu vytištěno roku 1845.

⁵⁵ Johann Herrl, Prag, 1809, xviii+399 stran, 2. vydání: *Lehrgebäude der Böhmisches Sprache*, Gottlieb Haase, Prag, 1819, xx+4+326+2 stran, 3. vydání: *Gramatika čili Mluvnice Českého Jazyka podle Dobrovského. Dílem zkrácena, dílem rozmnožena od Václava Hanky*, J. H. Pospíšil, Praha, 1831, xxvi+287 stran.

⁵⁶ Gottlieb Haase, Prag, 1813, ii+86+ii stran, 2. vydání: Kronberg und Weber, Prag, 1833, 82+ii stran.

Rovněž velký význam měl Dobrovského *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*.⁵⁷ Jeho první díl vyšel roku 1802; v předmluvě Dobrovský uvádí zdroje, z nichž čerpal (od Veleslavína po Karla Václava Ignáce Tháma). Druhý díl vyšel až roku 1821 s předmluvou Václava Hanky, v níž je zdůrazněn vliv Puchmajerův.

Roku 1821 uveřejnil Dobrovský dvousvazkový slovník *Ausführliches und vollständiges deutsch-böhmisches synonymisch-phraselogisches Wörterbuch*⁵⁸ [Podrobný a úplný německo-český synonymicko-frazeologický slovník] a o rok později gramatický spis o staroslověnině nazvaný *Institutiones linguae Slavae dialecti veteris, quae quum apud Russos, Serbos aliosque ritus Graeci, tum apud Dalmatas Glagolitas ritus Latini Slavos in libris sacris obtinet. Cum tabulis aeri incisus quatuor*⁵⁹ [Základy jazyka staroslověnského ...], třetí významné dílo, kterým položil základy bohemistiky a slavistiky (nauka o slovanské kultuře a slovanských jazycích). Věnoval se v něm prvnímu spisovnému slovanskému jazyku.

Josef Dobrovský se snažil rekonstruovat a modernizovat češtinu 16. a 17. století. Vyšel z králického překladu *Bible*,⁶⁰ utvořil novodobou českou gramatiku a pravopis. Jazyk, který vybuďoval, se stal základem dnešní spisovné češtiny. Zejména jeho německy napsaná *Zevrubná mluvnice jazyka českého ...* sehrála důležitou roli v národním obrození.

Dobrovského považujeme za zakladatele vědecké bohemistiky a slavistiky. Jeho práce měly v 19. století mimořádný ohlas ve všech slovanských zemích, ovlivnily vývoj slovanských studií zejména v Rusku. Tomáš Garrigue Masaryk označil Dobrovského za „prvního světového Čecha nové doby“.⁶¹

10. Stolice českého jazyka a literatury

V květnu roku 1792 byl vydán dvorský dekret o zřízení stolice českého jazyka a literatury na pražské univerzitě. O místo se ucházel též Jan Nepomuk Josef Rulík, o kterém jsme se již zmínili. Profesorské místo však získal téměř šedesátiletý osvícensky orientovaný František Martin Pelcl, renomovaný filolog a historik.

Při své inauguraci pronesl skvostnou řeč *Akademische Antrittsrede über den Nutzen und Wichtigkeit der Böhmischen Sprache*⁶² [Akademický inaugurační projev o důležitosti českého jazyka], která vzbudila značný ohlas.

⁵⁷ Herrlichen Buchhandlung, Prag, 1. svazek (A–K): 1802, xii+lxviii+220 stran, 2. svazek (L–Z): 1821, iv+482 stran. 2. vydání 1. svazku: 1821, 344 stran.

⁵⁸ In der Cajetan von Mayreggschen Buchhandlung, Prag, 1821, 1. svazek: 344 stran, 2. svazek: 482 stran.

⁵⁹ Antonius Schmid, Vindobonae, 1822, lxviii+720 stran, 4 přílohy, 2. vydání: Alberti A. Wenedikt bibliopolae slavici, Vindobonae, 1852, lxviii+722 stran, 4 přílohy.

⁶⁰ *Bible králická* vznikla překladem z hebrejštiny, aramejštiny a řečtiny, přeložili ji teologové *Jednoty bratrské*. Vytisknuta byla v Kralicích v šesti svazcích v letech 1579 až 1593 a v jednom svazku roku 1596.

⁶¹ O Josefu Dobrovském viz [Brv1], [Nák2], [NMW], [Kč3], [Mc] a [Tý].

⁶² Gedruckt mit Rokoschen Schriften, Prag, 1793, 24 stran.

Jako profesor českého jazyka a literatury se Pelcl více zaměřil na problematiku jazyka. Roku 1793 vyšla jeho práce věnovaná novému způsobu výkladu druhů českého skloňování nazvaná *Typus declinationum ex grammatica Pelcliana* [Typy skloňování z Pelclovy gramatiky].⁶³

V bezprostřední souvislosti se svým postavením na stoličce českého jazyka a literatury vydal Pelcl roku 1795 knihu *Grundsätze der Böhmischen Grammatik*⁶⁴ [Základy české gramatiky], která sehrála zásadní roli ve vývoji české gramatiky.

Zdůrazněme, že již na konci 18. století se začaly postupně objevovat učebnice českého jazyka, byť nebyly vesměs psány česky.

Připomeňme ještě, že na vídeňské univerzitě existovala stolice českého jazyka již od roku 1775. Jejím prvním držitelem se stal rakouský právník Josef Valentin Zlobický (1743–1810), který byl v letech 1772 až 1775 prvním profesorem češtiny na Tereziánské vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě (Wiener Neustadt). Na vídeňské univerzitě, která se stala prvním vysokoškolským bohemistickým pracovištěm, vytvořil sbírku vzácných knih a rukopisů.

Zlobický byl jazykovědcem a překladatelem. Jako právník přeložil do češtiny odborné knihy *Všeobecný Řád soudní pro Čechy, Moravu, Slezsko, Rakousy . . .*⁶⁵ a *Všeobecná Práva Městská*.⁶⁶ Svou intervencí u císaře přispěl k udělení koncese vlasteneckému divadlu *Bouda*.⁶⁷

11. Noviny

V českém národním obrození sehrál důležitou roli Václav Matěj Kramerius (1753–1808), nakladatel, novinář, spisovatel, překladatel a dramatik, který je považován za zakladatele novodobé české žurnalistiky. Pocházel z dobře situované rodiny sídlící v Klatovech, kde vystudoval místní jezuitské gymnázium. Ve studiích pokračoval na Filozofické a Právnické fakultě pražské univerzity.

Od roku 1786 pracoval jako redaktor pro *Pražské poštovské noviny*,⁶⁸ které řídil až do roku 1789. V červenci roku 1789 začal vydávat *Císařské královské pražské poštovské noviny*, které vzápětí přejmenoval na *Krameriusovy Cís. k. Pražské Poštovské Noviny* a roku 1791 na *Krameriusovy Císařské král.*

⁶³ Jedná se o latinský text českých deklinačních typů, 1. vydání: 1793, 2. vydání: 1795.

⁶⁴ F. Gerzabek, Prag, 1. vydání: 1795, xvi+310+6 stran, 2. vydání: 1798, viii+328 stran.

⁶⁵ Jan Ferdinand z Schönfeldu, Praha, 1781, 176 stran.

⁶⁶ Jan Ferdinand z Schönfeldu, Praha, 1787, iv+158 stran.

⁶⁷ O Zlobickém viz [VP].

⁶⁸ Pod různě modifikovanými názvy vycházely v letech 1719 až 1772, v sedmdesátých letech se je marně pokoušel obnovit Josef Antonín Schneider. Po desetileté pauze byly oživeny roku 1782, roku 1783 převzal jejich vydávání Johann Nepomuk Ferdinand z Schönfeldu (1750–1821), podnikatel, knihtiskař a sběratel umění. Připomeňme, že již roku 1773 založil samostatnou tiskárnu, záhy získal exkluzivitu na vydávání tisků *Českého zemského gubernia* a v letech 1774 až 1775 byl univerzitním tiskařem a nakladatelem. V roce 1790 se přestěhoval do Vídně a působil tam jako dvorní tiskař.

Vlastenské Noviny. Zveřejňoval v nich zejména zprávy převzaté z rakouského (resp. německého) tisku. Pozornost věnoval i českým knihám, výchovné a osvětové činnosti (naučné přílohy kulturního, ekonomického, zeměpisného a dějepisného charakteru), novinám dal buditelský ráz. Jako přílohu vydával proslulý *Kalendář*. Jeho noviny byly v českých středních a nižších společenských vrstvách velmi oblíbené, měly však stále finanční problémy.

Kramerius roku 1790 založil v Praze *Českou expedici* – nakladatelství, knihkupectví a antikvariát.⁶⁹ Bylo to první ryze české nakladatelství s působností v Čechách i na Moravě. Bylo mimořádně významné pro šíření českého jazyka, pro oživení češtiny v místech, v nichž během předchozích desetiletí postupně mizela. Díky *České expedici* se do oblastí, kde hrozilo poněmčení, dostávaly česky psané tiskoviny – knihy, noviny, kalendáře i texty na obranu českého jazyka. Předplatiteli *České expedice* byli většinou faráři, učitelé, úředníci a úspěšní obchodníci, kteří získanou literaturu ve svém blízkém okolí často půjčovali.

Kramerius vydával pro široké lidové vrstvy noviny a knihy – mravoučné povídky, knížky lidového čtení, cestopisy a rytířské příběhy, ale i překlady knih německých, francouzských a anglických. Jeho *Česká expedice* se brzy stala centrem českého obrozeneckého hnutí a buditelských aktivit, byly zde tištěny a prodávány české knihy, oblíbené kalendáře a noviny. Řada českých spisovatelů již tehdy psala mateřským jazykem a své knížky vydávala právě u Krameria.

Roku 1795 koupil Kramerius knihtiskárnu a získal tak bázi potřebnou k efektivní nakladatelské aktivitě. V té době však bohužel došlo k určitému úpadku novin v důsledku přísné cenzury a nepříznivé hospodářské situace. Finanční efekt *České expedice* byl patrně bídný, v chodu ji udržovala Krameriova podnikavost, obětavost a nadšení pro českou věc.

Kramerius přes veškeré těžkosti vydával noviny a knihy až do předčasné smrti roku 1808. Poté řídil *Českou expedici* literát Jan Nepomuk Josef Rulík se spisovatelem a publicistou Františkem Janem Tomsou (1753–1814), následně Krameriiův syn Václav Rodomil Kramerius (1792–1861), který však nebyl tak úspěšný jako jeho otec. *Česká expedice* skončila začátkem dvacátých let v úpadku.⁷⁰

Poznamenejme, že Národní knihovna ČR dala svému projektu digitalizace periodik a monografií název *Kramerius*.

12. Divadlo

Velký význam pro národní obrození měla česká divadelní představení. V Praze se objevila již před polovinou 18. století, ještě na konci 18. století však neexistovalo divadlo, kde by se hrálo výhradně česky.

⁶⁹ Svou aktivitou navázal na české protireformační *Svatováclavské nakladatelství*, též *Dědictví sv. Václava*, které existovalo v letech 1669 až 1784.

⁷⁰ O Václavu Matěji Krameriovi viz [Ry8], [Her] a [Nný].

V roce 1738 vzniklo v Praze *Divadlo v Kotcích*, které sídlilo v Rytířské ulici. Pronajímali si je zejména italsí podnikatelé, kteří zde uváděli italské opery a některé činohry (Goldoni, Shakespeare, Schiller apod.). Objevily se zde též hry v české řeči – *Zamilovaný ponocný* (1763), v sedmdesátých letech *Kmotr z Prahy*, *Šťastný invalida* a první česká hra *Kníže Honzík* (1771).

V letech 1781 až 1783 bylo v Praze na Ovocném trhu vybudováno klasicistní divadlo jako scéna pro veřejnost. Dal jej postavit František Antonín hrabě Nostic-Rieneck, mecenáš, který výrazně podporoval pražský kulturní a intelektuální život.

Provoz *Nosticova divadla* byl zahájen 21. dubna 1783, první české představení se zde hrálo 20. ledna 1785. Byla to veselohra *Odběhlec z lásky synovské*.⁷¹ Hra byla po pěti dnech reprízována, později se hrála v Thunovském domě na Malé Straně. Představení připravil český divadelník František Jindřich Bulla (1754–1819), ředitel *Bondiniho společnosti*. Do češtiny hru přeložil jeho bratr Karel (1752, po r. 1803), jeho překlad vyšel dokonce knižně.⁷² Úspěch tohoto představení ukazoval značný zájem pražského publika o česká vystoupení. Ředitel Bulla inscenoval několik německých her a velmi srdatě bojoval za uvedení českých představení. Historik František Martin Pelcl později vzpomínal, jaká to byla sláva, když se poprvé na novém divadle ozvala čeština. Lidé se tehdy do divadla ani nevešli.⁷³

Roku 1799 divadlo koupili od hraběte Nostice-Rienecka čeští stavové a přejmenovali je na *Stavovské*.

Nemáme-li vlastní stát, mějme aspoň své divadlo, řekli si čeští vlastenci. Stavitel František Pfanner postavil roku 1786 na Koňském trhu, dnešním Václavském náměstí, na základě povolení císaře Josefa II. profesionální česko-německé *Královské-císařské vlastenské divadlo Bouda*. Jeho název odpovídal vzhledu (dřevěná budova) i skrovnému vnitřnímu vybavení. Na plakátech však bývalo uvedeno *Císařsko-královské vlastenské divadlo*. Josef II. divadlo krátce po jeho zřízení navštívil a herce pochválil.

V *Boudě* se pravidelně konala česká i německá představení a balet. Repertoár zajišťovalo kolem dvaceti autorů a překladatelů. Náměty českých her byly čerpány z české historie, česká představení posilovala národně-obrozenécké citění.⁷⁴ K prvním představením v *Boudě* patřila německá hra Augusta

⁷¹ Veselohru *Der Deserteur aus Kindesliebe. Ein Lustspiel in drey Aufzügen* napsal roku 1773 Johann Gottlieb Stephanie der Jüngere (1741–1800), rakouský herec, dramatik a libretista, autor libret Mozartových oper.

⁷² *Odběhlec z Lásky synovské. Veselohra ve třech jednáních, v Němčině sepsaná ...*, Rosenmüllerovi dědicové, za Jana Beránka faktora, Praha, 1785, viii+82+1 stran.

⁷³ Připomeňme, že 20. ledna 1787 dirigoval Wolfgang Amadeus Mozart (1756–1791) v *Nosticově divadle* svou operu *Figarova svatba* a vychutnal si její úspěch: *Moji Pražané mi rozumějí!* Jeho opera *Don Giovanni* byla poprvé uvedena 29. října 1787 právě v *Nosticově divadle* a měla rovněž velký úspěch.

⁷⁴ Připomeňme např. *Sedlské vzbouření*, které napsal Matěj Stuna (1765–1819), a hru *Vlasta a Šárka aneb Dívčí boj u Prahy* Václava Tháma.

Wilhelma Ifflanda (1759–1814) *Vděčnost a láska k vlasti* v překladu českého herce, režiséra a překladatele Maxmiliána Štvána (1755–1819).

Některé divadelní hry psal a překládal Josef Jakub Tandler (1765–1826), herec, dramatik, překladatel a redaktor, který působil ve státní službě. Připomeňme jeho hru *Jan Žižka z Trocnova* z roku 1787 a zpěvohru *Ostrov lidožroutů* z roku 1790, která ukazuje politicky loajální smýšlení českých vlastenců na přelomu 18. a 19. století ovlivněné osvícenstvím. Tandler se přátelil s bratry Thámovými, Prokopem Františkem Šedivým, Václavem Matějem Krameriem a dalšími vlastenci. Na jeho hrobě na *Malostranském hřbitově* je zajímavý nápis:

Zde, po boku dcery své Johany odpočívá Josef Tandler, křísitel jazyka Českého i vyučování jeho na universitě pražské. Horlivý spolučlen prvních her i divadel českých z doby znovuzrození našeho národa.

V září roku 1789 byla *Bouda* kvůli finančním potížím stržena, neboť prý hyzdila dobovou moderní zástavbu Koňského trhu. Českému divadlu se v té době nedostávalo nejen peněz, ale i publika. Česká společnost ještě nebyla ekonomicky, sociálně ani intelektuálně natolik vyspělá, aby mohla vlastní divadlo udržet.

Novou scénu našli herec Antonín Zappe a tanečník a divadelník František Xaver Sewe (1754–1791) na scéně *U Hybernů* v bývalé knihovně hyberského kláštera naproti Prašné bráně. *Vlastenské divadlo* tam hrálo české hry od roku 1792 až do prvních let 19. století. Vystupoval v něm soubor divadla *Bouda*.

Dnes již zapomenutým vlastencem a buditelem byl Antonín Josef Zima (Zýma, 1763–1832), autor vlastenecké hry *Oldřich a Božena*⁷⁵ sepsané na motivy Hájkovy kroniky. Uvádí se, že je nejstarší původní hrou z počátků obrození, která se dochovala.

Zima napsal i další hry, např. *Tharsya z Tyru*⁷⁶ a *Karel Devienzo z Londýnu a slečna Amálie Florentínská, aneb, Podivné jest člověka štěstí*.⁷⁷ Roku 1786 dal vytisknout list *Znamení vlastenské vděčnosti. Na den prvního provozování České hry na Pražském novoměstském divadle dne 8. Července 1786*.⁷⁸ V devadesátých letech vydával rovněž kalendáře, např. *Neuer Prager Kalender auf das Jahr 1797. Zu besondern Nutzen und Gebrauche mit vielen Fleisse bearbeitet*⁷⁹ [Nový pražský kalendář na rok 1797. Zpracován s velkou péčí pro zvláštní užitek a využití].⁸⁰

⁷⁵ *Oldřich a Božena. Vlastenská původní Činohra v pěti jednáních*, J. T. Höchenberger, Praha, 1789, 90 stran. Fotolitografický otisk původního vydání z roku 1789, III. třída České akademie věd a umění, Praha, 1940. Též A. Storch, Praha, 1933, 31 stran.

⁷⁶ *Původní Činohra v čtyřech jednáních. Představená dne 27. Listopadu 1791. V Českém vlastenském divadle u Hybernů pod správou Pana Mihule. Vydaná od Antonína Josefa Zýmy*, J. T. Höchenberger, Praha, 1792, 94 stran.

⁷⁷ 3. vydání: Praha, 1792, 48 stran.

⁷⁸ *Obětoval vlastenec Antonín Josef Zýma*, J. T. Höchenberger, Praha, 1786, 1 list.

⁷⁹ Praha, 1796, 36 listů.

⁸⁰ O Zimovi viz např. [LČL], díl U–Ž, s. 1753–1754.

Významným buditelem, který se autorsky angažoval hlavně pro divadlo *Bouda* a šířil český jazyk mezi širokými vrstvami obyvatelstva, byl herec a dramatik Prokop František Šedivý (1764 až asi 1810). Je autorem řady her, některé vznikly překladem či úpravou jiných her, u mnohých však známe pouze jejich názvy. Většinou se jednalo o frašky z pražského lidového prostředí, proto je Šedivý někdy nazýván zakladatelem *pražské lokální frašky*.⁸¹

Velmi zajímavý je Šedivého text *Krátké Pojednání o užitku, kterýž ustavičně stojí, a dobře spořádané divadlo působiti může. Sepsáno, a všem jenž k osvětlení lidského rozumu, a k ušlechťení svých krajanů přispěti chtějí, obětováno od Prokopa Šedivého, skladatele her při vlastenském Pražském divadle*,⁸² v němž se zamýšlel nad významem divadla, jeho smyslem, cílem a způsobem jeho vedení.

Šedivý se nevěnoval pouze divadlu. S Josefem Tandlerem přeložili dva svazky rozsáhlé právní příručky *Dokonalý jednatel, aneb, Zemský Advokát ...*, které vyšly v letech 1794 a 1795.⁸³

Je třeba rovněž zdůraznit značný obrozenecký význam českých loutkových představení, která se konala hlavně na venkově.

13. Bratři Thámové

Velkou roli v národním obrození sehráli bratři Thámové, Karel Václav Ignác Thám (1763–1816) a Jan Šimon Václav Thám (1765 až asi 1816). Narodili se v krásném prostředí pražského Valdštejnského paláce, kde jejich rodiče pracovali pro rodinu Valdštejnů.

Karel Thám, starší z bratrů, se po gymnaziálních studiích vzdělával na Filozofické fakultě v Praze, studium završil doktorátem. Počátkem osmdesátých let mu Karel Rafael Ungar nabídl práci v univerzitní knihovně v Klementinu (*Bibliotheca nationalis bohemica*). Thám mu pomáhal (někdy spolu s bratrem Václavem) třídit a katalogizovat knihy pocházející ze zrušených klášterů a archivů, jednalo se i o knihy, které v předchozím období zabavovali jezuité a shromažďovali je v prohibičních fondech, pokud je ovšem nespálili.⁸⁴

⁸¹ O Šedivém viz [Šu], [GT] a [Sk].

⁸² Praha, 1793, 22 stran. Toto Šedivého *Krátké pojednání* je otištěno v brožuře *O mravním poslání divadla* spolu se statí *Divadlo jakožto mravní instituce* Friedricha Schillera (1759–1805), Československé divadelní a literární jednatelství, Praha, 1955, 51 stran.

⁸³ První díl *Dokonalý Jednatel, aneb, Zemský Advokát, kterýžto učí všecky v lidském živobytí potřebné spisy, totiž: Prosbý, pro upamatování, umluvy, zápisy. Rukojemství, odstoupení. Kvitance, vysvědčení, plnomocenství. Kšafty, uvolení, svědectví, zprávy, oznámení, veytahy, a t. d. podlé pozůstávajících cýs. král. Nařízení bez pomoci nějakého právního přítele skládati*. Přeložil Josef Tandler, J. Beránek, Praha, 1794, 167+17 stran.

Druhý díl *Dokonalý Jednatel, aneb, Zemský Advokát, obsahující v sobě v jazyku českém, předně Formy listův některých v potřebách lidských, jakož jsou Popsání podezřelých a prchlych osob, veřejné zprávy, průvodní listové, vysvědčení, a t. d. Pak následuje: Skladatel českých psaní, totiž rozliční listové všelikým případnostem lidským. K tomu jest přidán Tytulář stavu duchovního i světského*. Přeložil Prokop František Šedivý, J. Beránek, Praha, 1795, viii+146+xiv stran. Další vydání: 1804, 1820.

⁸⁴ Viz [Pal].

Na Ungarovu pomoc Karel Thám nezapomněl. Když roku 1783 vydal spisek *Obrana Jazyka Českého ...*, připsal ji *Učenému Pánu Rafaelovi Ungarovi, na učení pražském Písma svatého Doktoru, císařské královské Knihárny Strážci bdělému ...* pro jeho ... *vroucí lásku k přemilé vlasti*.⁸⁵

Karel Thám se živil všelijak. Nějakou dobu byl soukromým učitelem češtiny, francouzštiny a němčiny, s bratrem Václavem redigoval *Schönfeldské c. k. Pražské Noviny*, byl učitelem na gymnáziu v Brně a později v Praze na Malé Straně. Trvalé zaměstnání se mu nepodařilo získat, žil nuzně, v bídě, navíc se potýkal s tuberkulózou. Zemřel u *Milosrdných bratří* na pražském Starém Městě. Josef Dobrovský, s nímž byl před léty ve sporu, uhradil jeho pohřeb.

Karel Thám se obětavě věnoval rozvoji českého jazyka, snažil se obohatit jeho slovní zásobu tvorbou nových českých slov. Inspiroval se jak veleslavínskou češtinou, tak řečí prostých lidí. Jeho čeština byla vybroušená, dokládala jeho lásku a úctu k mateřskému jazyku. Thám trpce nesl situaci českého jazyka, který byl vyhnán z úřadů, škol a zůstával v okleštěné a stále chudnoucí podobě uchovávan zejména na venkově, často pouze v dialektech.

Velké úsilí věnoval Karel Thám sestavování německo-českých a česko-německých slovníků. S velkým nasazením sepisoval jazykové příručky a učebnice gramatiky českého jazyka, doufal, že češtinu by se mohli naučit Češi, Němci i Francouzi. Kromě klasického výkladu gramatiky se snažil přiblížit i nejdůležitější konverzační obraty a témata, připojoval krátké příběhy, báje, jména měst, zemí, řek, božstev, uváděl krátká podnětná čtení apod. Při jejich sestavování se mnohdy odchyloval od veleslavínské češtiny, opíral se i o starší lexikografické práce (např. Komenský) i o nové zahraniční slovníky.

Z následujícího přehledu Thámových větších či menších učebnic, slovníků a konverzačních příruček je na jedné straně znát jeho obrovská pracovitost a urputná snaha o rozvoj českého jazyka, na druhé straně jeho touha se prosadit, získat adekvátní zaměstnání, postavení a vybojovat si alespoň trochu slušnou existenci.⁸⁶

- *Kurzgefaßte böhmische Sprachlehre nebst böhmisch, deutsch, französischen Gesprächen, und Auszügen aus den besten böhmischen Schriften*⁸⁷ [Stručná teorie českého jazyka s českou, německou a francouzskou konverzací s úryvky z nejlepších českých spisů].
- *Deutsch-böhmisches Nationallexikon*.⁸⁸

⁸⁵ J. F. z Schönfeldu, Praha, 1783, 48 stran. 2. vydání: Brož a Beneš, Praha, 1918, 45 stran. Thám výslovně obviňuje šlechtu a jezuitský řád z úpadku českého jazyka – tím se jeho text odlišuje od ostatních dobových „obran“.

⁸⁶ Thámovy učebnice a slovníky vycházely i po jeho smrti v mnoha reediciích s více či méně pozmeněnými tituly a dodatky.

⁸⁷ Prag, 1785, 12+196 stran. Další vydání s modifikovaným názvem 1798, 1800, 1801, 1804. Další vydání s názvem *Böhmische Sprachlehre zum Gebrauche der Deutschen. Für Anfänger mit Beispielen, Gesprächen und Leseübungen* přepracoval V. Hanka (Enders, 1821, iv+252 stran).

⁸⁸ *Auf Kosten ... der von Schönfeldschen Handlung, Prag und Wien, 1788, 48+796 stran.*

- *Kleines deutsch-böhmisches Wörterbuch, oder, Sammlung der zum Böhmisch-sprechen nötigen Wörter Redensarten und Sprichwörter zum Behufe der Deutschen*⁸⁹ [Malý německo-český slovník, aneb, Sbirka potřebných rčení a přísloví české řeči pro pomoc Němcům].
- *Leichte und gründliche Methode in kurzer Zeit acht böhmisch auszusprechen, zu lesen und zu schreiben, für Deutsche zweckmässig eingerichten und herausgegeben*⁹⁰ [Snadná a důkladná metoda, jak se v krátkém čase naučit česky vyjadřovat, číst a psát. Účelně zpracováno a vydáno pro Němce].
- *Erster gründlicher Unterricht in der böhmischen Sprache nebst Leseübungen für Deutsche*⁹¹ [První důkladná lecke českého jazyka s cvičeními ve čtení pro Němce].
- *Neuestes ausführliches und vollständiges böhmisch-deutsches synonymisch-phraseologisches Nazionallexikon oder Wörterbuch, in welchem die gebräuchlichsten Wörter und gangbarsten Bedeutungen derselben genau, deutlich und bestimmt angegeben ... sind. Nach Veleslavins Sylva quadrilinguis*⁹² [Nejnovější podrobný a úplný česko-německý synonymicko-frazeologický národní slovník, v němž jsou jasně a přesně uvedena nejběžnější slova a jejich nejčastější významy. Podle Veleslavínova Sylva quadrilinguis].
- *Nejnovější úplný Česko-Německý Slovník aneb příhodný výběrek slov k mluvení po Česku, též po Německu nejpotřebnějších a nejobvyklejších, totiž jmen i významů všech téměř se namítajících věcí, s doložením pohlaví. A velmi užitečné potřebě jak Čechů, tak i Němců dle Veleslavínova Nomenclatora quadrilinguis zřízený a vydaný / Neuestes vollständiges böhmisch-deutsches Wörterbuch ...*⁹³
- *Versuch eines böhmisch-deutschen juristischen, und geschäftsmännischen Lexikons ...*⁹⁴ [Pokus o česko-německý právní a obchodní slovník].
- *Böhmisch und deutsche Gespräche, oder Gründliche Anleitung in der möglichsten Geschwindigkeit böhmisch sprechen zu lernen ...* [Česká a německá konverzace, aneb Důkladný návod, jak se co možná nejrych-

Rozšířené vydání vyšlo ve dvou dílech pod modifikovaným názvem 1799. Jako doplněk ke druhému vydání vyšel *Neues deutsch-böhmisch topographisch-geographischen Wörterbuch oder Zeitungslexikon ...*, Martin Neureutter, Prag, 1800, 20 stran, v další verzi *Neuester möglichst ausführlicher und vollständiger deutsch-böhmischer geographisch-topographisch-mythologischer Taschen-Nomenclator oder Nenner eigener Namen enthaltend ...*, Scholl'schen Buchdruckerey, Prag, 1815, vii+64 stran.

⁸⁹ Gedruckt mit Rokossichen Schriften, Prag, 1799, 128 stran. Další vydání pod modifikovaným názvem: Gottlieb Haase, Prag, 1804, 143 stran.

⁹⁰ Gedruckt im St. Annakloster, Prag, 1800, 32 stran.

⁹¹ Johann Diesbachschen Schriften, Prag, 1804, 112 stran.

⁹² Dva svazky. Gedruckt bei Franz Johann Schöll und Martin Neureutter, Prag, 1805, lxii+340 stran, 1807, s. 342–781. Druhý svazek (P–Ž) sepsal F. J. Tomsa.

⁹³ Dva svazky, In Kommission in der Widtmannschen Buchhandlung, Prag, 1807, 1808, 107+108 stran. *Pohlavím* rozumí autor *rod*.

⁹⁴ Gottlieb Haase, Prag, 1808, xiv+2+198 stran.

leji naučit mluvit česky ...] a dodatek *Neueste gründliche und leichtfassliche Methode in möglichste Geschwindigkeit böhmisch richtig lesen und schreiben zu lernen ...* [Nejnovější důkladná a snadno pochopitelná metoda jak se co možná nejrychleji naučit správně česky číst a psát ...].⁹⁵

- Dvousvazkový slovník *Neuestes möglichst-vollständiges deutsch-böhmische und böhmisch-deutsches Taschenwörterbuch ...*⁹⁶
- *Kunst in drey Monaten böhmisch lesen, verstehen, schreiben und sprechen zu lernen*⁹⁷ [Jak se za tři měsíce naučit číst, rozumět, psát a mluvit česky].
- *Lehrbuch für Anfänger in der böhmischen Sprache in grammatischen und syntaktischen Übungen ...*⁹⁸ [Učebnice pro začátečníky v českém jazyce – gramatická a syntaktická cvičení].

Josef Dobrovský kritizoval roku 1798 Thámův přístup k tvorbě slovníků, neboť prosazoval v lexikografické práci modernější a zejména exaktní přístupy. Thám na kritiku reagoval „antikritikou“ na tištěných listech.⁹⁹

Karel Thám věnoval značnou energii i překladatelské práci. Pro divadlo Bouda přeložil Shakespearova *Macbetha*, Schillerovy *Loupežníky* a Gotterovu *Medeu*.¹⁰⁰ S bratrem Václavem přeložil a upravil divadelní hru *Odběhlec z lásky synovské*, která se roku 1785 hrála v *Nosticově divadle*.¹⁰¹ Zasloužil se o vydání různých děl starších českých autorů, například Komenského spisu *Zlatá brána jazykův ...*¹⁰² Přeložil též *Stoletý Kalendář od roku 1797 až do 1900ho ...*¹⁰³

Václav Thám, mladší bratr Karla, básník, spisovatel a překladatel, ale zejména herec, dramatik a dramaturg, byl velkým vlastencem a buditelem, průkopníkem českého obrozeneckého divadla, jedním z prvních českých divadelníků. Pro české divadlo obětoval mnoho sil a energie, dobře si uvědomoval,

⁹⁵ C. W. Enders, Prag, 1811, 260 stran, 91+3 strany.

⁹⁶ C. W. Enders, Prag, 1814, 744 stran, 1818, 946 stran.

⁹⁷ C. W. Enders, Prag, 1815, 175 stran.

⁹⁸ Prag, 1817, nestránkováno.

⁹⁹ Viz např. J. Dobrovský: *Drittes, viertes und fünftes Zehend zur richtigen Beurtheilung des Thamischen deutsch-böhmischen National-Lexikons*, In der Altstadt Prag in der Jesuitengasse Nro 498, Herrliche Buchhandlung, Prag, 1798, 4 listy.

K. Thám: *Antikritik ...*, *Zwote Antikritik ...*, *Dritte und letzte Antikritik und Abfertigung des Joseph Dobrowský ...*, Prag, 1798, vždy dva listy.

¹⁰⁰ *Makbet. Truchlohra v pěti jednáních*, J. F. z Schönfeldu, Prag, 1786, viii+78 stran, *Loupežníci. Smutnohra v pěti jednáních od Fridricha Šillera v češtinu uwedená ...*, tamtéž, 1786, 179 stran, *Medea. Hra hudební od Pana Gottera ...*, Vytiskněná u Rosenmüllerských dědiců, za Jana Beránka faktora, Praha, 1787, 16 stran.

¹⁰¹ Překlad vyšel roku 1785 pod názvem *Odběhlec z lásky synovské. Veselohra ve třech jednáních*, v *Němčině sepsaná od Stephanie mladšího*, ponejprv v *Pražském vlastenském divadle představena dne 20. ledna od Bondynské společnosti Německých herců*.

¹⁰² *Janua linguarum reserata aurea ... Zlatá brána jazyků otevřená ...* Šesté nově přepracované vydání, Gottlieb Haase, Praga, 1805, xxii+253 stran.

¹⁰³ J. J. Gastl, Brno, 1796, 110 stran.

že má-li se český jazyk a česká kultura povznést na evropskou úroveň, musí mít stále české divadlo a kvalitní český repertoár. Často je považován za zakladatele novodobé české dramaturgie.

V letech 1775 až 1780 navštěvoval *Akademické gymnázium* na Starém Městě v Praze, poté dva roky studoval na Filozofické fakultě pražské univerzity. V letech 1784 až 1789 byl nepříliš úspěšným policejním úředníkem a policejním komisařem při pražském magistrátu. V letech 1789 až 1790 spolu s bratrem Karlem redigoval *Schönfeldské c. k. Pražské Noviny*, pomáhal s jejich vydáváním Krameriovi.

Byl jedním ze zakladatelů divadla *Bouda* a jako herec, režisér a dramaturg jednou z jejích nejvýraznějších postav. Po zániku *Boudy* byl v letech 1789 až 1799 členem souboru divadla *U Hybernů*, kde hrála jeho první manželka Josefa Heimová. Uvádí se, že se z něj stal bohem se všemi ctnostmi i nectnostmi, včetně holdování alkoholu. V dalších letech byl angažován u různých hereckých společností, s nimiž prošel kus světa. Roku 1816 se jeho stopa ztrácí. Podle legend zemřel krátce po roce 1816 v Haliči.

Václav Thám vydal roku 1785 ve dvou svazcích první novočeský básnický almanach *Básně v řeči vázané. První sebrání*¹⁰⁴ a *Básně v řeči vázané. Prvního svazku sebrání druhé*.¹⁰⁵ Každý svazek je rozdělen na tři části. První prezentuje ukázky starší české poezie, druhá překlady z němčiny, třetí původní českou básnickou tvorbu jednak Thámovu, jednak dalších autorů.

Václav Thám je autorem asi pěti desítek divadelních her (někdy se uvádí výrazně větší počet), některé se nedochovaly. Sepsány byly pro méně vzdělané, prosté vrstvy českého obyvatelstva. Velmi často byly vlastenecky zaměřené, postavené na historických námětech. Připomeňme například titul *Břetislav a Jitka aneb Únos z kláštera*, který se hrál v *Nosticově divadle* v sezóně 1785/1786, dále hry *Vlasta a Šárka aneb Dívčí boj u Prahy* a *Švédská vojna v Čechách aneb Udatnost pražských studentů*.

Václav Thám, stejně jako bratr Karel, intenzivně překládal, hlavně z němčiny. Roku 1785 přeložil hru o pěti jednáních Paula Weidmanna (1744–1801) nazvanou *Štěpán Fedymger neb Sedlská Vojna*,¹⁰⁶ která se hrála v *Nosticově divadle*. Ve stejném roce vydal překlad knihy Georga Friedricha Seilera (1733–1807) *Náboženství Nedospělých*.¹⁰⁷ Roku 1792 uveřejnil překlad hry Augusta Wilhelma Ifflanda *Fridrich Rakouský neb Věrnost Českého národu*,¹⁰⁸ která byla hrána v Praze 19. srpna 1792 vlasteneckou společností pana V. Mihule.

¹⁰⁴ 1. vydání: U Rosenmüllerských dědiců, za Jana Beránka faktora, Praha, 1785, 78+2 strany.

¹⁰⁵ 1. vydání: J. F. z Schönfeldu, Praha, 1785, s. 80–158. Druhé vydání obou svazků: Karel Thám a Jan Bednář, Praha, 1812, 182 stran. Další vydání: s úvodem a poznámkami Václava Brtníka (1895–1955), J. Otto, Praha, 1916, 180 stran.

¹⁰⁶ U Rosenmüllerských dědiců, za Jana Beránka faktora, Praha, 1785, iv+83 stran.

¹⁰⁷ U Kašpara Widtmanna na Malé Straně, Praha, 1785, 203+vi stran.

¹⁰⁸ *Vlastenská činohra v pěti jednáních*. U Albrechta a společnosti, Praha, 1792, i+92+1 strana.

Václav Thám se snažil přinášet na scénu světový repertoár, přicházel i se zpěvohrami. Roku 1794 přeložil Schikanedrův text k Mozartově *Kouzelné píšťale* a na scéně slavil úspěch. Úspěšná byla i Schikanedrova opereta *Loutníci aneb Veselá bída* v Thámově překladu a úpravě.¹⁰⁹

Václav Thám uvedl na pražská divadelní jeviště i řadu kusů z vídeňských scén, několik pražských německých titulů a překlady z italských oper (*Il re Teodoro, I filosofi imaginari*, snad přeložil i Mozartovu operu *Così fan tutte*). Při překladech se snažil o všestranné převedení originálu do českého jazyka, inspiroval se i tehdejšími hovorovými jazyky. V prozaických textech byl úspěšnější, mohl překládat volněji, neboť nebyl vázán veršem či melodií.

Roku 1799 publikoval Václav Thám překlady německých árií pod názvem *Zpěvy z nejvýbornějších zpěvohr Českých: na císařského krále. Pražském vlastenském divadle představených*.¹¹⁰ Sebe zde označil jako ... na císařského krále. Karlo-Ferdinandských vysokých školách Pražských svobodných umění a mudrců místra, vlastenského překladatele a skladatele her při císařském divadle.

Thámovy průkopnické překlady zpěvoherních libret stojí na počátku dlouhodobé snahy o řešení vztahu slova a hudby ve zpívaném divadle. Více či méně úspěšné pokusy o překlady pěveckých partů vznikaly ještě několik desetiletí. Úspěšně zvládnuty byly až v době Bedřicha Smetany.

Uvedme ještě jednu zajímavost. Roku 1813 se v Čechách objevilo čtyřverší o pádu Napoleona:

*Na pole on císař chodíval, a bil se a vyhrál:
Přes rok vyhrátí nepůjde na pole on.*

Hříčku *Na pole on – Napoleon* ve smyslu pro Napoleona příznivém prý užil Václav Thám ve Vídni roku 1809, když tam bylo francouzské vojsko. Ucházel se tam tehdy o profesuru. Napoleon snad Tháma odměnil hrstí dukátů. Po jeho pádu bylo Thámovi sděleno, že v *Rakouské říši* pro něho žádný veřejný úřad nepadá v úvahu.¹¹¹

Josef Jiří Stankovský (1844–1879) vydal roku 1878 knihu *Vlastencové z Boudy. Historický obraz z minulého věku*,¹¹² v níž ukázal počátky pražského českého divadla.

Zajímavou studii o Václavu Thámovi a jeho době publikoval roku 1965 Miroslav Kačer (1927–1978).¹¹³ Přinesla jednak analýzu aktivit souvisejících

¹⁰⁹ Emanuel Schikaneder (Johann Joseph Schickeneder, 1751–1812), rakouský divadelní dramatik, herec, zpěvák a režisér, je mimo jiné autorem libreta k velmi známé Mozartově *Kouzelné flétně*; v Thámově překladu *Kouzelná píšťala*.

¹¹⁰ J. Diesbach, Praha, 1799, 84 stran.

¹¹¹ Viz Lumír 19. června 1862, s. 594.

¹¹² Theodor Mourek, Praha, 1877, 302 stran. Nové vydání: s doslovem *Vlastencové z Boudy* a J. J. Stankovský Vladimíra Kovářika, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha, 1971, 121 stran, 4 barevné přílohy.

¹¹³ M. Kačer: *Václav Thám. Studie s výběrem z tvorby V. Tháma a z prací o něm*,

s českým divadelnictvím konce 18. století včetně role, kterou hrál Václav Thám, jednak dochované zlomky jeho díla (básně, překlady), a navíc některé ukázky z textů o Václavu Thámovi.

Jiří Šotola (1924–1989) na základě legend o posledním období Thámova života sepsal roku 1962 báseň *Na smrt Václava Tháma*. Česká národní banka vydala roku 2015 pamětní stříbrnou minci (500,- Kč) k 250. výročí Thámova narození.

14. Antonín Jaroslav Puchmajer a jeho kruh

Mimořádně schopným organizátorem buditeckých aktivit byl vlastenecký katolický kněz Antonín Jaroslav Puchmajer (1769–1820), jazykovědec, spisovatel, básník, překladatel a první český romista, který kolem sebe soustředil skupinu vlastenců (Šebestián Hněvkovský, Vojtěch Nejedlý, Jan Nejedlý, ale i další). Aktivity tohoto kroužku začínají již v devadesátých letech 18. století, spadají tedy do první fáze národního obrození; některé však přetrvávají až do třicátých let 19. století.

Antonín Jaroslav Puchmajer studoval na Filozofické fakultě pražské univerzity a v arcibiskupském semináři v Praze, byl vychován v atmosféře osvícenství. Roku 1796 byl vysvěcen na kněze, poté působil na několika farách. Od roku 1807 byl farářem v Radnicích na šternberském panství na Plzeňsku, prý na přímluvu Josefa Dobrovského. V přátelském vztahu byl s Kašparem hrabětem ze Šternberka, jejich spolupráce přinesla Radnicím mnoho dobrého, staly se kulturním centrem širokého okolí.

Roku 1791 založil Puchmajer s Vojtěchem Nejedlým a Šebestiánem Hněvkovským *Básnické sdružení v Čechách*, tzv. *První novočeskou školu básnickou*. Do této *Puchmajerovy družiny* patřili i Josef Heřman Agapit Gallaš (1756–1840), Bohuslav Tablic (1769–1832), JuraJ Palkovič (1769–1850), později Josef Vojtěch Sedláček a další.¹¹⁴

Roku 1794 vydala skupina básníků kolem Puchmajera překlad *Zpěvy z Čarodějné Fletny vybrané*,¹¹⁵ který důsledně, často však za cenu jazykových násilností, dodržoval stavbu veršů originálu. Za autora překladu Schikanedrova libreta je považován Puchmajer. Přesto na jevišti až do roku 1806 přetrval nenásilný a srozumitelnější překlad Václava Tháma. Snad proto, že překlad Puchmajerovy skupiny nedbal na dodržování souladu mezi délkou slabik textu a délkou not.

Puchmajer houževnatě podněcoval a organizoval českou básnickou tvorbu. Roku 1795 navázal na aktivitu Václava Tháma, na jeho *Básně v řeči vázané* z roku 1785, a začal publikovat českou poezii. Během dvou desetiletí vydal pět

Svobodné slovo, Praha, 1965, 195 stran, 16 stran obrazových příloh.

¹¹⁴ O Puchmajerovi a jeho družině viz [Sek], [Hač], [Miš], [Sň3] a [Su3].

¹¹⁵ Antonín Zýma, Praha, 1794, 42 stran.

svazků, které nazval *Sebrání básní a zpěvů*.¹¹⁶ Podílel se na nich i autorsky,¹¹⁷ velký prostor však poskytl autorům své generace.

Puchmajer přebásnil a roku 1804 dal do tisku *Chrám Gnídský*, jehož autorem je Charles Louis Montesquieu (1689–1755), připojil předmluvu o literární jednotě Slovanů (s. vii–xviii) a informace o některých básnících a překladatelích slovanských národů (s. ix–xxiv).¹¹⁸

Věnoval se též jazykovědě a překladům. Roku 1805 publikoval *Pravopis Rusko-Český vydaný prací Jaroslava Puchmíra = Pravopis rusko-českij izdannyj trudom Jaroslava Puchmíra*,¹¹⁹ v němž je ruský text tištěný azbukou a český novogotickou kurzívou i latinkou; texty jsou místy souběžné.

15. Druhá fáze národního obrození

Druhou fází českého národního obrození (*ofenzivní*) vymezujeme zhruba od roku 1805 do roku 1830.¹²⁰ V této době bylo cílem našich buditelů co nejvíce uplatnit český jazyk, rozvíjet vědy i umění v českém jazyce, vytvořit kvalitní odbornou i uměleckou terminologii a starat se o vzdělanost lidových vrstev. Čeští buditelé se snažili jak o vlastní tvorbu, tak o překlady vynikajících děl světové literatury.

Druhá fáze národního obrození spadá do dlouhého období vlády císaře Františka I. (od r. 1792 do r. 1835), na níž se významně podílel kancléř Metternich.¹²¹ Tehdejší režim vládl s pomocí pečlivé cenzury, život společnosti byl pod kontrolou tajné policie. Přesto v českých zemích rostlo vlastenecké hnutí a došlo k národní i politické emancipaci českého národa.

Josef Dobrovský, hlavní představitel první fáze národního obrození, byl odborně i společensky činný téměř celou dobu druhé fáze obrození, štafetu však postupně přebírala nová generace. Rovněž Puchmajer a jeho spolupracovníci pokračovali ve své činnosti úspěšně započaté v předchozím období. Mladší

¹¹⁶ *Sebrání Básní a Zpěvů vydané od Antonína Puchmajera*, I. svazek: Jan Josef Diesbach, Praha, 1795, 8+150+2 strany, II. svazek: Gabrovský, Dědicové, Praha, 1797, 176 stran, III. svazek: Praha, 1798, 168+22 stran, IV. svazek: Praha, 1802, 10+128+32 stran, V. svazek: Praha, 1814, 10+156+2 strany. V prvním svazku byl otištěn portrét Josefa Dobrovského, ve druhém Františka Faustina Procházky.

¹¹⁷ V letech 1917 až 1921 vydal Jaroslav Vlček (1860–1930) *Almanahy Antonína Jaroslava Puchmajera*, Česká akademie věd a umění, Praha, 150+176+172+128 stran.

¹¹⁸ F. Jerábek, Praha, 1804, xxiv+95 stran. Další vydání připravil Vojtěch Nejedlý: Praha, 1836, x+195 stran.

¹¹⁹ Bohumil Háse, Praha, 1805, 68 stran. Druhé opravené a doplněné vydání: Synové Bohumila Haase, Praha, 1851, 68 stran, 5 listů příloh.

¹²⁰ Období 1815 až 1830 je v našich zemích někdy nazýváno *preromantismem*.

¹²¹ Klemens Wenzel Nepomuk Lothar kníže z Metternich-Winneburgu (1773–1859), rakouský šlechtic, politik a diplomat, byl od roku 1801 do roku 1808 rakouským velvyslancem v Sasku, později v Prusku a nakonec ve Francii. V letech 1809 až 1848 byl rakouským ministrem zahraničí, v letech 1821 až 1848 tzv. rakouským státním kancléřem (neboli ministerským předsedou). Roku 1848 byl smeten revolucí a odešel do Anglie. Na sklonku života pobýval ve Vídni a Kynžvartu.

čeští vlastenci, kteří byli v této době aktivní, jsou označováni jako *generace Jungmannova*; bezprostřední spolupracovníci Josefa Jungmanna pak jako *Jungmannova básnická a vědecká škola*.

V prvních desetiletích 19. století si mnozí buditelé začali citelněji uvědomovat, že český národ je součástí širokého slovanského kulturně-historického společenství a rozhodli se podporovat svými literárními díly soudržnost slovanských národů. Myšlenka slovanské vzájemnosti se projevovala zejména ve vědě a v poezii.

Druhá fáze národního obrození byla negativně poznamenána

- pravopisným neboli ortografickým bojem, který začal ve druhém a skončil ve čtvrtém desetiletí 19. století, i když v menší míře pokračoval i v pozdějších letech,
- typografickým bojem, tj. spory o to, zda i nadále tisknout knihy a časopisy *novogotickou kurzívou* a psát *švabachem* nebo přejít k moderní *latince*,
- bojem o pravost rukopisů, který začal roku 1818, vzplanul v polovině dvacátých let a hořel po celé 19. století,
- vášnivými diskusemi o metodice a způsobech tvorby nových českých slov (z běžného života, ale zejména odborných termínů),
- diskusemi o principech, na nichž má být postavena česká poezie (časomíra, přízvuchný verš atd.).

Odborné spory bohužel mnohdy přecházely do osobní roviny a silně narušovaly společné obrozenecké úsilí.

16. Josef Jungmann

Josef Jungmann (1773–1847) byl jazykovědcem, lexikografem, literárním historikem, spisovatelem, básníkem a překladatelem. Jeho působení mělo velký význam a inspirativní vliv na rozvoj českého jazyka, literatury, kultury, vědy a české společnosti vůbec. Jeho aktivita spadá jak do druhé, tak do třetí fáze národního obrození.

Jungmann studoval na piaristických gymnáziích v Berouně a v Praze, poté na Filozofické fakultě pražské univerzity, kde na něho zapůsobil svým vlasteneckým přístupem při výuce matematiky profesor Stanislav Vydra. Následná studia práv Jungmann nedokončil. Roku 1799 se stal profesorem gymnázia v Litoměřicích, byl jedním z prvních učitelů nepovinné češtiny v Čechách a na Moravě. Češtinu vyučoval jednak na gymnáziu, jednak v bohosloveckém semináři. Od roku 1815 působil na *Akademickém gymnáziu* na Starém Městě v Praze, v letech 1834 až 1845 byl jeho prefektem. Na výuce češtiny se podílel (dnes bychom řekli *externě*) i na pražské Filozofické fakultě. Český jazyk a literaturu soustavně studoval, vytvářel českou odbornou terminologii, obrodu českého jazyka chápal i jako politickou záležitost. Jeho

buditelskou práci formoval do jisté míry romantismus, inspirovaly ho myšlenky německých filozofů Johanna Gottfrieda von Herdera a Johanna Gottlieba Fichta (1762–1814).

Jungmann kolem sebe soustředil řadu spisovatelů a buditelů (František Palacký, Jan Evangelista Purkyně, František Ladislav Čelakovský, Antonín Marek, Matěj Milota Zdirad Polák, Jan Svatopluk Presl, Karel Ferdinand Hyna a další). Měl značné organizační schopnosti, řídil vědeckou, uměleckou, osvětovou i koncepční obrozeneckou práci značného počtu vlastenců.

Publikoval v *Hlasateli českém*, v *Časopisu českého museum* a v *Kroku*, přispíval do Puchmajerových *Almanachů* a Hromádkových *Prvotín pěkných umění*. Uvažoval o sestavení menší české encyklopedie všech věd, prvního českého naučného slovníku, a snažil se pro tento projekt sestavit autorský tým. Tento projekt se však uskutečnit nepodařilo.

Připomeňme nejvýraznější výsledky Jungmannovy vědecké a pedagogické práce, které měly na rozvoj národního obrození mimořádný vliv.

Jungmannovy články „rozmlouvání o jazyce českém“¹²² uveřejněné roku 1806 prezentovaly kulturní program jeho generace. Lze je považovat za symbolický předěl mezi první a druhou fází národního obrození. Ve fiktivním dialogu Čecha a Němce Jungmannovy doby a Čecha doby Veleslavínovy vyzdvihl Jungmann úroveň staré češtiny, tj. češtiny Veleslavínovy, a kritizoval současnou češtinu silně prosycenou germanismy. Čechem je podle Jungmanna pouze ten obyvatel českých zemí, který mluví česky. Formuloval své pojetí českého jazyka a jeho význam pro národní kulturu.

Roku 1820 vydal Jungmann úvod do teorie slohu nazvaný *Slovesnost, aneb, Sbírka příkladů s krátkým pojednáním o slohu k prospěchu vlastenecké mládeže*.¹²³ Jeho kniha prezentovala jednak teorii literatury, jednak soustředila vhodné příklady z české literatury od středověku po současnost a ukazovala tak bohatství české literární tvorby. Jungmann do ní zařadil i část úvahy *O povolání člověka k ctnosti* (s. 296–304) českého katolického kněze Vincence Zahradníka (1790–1836), který psal filozofické a náboženské úvahy, kázání, modlitby, ale i bajky, a byl jedním z tvůrců české filozofické terminologie.¹²⁴

Roku 1825 Jungmann publikoval monografii *Historie literatury české aneb Soustavný přehled spisů českých, s krátkou historií národu, osvícení a jazyka*.¹²⁵

¹²² *O jazyku Českém. Rozmlouvání první*, *Hlasatel český*. Spis čtvrtletní k prospěchu a potěšení všech vlastenců 1(1806), č. 1, s. 43–49, *O jazyku Českém. Rozmlouvání druhé*, tamtéž, č. 3, s. 321–354. Časopis *Hlasatel český* vydával Jan Nejedlý.

¹²³ Josefa Fetterlowá z Wildenbrunu, Praha, 1820, ci+231 stran.

¹²⁴ Viz F. Čáda (ed.): *Filozofické spisy Vincence Zahradníka*, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha, 1. svazek: 1907, iii+369 stran, 2. svazek: 1908, vi+406+3 strany, 3. svazek: 1915, xv+133 stran, 4. svazek: 1917, 203 stran, 5. svazek: 1918, vi+168 stran.

¹²⁵ Písmem Antonína Straširypky, Praha, 1825, iv+703 stran, 2. vydání: Česká akademie, V komisi kněhkupectví F. Řivnáče, Praha, 1849, vi+771 stran.

Viz též J. Hanuš: *Dodavky a doplňky k Jungmannově Historii literatury české. První a druhé*

Vyšel ze spisu Josefa Dobrovského *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* a podal přehled všech tehdy známých českých literárních památek.

Připomeňme, že Jungmann je autorem snad první české historické romance *Oldřich a Božena* a několika překladů, např. *Ztracený ráj* (1811) Johna Milтона (1608–1674). Spolu s Janem Evangelistou Purkyně sepsali český text zpěvohry *Únos ze serailu* na hudbu Wolfganga Amadea Mozarta.¹²⁶

17. Antonín Jaroslav Puchmajer – pokračování

Puchmajerovy aktivity pokračovaly v neztenčené míře i v prvních dvou desetiletích 19. století.

Ve své obrozenecké práci usiloval i o vzdělávání prostého lidu. Svědčí o tom například jeho *Krátké poučení o Hospodářství polním pro obecný lid*¹²⁷ a rovněž jeho český překlad spisu Kašpara hraběte ze Šternberka nazvaný *Pojednání o Bylinářství v Čechách od Pana Kašpara z Šternberku nejprv pro pojednání Společnosti umění v jazyku německém, nyní s P. Antonínem Puchmaírem farářem Radnickým v jazyku českém vydané*, který spatřil světlo světa roku 1819.¹²⁸

Na svůj *Pravopis Rusko-Český* z roku 1805 navázal roku 1820 spisem *Lehrgebäude der Russischen Sprache. Nach dem Lehrgebäude der böhmischen Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky*¹²⁹ [Základy výuky ruského jazyka. Na základě učebnice českého jazyka pana abbé Dobrovského], který je uveden věnováním ruské carevně Marii Fjodorovně a dlouhou předmluvou Josefa Dobrovského (s. ix–xli), člena *Petrohradské akademie věd*.

O Puchmajerových osvětových snahách svědčí i to, že se roku 1818 zasloužil o vznik prvního čtenářského spolku v Čechách.¹³⁰ Své národně obrozenecké úsilí upínal k založení *Vlastenského museum* v Praze, jehož rozkvětu se již nedožil.

Krátce po Puchmajerově smrti vyšlo jeho pozoruhodné dílo *Romáňi Čib, das ist, Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Anhang die Hantýrka, oder, die Čechische Diebessprache*¹³¹ [Romáňi Čib čili gramatika a slovník Cikánského jazyka spolu s několika

oddělení literatury české, České museum, Praha, 1869, viii+34 stran, *Třetí oddělení (neúplné, č. 1.–601.)*, Nákladem Augusta Řehoře, Praha, 1871, xi+72 stran.

¹²⁶ Vydání Jungmannových překladů připravili J. Dvořák, M. Komárek, L. Pallas (SNKLHU, Praha, 1958, 718 stran). Jungmannova korespondence s A. Markem vycházela v *Časopisu českého museum* v letech 1881 až 1884. O Josefu Jungmannovi viz např. [Skr] a [Voč1]. Autorem pěkného Jungmannova portrétu z roku 1833 je Antonín Machek (1775–1844).

¹²⁷ *Podlé katechetického způsobu učení sepsané v němčině od jednoho českého držitele statku, nyní ... v češtinu uvedené od Antonína Puchmaíra*, B. Háze, Praha, 1817, 159 stran.

¹²⁸ Frant. Vetterle z Wildenbrunu, Praha, 1819, 152 stran.

¹²⁹ Gottlieb Haase, Prag, 1820, xli+288 stran, 2 tabulky.

¹³⁰ Více viz [Š3] a [Š4].

¹³¹ *Auf Kosten der Josepha verwittweten Vetterl von Wildenbrunn ...*, Praha, 1821, viii+88 stran.

bajkami ve stejné řeči. K tomu jako příloha Hantýrka, neboli český jazyk zlodějí, které obsahuje souběžný text německý a romský. Německý text je tištěn novogotickou kurzívou. Jedná se o první spis o romském jazyce na území Čech, který podává stručný nástin gramatiky a základní romsko-německý slovník. V příloze uvedl Puchmajer malý slovník českého zlodějského argotu zvaného *hantýrka*. Jeho záměrem bylo ukázat, že *romština* a *hantýrka* jsou dva nepřibuzné jazykové kódy, které byly v tehdejší české společnosti občas zaměňovány.¹³² Této problematice se Puchmajer věnoval zejména roku 1819, kdy romský jazyk (v českém dialektu) popsal.

Po Puchmajerově smrti vydal Josef Vojtěch Sedláček *Puchmagerův Rýmownjk, aneb, Rýmownj slownjk*,¹³³ k němuž připojil Puchmajerův životopis [X-37]. *Rýmownjk* byl celoživotním Puchmajerovým příspěvkem k tvorbě českého rýmu v obrozeneckém duchu.

V letech 1825 a 1826 vyšla Puchmajerova *Nedělní kázání* s předmluvou Vojtěcha Nejedlého a *Sváteční Kázání*.¹³⁴ Ukazovala Puchmajerovo pojetí víry a osvěty. V roce 1833 uveřejnil Vojtěch Nejedlý Puchmajerovy básně pod názvem *Fialky. Básně od Ant. Jaroslava Puchmajera* s připojeným textem *Život Ant. Jaroslava Puchmajera od Jozefa Wojt. Sedláčka* [X-88] a Puchmajerovými překlady několika básní antických klasiků.¹³⁵

18. Šebestián Hněvkovský

Výraznou postavou národního obrození byl právník Šebestián Hněvkovský (1770–1847), básník a nadšený národní buditel, který patřil do Puchmajerova kruhu. I když jeho buditecké aktivity začaly během první fáze obrození, jeho publikační aktivita je většinou pozdější.

Hněvkovský studoval na piaristickém gymnáziu v Berouně, na novoměstském gymnáziu v Praze a na pražské Filozofické fakultě, kde na něho měli velký vliv Stanislav Vydra a Ignác Cornova. Na Právnické fakultě pak získal doktorát. V letech 1795 až 1804 byl radním v Plánici u Klatov, v letech 1805 až 1826 radním ve svém rodném Žebráku a v letech 1826 až 1836 purkmistrem v Poličce.¹³⁶

¹³² V těchto Puchmajerových aktivitách pokračoval katolický kněz Josef Ješina (1824–1889), farář ve Zlaté Olešnici, etnograf a publicista, který mimo jiné vytvořil první česko-romský slovník – viz *Romáři čib, čili, Cikánský jazyk dle Ant. Puchmajera uspořádal a rozšířil P. Josef Ješina*, E. Grégr, Praha, 1882, 142 stran, 2. vydání: Fr. A. Urbánek, Praha, 1882, xi+179 stran, 3. vydání: List & Francke, Leipzig, 1886, vi+240 stran. Viz též J. Ješina: *Slovník česko-cikánský a cikánsko-český jakož i cikánsko-české pohádky a povídky*, Kutná Hora, 1889, 308 stran.

¹³³ ... jež vydal, a životopis Puchmajera připojil Jozef Vojtěch Sedláček, Leopold Rayner, Plzeň, 1824, xlvi+151 stran.

¹³⁴ Jozefa Fetterlová z Wildenbrunu, Praha, 1825, 372 stran, resp. 1826, 201 stran.

¹³⁵ *Fialky*, J. H. Pospíšil, Praha, 1833, lvi+155 stran. Rozšířené vydání s názvem *Antonína Jaroslava Puchmajera Sebrané básně* se objevilo roku 1881 (306 stran), obsahuje předmluvu z roku 1833 a nástin Puchmajerova životopisu od Jana Ježka.

¹³⁶ O životě Hněvkovského viz [Štu], jeho podobu zachytil malíř Antonín Machek.

Se svými spolužáky z gymnázia a z univerzity, Antonínem Jaroslavem Puchmajerem a Vojtěchem Nejedlým, stál u počátků českého obrozeneckého básnictví. Společně organizovali osvětové a vlastenecké aktivity.

Hněvkovský usiloval o vlastní původní tvorbu, nevěnoval se překladům, jak bylo tehdy běžné. Snažil se psát srozumitelně pro prosté lidové vrstvy. Některé své básně zveřejnil v Puchmajerových sbornících *Sebrání básní a zpěvů*. Jeho nejznámějším a nejúspěšnějším dílem je epos *Děvín, báseň směšnohrdinská v dvanácti zpěvích* sepsaný na základě pověsti o dívčí válce, který vyšel ve dvou svazcích roku 1805.¹³⁷ Dále lze připomenout *Básně drobné Šebestiána Hněvkovského* z roku 1820,¹³⁸ historickou hru o přemyslovském knížeti nazvanou *Jaromír. Smutnohra v pateru jednání* z roku 1835,¹³⁹ komedii *Námluvy v Koloději, veselohra ve 3 jednáních* z roku 1839,¹⁴⁰ *Nové básně drobné Šebestiána Hněvkovského* z roku 1841¹⁴¹ a báseň *Doktor Faust, starožitná pověst v devíti zpěvích* vydanou roku 1844.¹⁴²

Ve spisu *Zlomky o Českém básnictví, zvláště pak o Prozodii, v šesti listech*¹⁴³ z roku 1820 hájil Hněvkovský přízvučné veršování proti názorům Františka Palackého a Pavla Vojtěcha Šafaříka, kteří roku 1818 ve spisu *Počátkové Českého básnictví obzvláště prozodie*¹⁴⁴ prosazovali časomíru. Rovněž Puchmajer a Vojtěch Nejedlý byli příznivci přízvučné prozodie.

Šebestiána Hněvkovského i jeho tvorby si velice vážil Josef Kajetán Tyl. V půvabném textu *Pomněnky z hrobu nejstaršího Čecha*¹⁴⁵ poutavě vylíčil příběh českých buditelů v čele se Šebestiánem Hněvkovským a celoživotní přátelství Hněvkovského, Puchmajera a Vojtěcha Nejedlého.

19. Vojtěch Nejedlý

Básník, spisovatel a překladatel Vojtěch Nejedlý (1772–1844) byl katolickým knězem. Působil na farách v Praze, Pečici, Velizi a Mirošově, od roku 1826 byl děkanem v Žebráku. Obětavě organizoval schůzky vlastenců a buditelů zaměřených zejména na literární aktivity. V letech 1806 a 1807 vydal čtyři svazky svých kázání.¹⁴⁶

¹³⁷ F. Jeřábek, Praha, 1805, 219+184 stran, 2. vydání: J. Otto, Praha, 1905, 288 stran. Další klasické vydání: *Děvín, báseň romantickohrdinská v osmácti zpěvích*, Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, Praha, 1829, 403 stran. Moderní vydání (upravená verze z roku 1905): Tribun EU, Brno, 2009, 265 stran, ISBN 978-80-7399-124-1.

¹³⁸ Josefa Fetterlová, Praha, 1820, 213 stran.

¹³⁹ V. Nejedlý, Praha, 1835, 156 stran.

¹⁴⁰ J. H. Pospíšil, Hradec Králové, 1839, 60 stran.

¹⁴¹ J. H. Pospíšil, Praha, 1841, 152 stran.

¹⁴² Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, Praha, 1844, 186 stran.

¹⁴³ F. Jeřábek, Praha, 1820, 142 stran.

¹⁴⁴ Praha, 1818, 128 stran.

¹⁴⁵ F. Bačkovský, Praha, 1895, 68 stran (úvod F. Bačkovský), další vydání: J. Otto, Praha, 1926, 108+4 strany, 29 obrazových příloh (úprava B. Vavroušek).

¹⁴⁶ Uvedeme tentokrát v originálním pravopisu: *Nedělnj Kázanj na celý rok. Djl prvuj*,

Vojtěch Nejedlý patřil k Puchmajerově básnické družině. Je autorem lyrických básní a historických eposů.¹⁴⁷ Publikoval v řadě časopisů a almanachů, překládal klasickou literaturu z italštiny a vlastním nákladem vydával díla jiných básníků. Roku 1833 vyšly dva svazky *Básně Vojtěcha Nejedlého*.¹⁴⁸

Připomeňme, že Nejedlého elegii *Průvod dobré Bětolinky*¹⁴⁹ zhudebnil Jakub Jan Ryba (1765–1815) a básně *Nevěsta* Václav Jan Tomášek (1774–1850).¹⁵⁰

Zásluhou Ferdinanda Strejčka (1878–1963) vyšla roku 1910 Nejedlého *Bohyně. Básně v osmi zpěvích*.¹⁵¹ Strejček ji doplnil delším úvodním slovem.

20. Stolice českého jazyka, Jan Nejedlý, Jan Hromádko

Jan Nejedlý (1776–1834), básník, překladatel, redaktor, vydavatel knih a časopisů, později advokát, byl mladším bratrem Vojtěcha Nejedlého. Roku 1793 začal studovat na pražské univerzitě, kde na něho měl velký vliv František Martin Pelcl, který právě začal na univerzitě přednášet, a historik Karel Rafael Ungar,¹⁵² který ho inspiroval ke studiu českých knih a otevřel mu cestu mezi tehdejší elitu českého světa a ke šlechtě.

Jan Nejedlý se již v raném věku projevil jako talentovaný básník, tvůrčím způsobem se zapojil do Puchmajerovy básnické družiny, psal epigramy, poezii, básně vlastenecké i příležitostné, navíc úspěšně překládal.¹⁵³ Podílel se na organizaci básnických almanachů *Sebrání básní a zpěvů*, vlastní básnickou sbírku však nevydal.

Když roku 1801 zemřel František Martin Pelcl, profesor českého jazyka pražské Filozofické fakulty, bylo Janu Nejedlému pětadvacet let, v té době byl

od prwnj neděle Adwentnj až do neděle ssesté po Welikonocy, Djl druhý, Odedne seslánj Duchu swatého, až do neděle čtyrmecýtmé po Swatém Duchu, V Bohumila Haase, Praha, 1806, 489+430 stran. Swátečnj kázanj na celý rok. Djl prwnj, Djl druhý, V Bohumila Haase, Praha, 1807, 434+4+282 stran.

¹⁴⁷ *Poslední Soud* (Česká expedice, Praha, 1804, 83 stran), *Ladislav a dívky jeho* (B. Haase, Praha, 1807, 118 stran, 2. vydání: J. H. Pospíšil, Praha, 1837, 131 stran), *Otakar* (Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, řízením Václava Špinky, Praha, 1835, 3 díly, 206+211+202 stran), *Karel čtvrtý* (J. H. Pospíšil, Praha, 1835, 189 stran), *Vratislav* (tamtéž, 1836, 2 díly, 200+225 stran) a *Václav* (tamtéž, 1837, 284 stran).

¹⁴⁸ J. H. Pospíšil, Praha, 1833, 192+171 stran.

¹⁴⁹ Praha, 1808, 17 stran.

¹⁵⁰ *Šestero písní v hudbu uvedených od Václava J. Tomáška*, K. W. Enders, Praha, 1816, 19 stran.

¹⁵¹ Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha, 1910, xii+187 stran.

¹⁵² Ungar byl významnou osobností pražské univerzity. V letech 1776 až 1780 byl děkanem Teologické fakulty, v letech 1789 až 1790 rektorem univerzity. Řadu let byl správcem univerzitní knihovny.

¹⁵³ Od Salomona Gessnera (1730–1788) *Smrt Abelova* (1800, 204 stran, 2. vydání: 1804, 191 stran), *Dafnys a První Plavec. Noc, obraz z potopy* (1805, 202 stran), *Idylly* (1829, 190 stran). Dále 1. zpěv Homérovy *Iliady* (1802, 6+xii+37 stran), od Edwarda Younga (1683–1765) *Kvílení, aneb Rozjímání Noční* (1820, 132 stran) a od Jeana Pierra Clarise de Floriana (1755–1794) *Numa Pompilius, Druhý král Římský* (1808, 458 stran).

studentem Právnické fakulty. S podporou vyšších kruhů získal uvolněnou stolicí, za nemocného Pelcla totiž od roku 1800 přednášky suploval. Své profesorské působení zahájil 16. listopadu 1801 v Klementinu skvělou nástupní řečí – apologií českého jazyka. Vzápětí byla vytištěna pod hlavičkou *Akademische Antrittsrede gehalten den 16. November 1801*¹⁵⁴ [Akademický inaugurační projev ...], její dvě vydání byla rychle rozebrána. Nejedlý získal velký respekt a značnou popularitu, neboť měl strhující přednes. Po nástupu na univerzitu zvýšil svoji literární aktivitu. Obdivována byla i jeho česká výslovnost při výuce.

Jan Nejedlý vydával od roku 1801 časopis *Český poutník, týhodní list*. Více méně jej překládal z německého týdeníku *Der Böhmische Wandersmann, ein Begleiter der Prager Neuen Zeitung*, který se věnoval kulturnímu, divadelnímu a vědeckému dění.¹⁵⁵ *Český poutník* úspěch neměl, Nejedlý však získal cenné zkušenosti s vedením časopisu, které později zhodnotil.

Již roku 1804 vydal Nejedlý učebnici *Böhmische Grammatik*,¹⁵⁶ kterou navázal na předchozí knihy Pelclovy a Dobrovského. O rok později publikoval *Böhmische Grammatik. Praktischer Teil*¹⁵⁷ se souborem úloh na procvičování českého jazyka. Nejedlého učebnice nebyly původní, silně se držely předchozí Pelclovy práce, získaly však výraznou odezvu mezi studenty a brzy Pelclovo dílo zastínily.

Roku 1809 vyšlo druhé, přepracované a opravené vydání Nejedlého české gramatiky pod názvem *Practische Böhmische Grammatik für Deutsche*, třetí vydání se objevilo roku 1821.¹⁵⁸ Nejedlého učebnice se relativně snadno prodávaly, neboť na univerzitě měl poměrně dost studentů. Někteří vlastenci Nejedlému úspěch záviděli a často ho kritizovali.

Roku 1806 začal Nejedlý vydávat časopis *Hlasatel český. Spis čtvrtletní k prospěchu a potěšení všech vlastenců*. Přispíval do něj básněmi, prózou, překlady a naučnými články. Během dvou let získal jeho časopis výbornou pověst. Tři ročníky *Hlasatele českého* vyšly v letech 1806 až 1809.

Roku 1809 se Jan Nejedlý stal zemským advokátem s rozsáhlou advokátní praxí, neboť byl vynikajícím řečníkem a znalcem práva. Profesorský plat a příjmy z právní kanceláře mu přinášely skvělé zisky. Náročná advokátní praxe však ubírala čas na odbornou, literární a vlasteneckou práci, ztrácel proto přední místo mezi vlastenci. Roku 1812 získal titul císařského rady za odbornou

¹⁵⁴ F. Jeřábek, Prag, 1801, 4+26 stran.

¹⁵⁵ V letech 1801 až 1802 jej redigoval Joseph Georg Meinert (1773–1844), rakouský sběratel lidových písní a básní.

¹⁵⁶ Zu haben bey dem Verfasser und Commission in der Widtmann'schen Buchhandlung, Prag, 1804, 8+367+1 strana.

¹⁵⁷ Tamtéž 1805, 4+211+1 strana, 2 tabule.

¹⁵⁸ 2. vydání: Zu haben bey dem Verfasser und Commission in der Widtmann'schen Buchhandlung, Prag, 1809, 6+449+1 strana, 2 přílohy, 3. vydání: Zu haben bey dem Verfasser auf dem Roßmarke bey dem goldenen Lamm Nr. C. 840. im zweyten Stocke und in Commission in der Widtmann'schen Buchhandlung, Prag, 1821, 2+iv+2+366+2 strany, 2 přílohy.

revizi překladu občanského zákoníku, při níž využil své široké znalosti české právnícké terminologie.

Rychle stoupal na společenském žebříčku, dopisoval si s předními spisovateli, aristokraty a vědci, stal se členem zahraničních společností. Jak narůstala jeho prestiž, upadal v nemilost u českých vlastenců, kteří neměli dostatečné finanční zaopatření, nezískali dobrá místa či podporu mocných. Nakonec došlo k otevřené roztržce v otázce pravopisného boje mezi Nejedlým na jedné straně a Hankou a Jungmannem na straně druhé. Tato situace měla negativní dopad na Nejedlého hodnocení mladou generací. Navíc v té době již nevyučoval s původním mladickým nadšením, většinou jen předčítal svoji gramatiku, lpěl na starém pořádku, ostře kritizoval novoty a novátory, k vlasteneckým podnikům se nepřidával, „nepřátelům“ spíše škodil a neváhal sahat až k udáním. Práce protivníků odmítal, nesouhlasil s novou ortografií, novou slovní zásobou a se způsoby kultivování českého jazyka.

Nejedlého spisovatelská, překladatelská a publicistická aktivita po roce 1809 pohlavla, zanícení pro český jazyk odeznělo a vlastenecké aktivity vyprchaly. Přispěla k tomu patrně i roztržka mezi vlastenci týkající se českého pravopisu. Čtvrtý, poslední ročník *Hlasatele českého* vyšel až v letech 1818 a 1819.

Na univerzitě vyučoval Nejedlý až do smrti v roce 1834. Přednášky konal třikrát týdně, v zimním semestru se zaměřoval na gramatiku, v letním na literaturu. Byl velmi přísným učitelem, prý jen málo studentů u něho získalo výborné hodnocení. Zkouška byla náročná (překlad z němčiny do češtiny, z češtiny do němčiny, diktát, znalostní text z gramatiky, ústní zkouška z literatury).¹⁵⁹

Podívejme se ještě na vídeňskou univerzitu. Po Zlobického smrti zaujal vídeňskou stolicí českého jazyka a literatury Jan Nepomuk Norbert Hromádko (1783–1850), pedagog, vydavatel a redaktor. Původně vyučoval na hlavní škole v Kolíně, byl učitelem češtiny v šlechtických rodinách a od roku 1808 působil na vídeňské reálné akademii. V posledním období svého života byl učitelem češtiny arcivévodě Františka Karla.¹⁶⁰ Inspirován svým hospodařením na statku nedaleko Vídně, založil Hromádko první rakouský pojišťovací ústav proti škodám způsobeným ohněm, vodou a krupobitím.

Národní obrození pozitivně ovlivňovaly *Císařské královské Vídeňské Noviny*, které Hromádko v letech 1813 až 1817 vydával ve Vídni. Měly literární přílohy *Všeobecný oznamovatel* a *Prvotiny Pěkných Umění, neb literární přílohy*. Přinášely informace o politických, hospodářských i kulturních událostech, nabízely krásnou literaturu i vzdělávací četbu. Oslovovaly vlastence všech oborů, dá se s jistou nadsázkou říci, že vyučovaly českému jazyku.

¹⁵⁹ O Janu Nejedlém viz např. [LČL], s. 549–550.

Nejedlého zdařilý portrét zhotovil kolem roku 1825 Antonín Machek.

¹⁶⁰ František Karel Josef Habsbursko-Lotrinský (1802–1878), druhorozený syn císaře Františka I., byl otcem císaře Františka Josefa I. (1830–1916).

21. Stavovské divadlo, Jan Nepomuk Štěpánek

V českém obrození sehrálo významnou roli *Stavovské divadlo*. Dne 2. února 1824 v něm byla premiéra české opery *Dráteník* od Františka Škroupa a od května 1824 se zde konala pravidelná česká divadelní představení.

Výraznou postavou českého divadla v první třetině 19. století byl Jan Nepomuk Štěpánek (1783–1844). Od roku 1812 byl ve *Stavovském divadle* dramaturgem a režisérem českých ochotnických představení. Vyvíjel četné kulturní a společenské aktivity, byl dramatikem, překladatelem, redaktorem, publicistou, později divadelním sekretářem a pokladníkem, v letech 1824 až 1834 dokonce spolureditelem divadla.

Štěpánek je autorem řady vlastenecky zaměřených her,¹⁶¹ které byly u českého publika i ochotnických společností velmi oblíbené. Jednalo se většinou o dramata vycházející z české historie nebo o veselohry z českého venkovského či městského prostředí, které zesměšňovaly nejružnější lidské nešvary a společenské problémy, případně o milostné či zábavné zpěvohry.

Většina původních Štěpánkových her vyšla v letech 1810 až 1832 v šestnáctisvazkovém díle nazvaném *Divadlo od J. N. Štěpánka*.¹⁶²

V první polovině 19. století byl Štěpánek pro své divadelní aktivity obdivován a oceňován, byť jeho hry neměly velkou uměleckou hodnotu. Při překladech preferoval přízvučnou prozódii na rozdíl od kolegů své generace, kteří si podle klasicistních zvyklostí libovali v časomíře. Kromě sepisování her, překládání a organizování divadla stihl psát básně, sentimentální povídky a redigovat časopis *Česká včela*.¹⁶³

Roku 1862 se *Stavovské divadlo* proměnilo na *Královské zemské německé divadlo*, ve kterém hrál výhradně německý soubor.

22. Václav Kliment Klicpera

Vedle uznávaného Jana Nepomuka Štěpánka je nutno připomenout o něco mladšího Václava Klimenta Klicperu (1792–1859), vynikajícího gymnaziálního profesora, který svůj život spojil s gymnáziem v Hradci Králové a od roku 1846 s *Akademickým gymnáziem* v Praze. Je považován za zakladatele novodobého českého dramatu. Sepsal několik desítek her – historická dramata, rytířské či loupežnické hry, komedie a frašky. Často používal tzv. *kuklení*, kdy se

¹⁶¹ Například *Břetislav První, český Achilles, aneb Vítězství u Domažlic* (1812), *Obležení Prahy od Švejdů aneb Věrnost a udatnost česká* (1812), *Vlastenci aneb Zpráva o vítězství* (1813), *Osvobození vlasti aneb Korytané v Čechách* (1814), *Čech a Němec* (1816), *Jaroslav a Blažena aneb Hrad Kunětice* (1816), *Berounské koláče* (1819), *Loupežníci na Chlumu* (1820), *Pivovár v Sojkově* (1823) a *Alína aneb Praha v jiném dílu světa* (1825).

¹⁶² B. Háze, Praha, 262+260+231+256+245+262+272+239+232+223+271+211+222+186+239+240 stran.

¹⁶³ O Štěpánkovi viz [Pka], s. 500–502. Nejznámější Štěpánkův portrét namaloval Antonín Machek; zavěšen je ve foyer *Stavovského divadla*.

nějaká osoba vydávala za někoho, kým nebyla, nebo byla proti své vůli považována za někoho významného či bohatého. Klicperovi tato metoda umožňovala karikovat lidské charaktery, kritizovat úpadek morálky, pranýřovat špatné lidské vlastnosti (žárlivost, nadutost, lakomství, chamtivost), lidská selhání a chyby, zesměšňovat pokrytectví, maloměšáctví a plané vlastenčení. Klicperova kritika přitom zůstávala milosrdná, shovívavá, nebyla příliš ostrá či kousavá.

První Klicperova rytířská hra *Blaník* byla uvedena ve *Stavovském divadle* již 25. března roku 1816. Velmi úspěšné byly Klicperovy veselohry s vtipným námětem a dokonale propracovanou zápletkou. Například veselohra *Každý něco pro vlast* se vysmívá sobectví těch, kteří „vlastenčí“ ze zjištění, z pýchy a pro slávu.

Mezi Klicperovy oblíbené hry patřily zejména *Zlý jelen*, *Libušin soud*, *Divotvorný klobouk*, *Hadrián z Římsu*, *Rohovín Čtverrohý*, *Loketský zvon*, *Eliška Přemyslovna*, *Žižkův meč* a *Veselohra na mostě*.

Klicpera psal rovněž pohádky (např. *Blaník*, *Jan za chrta dán* a *Česká meluzína*), romány a povídky (např. *První mlýn v Praze*, *Příchod Karla IV. do Čech*, *Točník* a *Král Jan Slepý*).

Velmi oblíbená byla Klicperova veršovaná pravidla dnes již zapomenuté karetní hry *bulka* nazvaná *Šestadvacet aneb Trapulky do bulky* z roku 1821. Ujalo se i jméno *Krakonoš*, které užil roku 1824 v časopise *Čechoslav* pro ducha krkonošských hor (dříve Rýbrcoul).

Klicpera vydával své hry jednotlivě i ve větších svazcích, např. *Divadlo Klicperovo*,¹⁶⁴ *Almanach Dramatických her*¹⁶⁵ a *Dramatické spisy*.¹⁶⁶

Klicpera byl svými žáky obdivován pro své široké vzdělání, českými vlastenci byl považován za milého společníka. Skvěle hrál a zpíval, vášnivě hrál karty a nepokazil žádnou zábavu. Jeho životním krédem bylo: *Mně jest celý svět dramatická báseň*. Klicperův pohřeb měl charakter poklidné protirakouské demonstrace.¹⁶⁷

23. Matěj Kopecký

Často opomíjenou, ale důležitou postavou českého divadla národního obrození byl Matěj Kopecký (1775–1847), český loutkář, buditel a obchodník, který je někdy nazýván *patriarchou českého loutkářství*.

Vyučil se hodinářem, provozoval obchodnickou živnost a poté sloužil deset let u vojska. Roku 1819 se začal věnovat loutkářskému umění, organizoval

¹⁶⁴ J. H. Pospíšil, Hradec Králové, 1820, 295 stran, 1821, 120 stran.

¹⁶⁵ J. H. Pospíšil, Hradec Králové, 1825, 215 stran, 1826, 299 stran, 1827, 261 stran, 1828, 256 stran, 1829, 312 stran, 1830, 227 stran.

¹⁶⁶ Dr. J. A. Gabriel, Praha, 1848, 54 stran, 1849, 117+48 stran.

¹⁶⁷ O Klicperovi viz např. [LČL], díl K–L, s. 713–714, a [Jus].

loutková představení pro děti i dospělé. Jeho loutky *Český Honza*, *Čert*, *Kašpárek* a *Doktor Faust* byly mimořádně oblíbené.

Na loutkové scéně předváděl Kopecký upravené české i cizojazyčné hry, někdy i své vlastní výtvary. Jeho kočovná představení byla hojně navštěvovaná, byla totiž poměrně levná, rozhodně levnější než vystoupení hereckých společností. Nepotřebovala velké prostory, byla srozumitelná, diváky pobavila a mnohdy i poučila.

Na Kopeckého aktivity navázali jeho potomci a mnozí pokračovatelé.¹⁶⁸

24. Václav Hanka

Další výraznou osobností druhé fáze národního obrození byl Václav Hanka (1791–1861), spisovatel, básník, jazykovědec, slavista, literární historik, překladatel a editor starých českých literárních památek.

Po studiu na gymnáziu v Hradci Králové absolvoval Filozofickou fakultu pražské univerzity, pak odešel do Vídně, kde se zaměřil na studium práv. Právníckou fakultu však nedokončil. Začal se věnovat žurnalistice a vydavatelské činnosti u Jana Nepomuka Norberta Hromádky.

Po návratu do Prahy si rozšiřoval znalosti literatury a slovanských jazyků. Od roku 1819 pracoval pro *Vlastenské museum* jako úředník, kustod numismatické sbírky, správce knihovny a archivu. Věnoval se též slavistice, lexikografii a gramatice. Jeho aktivity prokazují obrovské pracovní nasazení a píli, značnou tíživost, jeho práce se však někdy vyznačují metodickými i metodologickými nedostatky a nepropracovanými závěry (nedostatek kritičnosti, přehnaná fabulace až falšování). Větší dopad měly jeho učitelské a popularizační aktivity. Odborné jazykové i literární studie publikoval Hanka česky i německy, překládal slovanskou poezii, redigoval slovanské literární památky (tzv. *Starobylá skládání*), psal i vlastní verše. Svými širokými aktivitami se stal významným reprezentantem národního obrození, uznávaným slavistou, který vedl bohatou korespondenci se zahraničními odborníky. Propagoval panslavismus a obdivoval Rusko, mladší generace obrozenců tyto jeho postoje kritizovala.

Hanka se výrazně angažoval v reformě českého pravopisu, prosazoval jeho moderní formu, byl velmi aktivní postavou tzv. *pravopisného boje*. Budil tím odpor některých příslušníků starší generace vlastenců. V pravopisných bojích sehrály důležitou roli Hankovy učebnice gramatiky a mluvnice, které navazovaly na Dobrovského ideje:

- *Pravopis český podle základu gramatiky Dobrovského*¹⁶⁹ z roku 1817 a
- *Mluvnice čili soustava českého jazyka podle Dobrovského*¹⁷⁰ z roku 1822.

Dočkaly se mnoha dalších vydání.

¹⁶⁸ O Matěji Kopeckém viz [Toj].

¹⁶⁹ B. Ház, Praha, 1817, 96 stran.

¹⁷⁰ B. Ház, Praha, 1822, viii+304 stran.

Velký zájem vzbudily Hankovy studie o českých mincích (1837) a právnické literatuře v Čechách (1842).

V letech 1848 až 1861 byl Hanka soukromým docentem pražské univerzity, přednášel staroslověňštinu, polštinu, ruštinu a později i češtinu. Zahraniční slavisté oceňovali jeho učebnice polského a ruského jazyka i jeho pokusy o zpracování historie slovanských národů, jazyků a literatury:

- *Mluvnice polského jazyka podle Dobrovského*,¹⁷¹
- *Počátky posvátného jazyka slovanského*,¹⁷²
- *Počátky ruského jazyka*,¹⁷³
- *Slovanská mluvověda i dopisy z Rus*,¹⁷⁴
- *Obrazy dějin českých*.¹⁷⁵

Václava Hanku dnes vnímáme zejména jako pravděpodobného padělatele (či jednoho z padělatelů) *Rukopisu královédvorského* a *Rukopisu zelenohorského* a jako jednoho z hlavních aktérů sporů o jejich pravost, které vedly k rozpolcení české vlastenecké komunity.¹⁷⁶

25. Český pravopis, ortografický boj

Ve druhém a třetím desetiletí 19. století velmi negativně dopadaly na celou českou vlasteneckou komunitu spory o pravopis. Hovoříme o *ortografickém boji*.

Již koncem prvního desetiletí 19. století začaly diskuse týkající se českého pravopisu. Jednalo se o psaní tvrdého *y* a měkkého *i* po souhláskách *c*, *s*, *z*, dále o psaní *v* místo *w*, *í* místo *j*, *j* místo *g*, *ou* místo *au*, *š* místo *ss*, *u* místo *v* na počátku slov atd. Nově navrhovanému pravopisu se říkalo *analogický*. Ve stejné době se objevily snahy opustit starý *kurzívní tisk* a užívat moderní *latinku*.

Jan Nejedlý, profesor českého jazyka na pražské univerzitě, zastával výrazně konzervativní stanoviska. Zcela zásadně odmítal navrhované pravopisné změny. Domníval se, že je třeba setrvat na tzv. *bratrském jazyku*, který zavedli představitelé *Jednoty bratrské*. Stejný názor měli Puchmajer, Hněvkovský, Vojtěch Nejedlý, Josef Vojtěch Sedláček, Juraj Palkovič a Josef Jungmann.

Modernější pojetí prosazoval zejména Václav Hanka, který navázal na Dobrovského stanovisko prezentované v jeho spisu *Ausführliches Lehrgebäude*

¹⁷¹ Praha, 1839, 28+161 stran. 2. vydání: *Mluvnice polského jazyka*, Praha, 1850, 171 stran.

¹⁷² B. Haase, Praha, 1846, 47 stran, 3 tabulky.

¹⁷³ Praha, 1850, 2+168 stran. 2. rozmnožené vydání: Praha, 1857, 269 stran.

¹⁷⁴ Praha, 1850, 24 stran.

¹⁷⁵ V. Hess, Praha, 1850, 235 stran.

¹⁷⁶ O Václavu Hankovi viz [Sň1], [HOP], s. 75–78, a [LČL], díl H–J, s. 57–63. O portrétu Václava Hanky od Antonína Machka viz [Sň3].

der böhmischen Sprache ... z roku 1809, na názory Františka Martina Pelcla a Františka Jana Tomsy.¹⁷⁷

Václav Hanka se s velkým zápalem již od počátku pražských univerzitních studií v roce 1809 věnoval českému jazyku a staroslověštině, účastnil se schůzek odborníků, které se konaly u Dobrovského, a chtěl prosadit jeho *analogické* opravy písma. Ve Vídni se roku 1813 seznámil s profesorem Hromádkem, který tam vyučoval češtinu a vydával české *Vídeňské Noviny* s literární přílohou *Prvotiny Pěkných Umění, neb literární přílohy*. Hromádko neměl na ortografickou normu českého pravopisu žádný názor, na Hankovo doporučení však rozhodl, aby si každý autor zvolil svou vlastní ortografii. Přílohu novin začal tisknout latinkou místo novogotické kurzívy, čímž značně pobouřil pražské odběratele. Byl proto donucen se těchto „novot“ vzdát.

Po návratu do Prahy začal Hanka všechny své literární práce psát analogickým pravopisem, a to jako jeden z prvních v Praze.

Profesor Jan Nejedlý neměl Hromádkovy modernizační snahy rád, popouzely ho, veřejně však proti nim nevystoupil. V okruhu svých přátel (Puchmajer, Hněvkovský, Jungmann, bratr Vojtěch aj.) se dohodli, že budou striktně užívat starý bratrský pravopis. Když však Hanka začal v Klementinu přednášet o českém jazyce a literatuře, veřejně propagoval analogický pravopis a mluvil proti Nejedlému, Nejedlý zakročil. Roku 1817 se mu podařilo Hankovy přednášky zakázat.

Právě v tom roce vyšla Hankova učebnice českého pravopisu, která zohlednila Pelcovy a Dobrovského názory na opravy ortografie. Zajímavé bylo, že Hankovu učebnici kladně přijal i Jungmann, dosavadní stoupenec starého pravopisu. Původně považoval ortografii za malicherný problém, jehož diskutování brání plodnému rozvoji české literatury. Hájil zásadu ustáleného, jednotného pravopisu a gramatiky, neviděl rozumné důvody, aby byly zavedeny rozsáhlé změny. Postupem času však změnil názor a v létě roku 1817 se přiklonil k novému stylu. Stálo ho to ovšem přátelství s Janem Nejedlým. Čeští vlastenci se v té době rozdělili na „ypsilonisty“, kteří zastávali starý bratrský pravopis, a „jotisty“, tj. stoupence nového *analogického* pravopisu. Vedli mezi sebou vášnivé spory. Novým vydáním své mluvnice *Lehrgebäude der Böhmischen Sprache* se roku 1819 připojil k modernímu trendu rovněž Josef Dobrovský.

Dobrovský odborně vyložil podstatu nové ortografie, ukázal její logičnost, funkčnost a její výhody. Bratrskou ortografii však nenapadal a její zastánce nekritizoval. Tuto „nepěknou práci“ prováděl Hanka, který rád a vášnivě vystupoval proti staromilcům, zejména s oblibou kritizoval profesora Jana

¹⁷⁷ František Jan Tomsa (1753–1814), český spisovatel, editor gramatických a lexikografických prací, překladatel, básník a vydavatel, se mimo jiné zabýval rozšiřováním české slovní zásoby. Zasloužil se o přechod na humanistické písmo v českých tiscích, snažil se odstranit komplikovaný starý pravopis, neboť ještě nebyla přijata norma na diakritiku. Jeho návrh na úpravu z roku 1782 se blížil současnému stavu, nesetkal se však tehdy s pochopením. Tomsa je autorem slovníku *Vollständiges Wörterbuch der böhmisch-deutsch- und lateinischen Sprache* (1791, 32 stran a 1240 sloupců).

Nejedlého. Spory o pravopis ve druhém a třetím desetiletí 19. století negativně dopadaly na celou českou vlasteneckou komunitu.

Nejedlého univerzitní přednášky postupně ztrácely jiskru, kterou mívaly. Předčítal pouze ze své učebnice gramatiky, přednášky oživoval jen vášnivými výpady proti Jungmannovi, Hankovi, Čelakovskému a dalším „novotářům“. Přestal se účastnit vlasteneckých aktivit, jeho vztah k Jungmannovu kruhu byl nepřátelský. Oba tábory přenášely odborné spory na osobní rovinu, útok stíhal útok, vlastenecká společnost se štěpila.

Roku 1821 obhajoval Nejedlý v předmluvě třetího vydání své učebnice *Practische Böhmische Grammatik für Deutsche* konzervativní stanovisko. Zdůrazňoval, že bratrská ortografie pochází z časů zlaté doby českého jazyka a literatury, je ustálená, časem prověřená, jednoduchá a zcela srozumitelná. Útočil na Hanku, Jungmanna a jejich stoupence, tj. na mladou generaci. V českých vlasteneckých kruzích tím zcela ztratil postavení a respekt.

O rok později sepsal Václav Hanka s básníkem a překladatelem Václavem Aloisem Svobodou (1791–1849) ostrou kritiku Nejedlého gramatiky a jeho přístupu k výuce českého jazyka. Nejedlému se však podařilo zabránit jejímu uveřejnění. Do sporů vstoupila vláda, která nařídila, že knihy pro děti a učebnice mají být tištěny bratrským pravopisem, ostatní analogickým. Byla to snaha o jakousi střední, smířčí cestu, která však ani jeden z táborů neuspokojila. Roku 1827 uveřejnil Jungmann v prvním čísle prvního ročníku *Musejníku* odbornou stať o české literatuře, vzdělanosti a pravopise. Zdůraznil, že nesouhlasí s přístupem těch, kteří nechtějí přijmout moderní změny, kteří zarytě brání staré pořádky a omezují pokrok.¹⁷⁸

Jan Nejedlý bránil starý pravopis roku 1828 ve spisu *Widerlegung der sogenannten analogisch-orthographischen Neuerungen in der böhmischen Sprache*¹⁷⁹ [Vyvrácení tzv. analogicko-pravopisných inovací v českém jazyce]. Snažil se popřít výhody „novot“, které považoval za zbytečné, neužitečné a nesmyslné. Líčil je jako nástroj vedoucí k odstrašení studentů českého jazyka. Odsuzoval komplikovaná pravidla, výjimky apod. Bratrské ortografii dával přednost kvůli tradici a praktičnosti, každá změna v něm budila odpor. Nechtěl porušovat veleslavínské normy, chtěl pokračovat v literární tradici 16. století, kterou obdivoval. Jeho obrana bratrské ortografie vyvolala velký odpor v táboře „jotistů“.

Ve stejném roce anonymně vydali Josef Jungmann a Václav Hanka krátký text *O počátku a proměnách pravopisu českého: a v čem tak nazvaná analogická od bratrské posavad užívané orthografie se rozděluje, k líbeznému a nestrannému uvážení všem P. P. vlastencům v krátkosti podáno*,¹⁸⁰ který ohleduplně, bez urážek a zcela věcně ukazoval novou ortografii a její výhody. Otištění této práce vyvolalo znechucení a odpor v táboře „ypsilonistů“.

¹⁷⁸ J. J.: *O klasičnosti v literatuře vůbec a zvláště české*, Časopis Společnosti vlastenského museum v Čechách 1(1827), č. 1, s. 29–39.

¹⁷⁹ Karl-Ferdinand Universität, Prag, 1828, 20 stran.

¹⁸⁰ Tiskem Knížecí arcibiskupské knihtiskárny, Praha, 1828, 16 stran.

Josef Jungmann vydal roku 1829 spis *Beleuchtung der Streitfrage über die böhmische Orthographie ...*¹⁸¹ [Osvětlení polemiky o českém pravopisu ...], v němž opět vyloučil výhody nového, tzv. *analogického* pravopisu. Jednalo se o odborně kritickou studii, která bezprostředně reagovala na předchozí Nejedlého lingvistickou práci. Na Jungmannovu studii již Nejedlý písemně nereagoval. Svá vystoupení omezil jen na hodiny univerzitní výuky. Z katedry spílal „novotářům“, trval na bratrském pravopisu a s nechtí sledoval, jak se tábor „ypsilonistů“ zmenšuje.

Počátkem třicátých let se analogický pravopis prosadil, postupně jej přijala většina vlastenců, spisovatelů, básníků i učenců.

26. Rukopis královédvorský a Rukopis zelenohorský

Roku 1817 našel Václav Hanka ve věži děkanského kostela sv. Jana Křtitele ve Dvoře Králové nad Labem rukopis, který byl nazván *Rukopis královédvorský*. Prohlásil jej za zlomek rozsáhlejšího textu, který pochází z 13. století. Roku 1819 jej spolu s Václavem Aloisem Svobodou vydal doplněný novočeským a německým překladem. Obsahuje šest epických básní, tzv. *hrdinskou epiku*, dvě básně lyricko-epické a šest lyrických básní s milostnou tematikou.

O rok později byl nalezen v Zelené Hoře u Nepomuku tzv. *Rukopis zelenohorský* a anonymně zaslán ke zkoumání. Označen byl za starou památku z 9. až 10. století. Obsahuje básnickou skladbu *Libušin soud* pojednávající o staročeském sněmu kmetů a vladyků, na němž se soudí spor o dědictví mezi dvěma bratry.

Zprávy o nálezů těchto dvou rukopisů vyvolaly senzaci. Konečně se ukázalo, že Češi mají – stejně jako jiné národy – starobylé literární památky.

Krátce po nálezů rukopisů se však objevily pochybnosti o jejich pravosti. Josef Dobrovský již roku 1818 sdělil Jungmannovi, že *Rukopis zelenohorský* je falzum, a roku 1824 svůj názor zveřejnil. Mnozí čeští vlastenci přísahali na pravost rukopisů, o Dobrovském prohlašovali, že je *slavizující Němec*.

Spory o pravost rukopisů trvaly po celé 19. století, do určité míry je ukončil mnohostranný vědecký rozbor provedený v devadesátých letech 19. století okruhem odborníků kolem T. G. Masaryka. Vedl ke zjištění, že se jedná o literární podvrhy. Určité pochybnosti však trvají dodnes, pravost rukopisů má stále své zastánce. Autorství rukopisů je připisováno okruhu kolem Václava Hanky a Josefa Lindy.¹⁸²

Oba rukopisy měly mimořádně inspirující vliv na básníky, spisovatele a umělce několika generací. Příspěly k rozvoji vlasteneckého citění českých vrstev obyvatelstva našich zemí. Spory o jejich pravost však vyvolávaly v české komunitě vášnivá nepřátelství a nenávisť, vedly i k tragédiím.

¹⁸¹ Gedruckt in der fürsterzbischöflichen Buchdruckerei, Prag, 1829, 83 stran.

¹⁸² Rozsáhlá literatura pojednávající o rukopisných bojích je přehledně uvedena na adrese https://cs.wikipedia.org/wiki/Spor_o_Rukopisy [11.8.2023].

27. Ján Kollár

Významnou osobností druhého období národního obrození byl slovenský evangelický farář Ján Kollár (1793–1852), básník, jazykovědec a historik, sběratel lidové slovesnosti a velký propagátor slovanské vzájemnosti.

Po studiu na gymnáziích v Kremnici a Bánské Bystrici navštěvoval evangelické lyceum v Prešpurku (dnes Bratislava), ve studiu pokračoval na univerzitě v Jeně, kde se věnoval zejména protestantské teologii. Poznal zde svou celoživotní láskou Frederiku Wilhelminu Schmidtovou (1795–1871), dceru německého pastora. Stala se jeho celoživotní múzou, nazýval ji Mína. Stala se pro něho prototypem slovanské ženy.

Po absolvování univerzity působil s malými přestávkami po tři desetiletí v Pešti jako evangelický pastor. Roku 1849 byl jmenován profesorem slovanských starožitností (tj. archeologie) na vídeňské univerzitě. Psal básně, soustavně sbíral slovenské lidové písně, věnoval se historii slovanských národů, slovanským jazykům, sestavoval učebnice a jazykové příručky.

Nejvlivnějším a nejvýznamnějším Kollárovým dílem je bezesporu lyricko-epická báseň *Slávy dcera*, která vyjadřuje pevnou víru v budoucnost Slovanů. Inspirována byla Dantovou *Božskou komedií*. Je napsána archaickým, komplikovaným českým jazykem.¹⁸³ Hlavní postavou je *Mína*, dcera bohyně slovanství *Slávy*. Je opěvována jako symbol *Slovanstva*, láska k ženě se zde snoubí s láskou k vlasti.

V prvním vydání z roku 1824 (*Slávy dcera ve třech zpěvích*¹⁸⁴) následují po *Předzpěvu*, který je psán časomírou, tři zpěvy (*Sála*, *Labe* a *Dunaj*) po padesáti znělkách a jedna závěrečná znělka. Řeky Sála, Labe a Dunaj protékají slovanskými kraji, kterými putuje *Mína* doprovázená bůžkem lásky *Mílkem*.

Mimořádně působivé a úderné myšlenky jsou v předzpěvu:

*Aj zde leží zem ta před okem mým slzy ronícím,
někdy kolébka, nyní národa mého rakev.*

.....

*Sám svobody kdo hoden, svobodu zná vážiti každou,
ten kdo do pout jímá otroky, sám je otrok.*

Druhé vydání z roku 1832 (*Slávy dcera. Lyricko-epická báseň v pěti zpěvích*¹⁸⁵) je podstatně rozšířené. Původní tři zpěvy narostly na 388 znělek, zejména druhý zpěv *Labe*, *Rýn*, *Vltava*. Navíc byly připojeny další dva zpěvy

¹⁸³ Kollárova *Slávy dcera* byla přeložena do řady jazyků. Lubomír Feldek (nar. 1936) vydal roku 1979 překlad do současné slovenštiny a Martin C. Putna (nar. 1968) roku 2014 komentovaný překlad do moderní češtiny. Dnešnímu čtenáři tyto překlady pomáhají pochopit toto významné Kollárovo dílo.

¹⁸⁴ Královská universitická tiskárna, Budín, 1824, 150 stran.

¹⁸⁵ Trattner a Károli, Pešť, 1832, 322 stran.

o 227 znělkách (*Lethe* a *Acheron*), které představují slovanské nebe a slovanské peklo. Druhé vydání má tedy celkem 615 znělek.¹⁸⁶

Svoji lyricko-epickou báseň *Slávy dcera* doplnil Kollár rozsáhlými vysvětlivkami nazvanými *Výklad, čili, Přímětky a vysvětlivky ku Slávy dceře*.¹⁸⁷

Kollár je rovněž autorem odborného spisu *Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation*¹⁸⁸ [O literární vzájemnosti mezi rozličnými kmeny a nářečními slovanského národa¹⁸⁹] z roku 1836, v němž vyjádřil jak svůj názor na vztah slovanských národů, tak myšlenku panslavismu. Slované považoval za jeden národ sestávající ze čtyř základních jazykových skupin – ruské, polské, srbochorvatské a československé. Nesouhlasil se snahami mladší generace slovenských spisovatelů a vzdělavců směřujícími k vytvoření samostatného slovenského jazyka (Bernolák, Štúr). Prosazoval užívání češtiny, čímž se dostával do sporů s generací L'udovíta Štúra (1815–1856). Svůj vztah k češtině prezentoval již v raných novinových příspěvcích psaných pod pseudonymem *Čechobratr protištúrovský*. Zajímavé jsou Kollárovy paměti, jeho kázání a cestopisy z putování po Tyrolsku, Bavorsku a Itálii, v nichž si všiml stop, které po Evropě zanechali slovenští umělci.¹⁹⁰

28. Jan Svatopluk Presl

Význačným přírodovědcem, který byl aktivní zejména během druhé fáze národního obrození, byl Jan Svatopluk Presl (1791–1849), profesor zoologie a mineralogie na pražské univerzitě.

Po ukončení piaristického gymnázia v Praze pokračoval ve studiu na Filozofické a později na Lékařské fakultě pražské univerzity, lékařem byl promován roku 1816. Po studiích získal místo asistenta přírodopisu u profesora Františka Xavera Bergra (1782–1818), po jeho smrti suploval v letech 1818 až 1819 stolicí přírodopisu na Lékařské fakultě, v letech 1819 až 1820 přednášel jako profesor všeobecného přírodopisu a technologie na *Akademickém lyceu* v Olomouci. Od roku 1820 působil jako řádný profesor přírodopisu na Lékařské fakultě pražské univerzity, kde založil rozsáhlou zoologickou sbírku. Od roku 1821 redigoval časopis *Krok*, na jehož stránkách se objevovaly odborné i vzdělávací přírodovědecké články. Od roku 1831 podporoval aktivity *Matice české*. Roku 1847 se stal členem *Vídeňské akademie věd*. Během revoluce 1848 se zapojil do politiky, byl zvolen do *Říšského sněmu*.

¹⁸⁶ Čtvrté vydání z roku 1852 má již 645 znělek: P. P. Mechtharisté, Vídeň, 1852, 325+58 stran.

¹⁸⁷ I. L. Kober, Praha, 1862, 476 stran, 2. vydání: tamtéž, 1875, 476 stran.

¹⁸⁸ Trattner-Károlyischen Schriften, Pesth, 1837, 132 stran.

¹⁸⁹ Pod tímto názvem vyšlo Kollárovo dílo v překladu J. S. Tomička (Praha, 1853, 82 stran). Pozdější vydání pod modifikovanými názvy: Spolek bibliofilů na Slovensku, Bratislava, 1936, 28 stran (uspořádal M. Weingart), Slovenská akadémia vied, Bratislava, 1954, 225 stran (přeložil a poznámkami opatřil K. Rosenbaum).

¹⁹⁰ O Jánú Kollárovi viz např. [LČK], díl K–L, s. 793–803.

Jan Svatopluk Presl patří spolu s bratrem Karlem Bořivojem (1794–1852) k zakladatelům naší přírodovědné literatury – mineralogie, chemie, zoologie a botaniky, pro kterou budoval českou odbornou terminologii. Vycházel z latiny, němčiny a ruštiny. Některé jeho termíny se úspěšně rozšířily, jiné se neujal.

V anorganické chemii vytvořil Presl české názvy pro většinu tehdy známých chemických prvků, termíny *vodík, kyslík, uhlík, dusík, křemík* přešly do běžného jazyka. Úspěšně uvedl v život systematicky utvořené termíny pro kysličníky (oxidy), které reflektují valence příslušného prvku – utvořeny jsou příponami *-ný, -natý, -itý, -ičitý, -ičný, -ečný, -ový, -istý, -ičelý* [do této podoby později Preslův systém upravil a doplnil Vojtěch Šafařík (1829–1902)].

Jan Svatopluk Presl je autorem řady knih pokrývajících několik přírodovědných disciplin. Staly se východiskem pro další generace českých přírodovědců. Vycházely ve druhé i třetí fázi národního obrození.

- Kniha *Flora Čechica ...*¹⁹¹ [Květena česká ...] z roku 1819 věnuje hlavní pozornost rostlinám užívaným v lékařství, hospodářství a řemeslech. Prezentuje české systematicky vypracované názvosloví 1498 druhů *české květeny*. Bratři Preslové v této knize využili české lidové názvy, inspirovali se slovní zásobou ruštiny, polštiny a jihoslovanských jazyků.
- Knihu *O přirozenosti rostlin, aneb Rostlinář ...*¹⁹² sepsal roku 1820 J. S. Presl s Bedřichem Karlem Eugenem hrabětem Berchtoldem z Uherčic (1781–1876). Ukazovala krásu rostlin, jejich stavbu a praktické využití. Určena byla hlavně čtenářům pracujícím v zemědělství, řemeslech, obchodu, lékařství, farmacii apod. Nabídla základní termíny botaniky. Druhé přepracované třísvazkové vydání¹⁹³ z let 1823 až 1835 přineslo mimo jiné české názvy některých exotických rostlin.
- Dvoudílná *Lučba čili Chemie zkusná*¹⁹⁴ z let 1828 a 1835 měla velký význam pro rozvoj výuky chemie. Vznikla jako překlad nejlepších německých učebnic. Nabídla české chemické názvosloví souběžně doplněné latinskými a německými termíny, popisy a nákresy chemických pomůcek apod. Bývala svazována se Sedláčkovou učebnicí fyziky [X-41] a [X-60] jako celek o přírodních vědách pro střední školy a další zájemce.
- Učebnice *Šavetstvo čili rukověť soustavná k poučení vlastnímu*¹⁹⁵ z roku 1834 podala přehled savců celého světa s nově vytvořenou zoologickou českou terminologií, která se z velké části užívá do dnešních dnů.
- Kniha *Nerostopis čili Mineralogie ...*¹⁹⁶ z roku 1837 přehledně nabízela základy nauky o nerostech. Obsahuje řadu Preslových názvů pro minerály, které se však většinou neujal.

¹⁹¹ J. B. Calve, Pragae, 1819, xiv+2+224 stran.

¹⁹² Karel Vilím Enders, Praha, 1820, 322 stran.

¹⁹³ Praha, 1. díl: 1823, 4+498 stran a 80 obrazových příloh, 2. díl: 1825, 2+508 stran a 80 obrazových příloh, 3. díl: 1835, 216 stran a 36 obrazových příloh.

¹⁹⁴ J. Fetterlová z Wildenbrunu, Praha, 1. díl: 1828, 16+278+1 strana, 2. díl: 1835, 318 stran.

¹⁹⁵ Kronberg a Webr, Praha, 1834, xii+388 stran.

¹⁹⁶ Jan Spurný, Praha, 1837, xvi+627 stran.

- Dvoudílný *Všeobecný rostlinopis* ...¹⁹⁷ z roku 1846 uvádí kodifikované názvy užitečných, škodlivých a jedovatých rostlin.
- *Počátkové rostlinosloví*¹⁹⁸ z roku 1848 je stěžejní dílo, které přispělo ke kodifikaci českého botanického názvosloví.

Rozvoj techniky a její výuky v českých zemích značně podpořil Preslův překlad oblíbeného díla Johanna Heinricha Moritze von Poppeho (1776–1854), který vyšel ve třech svazcích v letech 1836 a 1837 pod názvem

- *Obšírné prstonárodní naučení o řemeslech a umělostech čili Technologia všeobecná a obzvláštní*.¹⁹⁹ Byla první českou učebnicí nejrůznějších výrobních technologií, technologických procesů, řemeslnických i uměleckých postupů.

Obrovská publikační aktivita bratrů Preslových, jejich překladatelská činnost a urputné usilování o vytvoření české odborné terminologie, to vše zapadalo do dlouholetých snah Jungmannova buditelského okruhu, do snah směřujících k vytvoření české odborné literatury encyklopedického charakteru.²⁰⁰

29. Jan Evangelista Purkyně

Pro rozvoj rané české vědy sehrál výraznou úlohu Jan Evangelista Purkyně (1787–1869), lékař, fyziolog, anatom, biolog, ale i básník, filozof a popularizátor přírodovědy. Byl jedním z našich nejvýznamnějších vědců první poloviny 19. století.

Po úspěšném studiu na piaristických školách a Lékařské fakultě pražské univerzity se marně ucházel o místo profesora, snad proto, že byly příliš známy jeho vlastenecké aktivity. Na přímluvu pruských šlechticů, vědců a politiků získal profesuru v tehdy pruské Vratislavi (Breslau, Wrocław), kde působil 27 let. Zahájil zde své výzkumy buněk a tkání, kterými se zařadil mezi světové zakladatele cytologie. Po návratu do Prahy založil roku 1850 na pražské Lékařské fakultě fyziologický ústav. Jeho další odborné zájmy byly široké – vidění, spánek, duševní rovnováha, zdraví, fotografování atd.

Purkyně psal rovněž básně (lyrika, epigramy, básně pro děti), poezii překládal z němčiny a italštiny. Dával přednost časoměrnému verši, užíval neologismy, neobvyklé slovní tvary a neobvyklá spojení, jeho poezie není dnešnímu čtenáři příliš srozumitelná. V 19. století byly oblíbené jeho překlady básní Friedricha Schillera (1759–1805) a Torquata Tassa (1544–1595).²⁰¹

¹⁹⁷ České museum, Praha, 1846, 1. díl: xxvii+1006 stran, 2. díl: s. 1007–2072.

¹⁹⁸ České museum, Praha, 1848, v+564 stran.

¹⁹⁹ Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách, Praha, 1. díl: 1836, xii+419 stran, 2. díl: 1837, 421 stran, 3. díl: 1837, 541 stran.

²⁰⁰ O životě a díle Jana Svatopluka Presla a Karla Bořivoje Presla viz [Pjs] a [Hff].

²⁰¹ O životě a díle Jana Evangelisty Purkyně viz [Am]. Velmi zajímavým titulem je též J. E. Purkyně: *Útržky ze zápisníku zemřelého přírodovědce* (Academia, Praha, 2019, 318 stran, ISBN 978-80-200-3037-5).

Purkyně byl předsedou *Společnosti pro přírodovědný výzkum Čech* (Gesellschaft für naturwissenschaftliche Durchforschung Böhmens), roku 1853 založil přírodovědecký časopis *Živa*, roku 1864 se stal řádným členem *C. k. vlastenecko-hospodářské společnosti*. Byl též členem londýnské *Royal Society*.

30. Muzeum

Roku 1818 vzniklo v Praze *Vlastenské museum v Čechách* (Vaterländisches Museum in Böhmen). U jeho zrodu stála *Společnost vlastenského museum v Čechách* (Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen), o vznik muzea se zasloužili zástupci tehdejší šlechty a české akademické veřejnosti. Nejvýznamnější roli sehráli František Josef hrabě z Klebelsbergu na Thumburgu (1774–1857), Kašpar Maria hrabě ze Šternberka, František Josef hrabě ze Šternberka a Manderscheidu (1763–1830) a František Antonín hrabě Libštejnský z Kolovrat, svobodný pán z Újezdu. Kašpar Maria hrabě ze Šternberka daroval muzeu své paleontologické sbírky a rozsáhlý evropský herbář, Alois Josef hrabě Krakovský z Kolovrat (1759–1833) svou knihovnu z březnického zámku s větším počtem středověkých iluminovaných rukopisů, František de Paula hrabě z Hartigu (1789–1865) sbírku šesti stovek vycpaných zvířat a František Josef hrabě ze Šternberka sbírku mincí. Těmito dary byly položeny základy muzejních sbírek.

V letech 1821 až 1847 sídlilo *Vlastenské museum* ve *Šternberském paláci* na Hradčanech a v letech 1847 až 1891 v *Nostickém paláci* Na Příkopech. Roku 1891 byla na Václavském náměstí otevřena monumentální novorenesanční budova *Národního muzea*, která se stala dominantou náměstí. Během krátké doby do ní byly přestěhovány rozsáhlé muzejní sbírky i knihovna.

Muzeum neslo od roku 1848 název *České museum*, v letech 1854 až 1919 *Museum Království českého*, v letech 1919 až 1922 *Zemské museum*, v letech 1922 až 1939 *Národní muzeum*, v letech 1940 až 1945 *Landesmuseum in Prag* a od roku 1945 *Národní muzeum v Praze*.

Vlastenské museum se od svého vzniku zaměřovalo na zakládání a rozšiřování sbírek, na všestranný výzkum, vzdělávání a osvětu. Budovalo přírodovědné sbírky (zoologie, mineralogie, geologie, astronomie aj.), historické a umělecké sbírky (archeologie, numismatika atd.), které se snažilo spravovat a vystavovat. Nedílnou součástí muzea byla i cenná knihovna. Od svého vzniku se muzeum stalo jedním z center národního obrození, s jeho jménem byl spjat nejen odborný výzkum, ale i vydávání *Časopisu Společnosti vlastenského museum v Čechách* (od r. 1827) a aktivita *Matice české* (1830), která vydávala české odborné knihy.

Do činnosti muzea se zapojili příslušníci české vlastenecké šlechty, učenci, univerzitní profesori, učitelé a řada vlastenců. V raném období existence muzea patřili k jeho významným aktivním členům mineralog František Xaver Maxmilián Zippe (1791–1863), botanik Tadeáš Haenke (1761–1816), botanik Karel Bořivoj Presl, jeho bratr přírodovědec Jan Svatopluk Presl, lékař Jan

Evangelista Purkyně a paleontolog Joachim Barrande (1799–1883), později slavista Pavel Josef Šafařík či historik Karel Jaromír Erben.²⁰²

Roku 1827 byl při *Společnosti vlastenského museum v Čechách* založen *Časopis Společnosti vlastenského museum v Čechách*, tzv. *Musejník*. V letech 1827 až 1837 jej vedl František Palacký, v letech 1838 až 1842 Pavel Josef Šafařík, v letech 1842 až 1850 Jan Křtitel Erazim Vocel (1802–1871) a od roku 1850 do roku 1861 Václav Bolemír Nebeský (1818–1882).

Časopis zprvu vycházel jako čtvrtletník, v letech 1831 až 1853 byl vydáván pod názvem *Časopis Českého museum*, roku 1854 vyšel jako *Časopis Českého musea*, v letech 1855 až 1922 jako *Časopis Musea Království českého*, od roku 1923 jako *Časopis Národního musea*.²⁰³

Od svého vzniku se časopis snažil být všestranným, univerzálním odborným periodikem orientovaným na široké spektrum otázek a aktivit národního písemnictví. Jeho tematické zaměření koncipoval František Palacký – časopis se měl věnovat následujícím oblastem:

- původní i překladová poezie a krásná literatura,
- studie o českém jazyce, literatuře a literární kritice,
- ukázky ze staré české literatury,
- historické studie o českých i cizích dějinách,
- vlastivědná pojednání (česká geografie, státní statistika, zahraniční témata),
- přírodovědná pojednání s ohledem na zlepšení vzdělanosti, hospodářství, živností a řemesel,
- pojednání z ostatních oborů, stati o umění.

Uveřejňovány měly být původní odborné, osvětové i popularizační články, různá zpravodajství (o činnosti odborných i dobročinných společností, o kulturních aktivitách), informace o vydání nových knih, nových děl i o nových objevech a výsledcích, o obchodu, živnostech, hospodářství, dále recenze, nekrology aj.

Časopis měl sloužit vzdělávání, kulturním, hospodářským, duchovním i veřejným potřebám českého národa. Měl pěstovat český jazyk, posilovat českou vědu i kulturu, poskytovat publikační platformu rodící se a sílící české odborné komunitě. Současně měl být přitažlivý pro širokou veřejnost, které měl zprostředkovat informace o české literatuře, vědě a kultuře.

Pro cizinu byl založen a paralelně vydáván německy psaný muzejní časopis, jehož úkolem bylo mimo jiné ukázat světu pokroky českého národa. V letech 1827 až 1829 vycházel jako měsíčník pod názvem *Monatschrift der Gesellschaft der Vaterländischen Museums in Böhmen*, v letech 1830 až 1831 již jen jako

²⁰² O nejstarší historii muzea viz např. [Hš1], [Hš2] a [Ne2].

²⁰³ Více o historii, vývoji a významu časopisu viz [Wk] a [Dz].

čtvrtletník *Jahrbücher des Böhmischen Museums für Natur- und Länderkunde, Geschichte, Kunst und Literatur*. Redakci německé verze řídil rovněž František Palacký. Německý *Musejník* neměl být a také nebyl pouze jazykovou mutací časopisu českého, přinášel vlastní původní články, krásnou literaturu i zprávy určené pro německé čtenáře. Ve třicátých letech však nebylo v silách české inteligence udržet dvě jazykové verze *Musejníku*, a tak německá verze roku 1832 zanikla.

Široké spektrum oborů a velká univerzálnost obsahu *Musejníku* těsně souvisela s jungmannovským pojetím obrození národa, jazyka a kultury. Díky tomu tento časopis přispíval k utváření českého jazyka, k ustálení pravopisu, tvorbě odborné terminologie, kultivaci autorů i čtenářů. Plánovaná šíře zájmů však nebyla dodržena.

V prvním desetiletí své existence se časopis zaměřil zejména na humanitní obory (český jazyk, dobová i starší literatura, historie a historiografie, slovanská filologie) a zpravodajství. Od poloviny třicátých let se objevovalo více odborných článků. Za Šafaříka se uplatňovala zejména historie a slavistika, za Vocela dějiny umění a archeologie, ubývala však přírodovědná problematika. Hlavní pozornost byla ve čtyřicátých letech věnována aktuálním problémům (diskuse o kultuře a filozofii malého národa, o školské politice apod.). Časopis se do jisté míry stal centrem české národní vědy a kultury. Od padesátých let se Václav Bolemlr Nebeský snažil častěji seznamovat čtenáře se světovou literaturou a vědou, vzhledem ke konzervativně laděným spolupracovníkům se mu to příliš nedařilo. Široké spektrum oborů nebylo v *Musejníku* udržitelné zejména po vzniku časopisů *Živa* (1853) a *Památky archaeologické* (1855).

Na konci padesátých let a na začátku let šedesátých časopis hledal novou koncepci, svoje společenské i odborné postavení. Ze sféry časopisu byla na nějaký čas vyřazena historiografie a přírodověda, dočasně kritika a natrvalo krásná literatura. Neprosadily se snahy přeměnit časopis na populárně vědeckou revui. Časopis se začal orientovat zejména na domácí a slovanskou tematiku, snažil se odborně pojatými články působit na širší domácí jazykové vzdělávání, přírodověda nebyla sice zcela vyloučena, ale uplatňovala se jen okrajově. Teprve roku 1914 došlo k rozdělení časopisu na dvě řady – řada A je věnována humanitním vědám (zejména historii), řada B je naproti tomu zaměřena na přírodní vědy.

Připomeňme, že díky moudré redakční práci Františka Palackého, výběru kvalitních spolupracovníků, oslovování spolehlivých autorů a získávání předplatitelů a čtenářů přežil časopis první nelehké období, překonal úspěšně dobu pravopisných bojů a stal se uznávaným českým odborným časopisem širšího zaměření. Jeho všestranná koncepce do jisté míry přispěla k zániku časopisu *Krok*. Česká společnost ve třicátých a čtyřicátých letech ještě neunesla dvě odborná periodika, jak po stránce autorské, tak po stránce čtenářské, a tedy i ekonomické.²⁰⁴

²⁰⁴ O *Časopisu Národního muzea* viz [LČL], díl A–G, s. 392–398, [Wk] a [Dz]. O nejstarších českých odborných časopisech viz [JŠ] a [No4].

31. Odborné a vědecké časopisy

Druhá generace českých obrozenců usilovala o povznesení českého jazyka na takovou úroveň, aby mohl být užíván i ve vědě.

Z Jungmannova podnětu byl roku 1821 založen první český vědecký časopis nazvaný *Krok, veřejný spis všennaučný pro vzdělance národu českoslovanského*.²⁰⁵ Vycházel v letech 1821 až 1840 nepravidelně, v sešitech, měl charakter občasníku. V uvedeném období byly vydány jen čtyři svazky.

Vedoucím redaktorem *Kroku* byl Jan Svatopluk Presl, s redakčními pracemi mu obětavě pomáhal bratr Karel Bořivoj. Autorsky se na chodu časopisu kromě Jana Svatopluka Presla podíleli zejména Josef Jungmann, jeho bratr Antonín a Jan Evangelista Purkyně. Vydavatelem byl Jan Hostivít Pospíšil v Praze a v Hradci Králové. Tematicky se časopis věnoval hlavně přírodovědě, literatuře a poezii.

Na činnost časopisu *Krok* později volně navázaly časopisy

- *Živa* (1853, s přestávkami vychází dosud), který založil Purkyně,
- *Krok. Listy vědecké se zvláštním zřetelem k potřebám gymnasií a reálék* (1864 až 1866), který vydával Bedřich Stýblo (1817–1891),
- *Vesmír. Časopis pro šíření vědy přírodní, země- a národopisné* (1871, s přestávkami vychází dosud), který začal vydávat Václav F. Kumpošt (1843–1874) a pokračoval Antonín Frič (1832–1913),
- *Krok. Časopis věnovaný veškerým potřebám středního školstva* (1887 až 1899), který vydával František Xaver Prusík (1845–1905).

32. Věda

Počátky národního obrození jsou spjaty se snahami obrodit, posílit a upevnit český jazyk. Již v úvodních fázích obrození se vlastenci snažili vytvořit českou vědu – v prvním období se jednalo zejména o jazykovědu, literární historii a kritické dějepisectví. Národní dějiny totiž umožňovaly připomínat slávu českého národa a využívat ji v boji proti germanizačním tlakům. S jistým zpožděním pronikaly obrozenecké snahy i do sféry přírodních a technických věd. Bylo totiž zapotřebí nejprve získat kvalitní odborníky, vychovat učitele a vědce a vzbudit jejich zájem o českou věc.

Následně museli tito učitelé, učenci, faráři a technici vytvořit českou odbornou terminologii, tj. shodnout se na vhodném názvosloví, psaní vzorců a schémata. První třetina 19. století je prostoupena nejrůznějšími pokusy o sepsání základních odborných i učebních textů a snahami o zavedení jednotné terminologie v jednotlivých disciplínách.

²⁰⁵ Zajímavá vzpomínka na založení časopisu *Krok* viz kapitola *O vzniku časopisu Krok i zániknutí jeho* a též *Krok (Veřejný spis všennaučný pro vzdělance národu českoslovanského)*, s. 114–125, 126–137, in J. E. Purkyně: *Nitky z mého života*, Odeon, Praha, 1987, 167 stran.

V tomto procesu figurovali nejprve jednotlivci (obvykle autoři prvních učebnic, odborných prací, studií, vzdělávacích a popularizačních článků, ale i překladatelé). Teprve ve druhé třetině 19. století začaly do terminologických otázek promlouvat redakce odborných časopisů a obrozenci soustředění kolem *Vlastenského museum*, *Matice české* i různých čtenářských spolků a od počátku šedesátých let 19. století též členové prvních odborných společností.

První tvůrci české terminologie to neměli snadné. Nemohli se opírat o české vzory a principy tvorby odborného názvosloví, odborné termíny vytvářeli překladem z němčiny, latiny, řečtiny, případně z francouzštiny, vymýšleli pravidla pro tvorbu termínů a jejich systémů. Současně se potýkali s otázkou, zda výsledky jejich práce vlastenecké kruhy přijmou, resp. kdo a kde je bude užívat. Dobře si byli vědomi toho, že školství je německé či latinské, že mnozí kolegové lpějí na staré zažitě terminologii, že vládnoucí úředníci netouží po změnách a že vědecké práce je nutno psát v jazycích, kterým svět rozumí, pokud jejich výsledky mají být čteny a přijaty.

Nejprve šlo především o prosté prokázání skutečnosti, že český jazyk se plně vyrovná např. němčině, že má vyspělou gramatiku a slovní zásobu a umožňuje psaní komplikovaných odborných textů, resp. popsání nových objevů. Mnozí autoři českých učebnic se zavedenou novou terminologií byli posilováni vírou, že během krátkého času čeština vstoupí v českých zemích do všech typů škol jako plnohodnotný a rovnoprávný vyučovací jazyk. Na počátku čtyřicátých let pociťovali jisté zklamání a deziluzi z politického vývoje.

Ve druhé a třetí fázi národního obrození přispěli do tvorby české odborné terminologie jazykovědec Josef Jungmann, přírodovědci Jan Svatopluk Presl a jeho bratr Karel Bořivoj Presl a později Filip Stanislav Kodým (1811–1884), kteří zasáhli do terminologie botaniky, paleontologie, zoologie, chemie, mineralogie, technologie a lékařství. Lékařskou terminologii budoval zejména Antonín Jungmann (1775–1854), Karel Slavoj Amerling (1807–1884), Václav Staněk (1804–1871), Jan Evangelista Purkyně a Josef Rodomil Čejka (1812–1862) či Bedřich Karel Eugen hrabě Berchtold z Uherčic. Chemické názvosloví tvořil kromě Jana Svatopluka Presla též Karel Slavoj Amerling a později Vojtěch Šafařík. U zrodu matematického, fyzikálního a astronomického názvosloví stáli Stanislav Vydra, Josef Vojtěch Sedláček, Josef František Smetana, Antonín Marek (1785–1877) a Josef Liboslav Ziegler (1782–1846). O vznik české geologické terminologie se později zasloužil Jan Krejčí (1825–1887), u zrodu české právní terminologie stál Jan Nejedlý, hospodářské názvosloví ovlivnil například František Špatný (1814–1883).

Nesmíme zapomenout na roli lexikografů – například Josef Franta Šumavský (1796–1857), lingvistů – například Václav Hanka, či učitelů – František Šír (1796–1867) a Karel Šádek (1783–1854), kteří též přispěli ke vzniku českého odborného názvosloví. Výše zmínění obrozenci sepisovali učebnice, slovníková hesla, vzdělávací a popularizační texty, ale i odborné studie a vědecké články. Jejich úsilí dokládají příspěvky publikované v nejstarších českých odborných časopisech (*Krok*, *Časopis Českého museum*, *Živa*), pedagogických a vzdělávacích

časopisech (*Hlasatel český, Rozmanitosti, Dobroslav, Přítel mládeže, Vlastimil* aj.). S výjimkou prvních pokusů Jungmannova kruhu přátel a spolupracovníků z dvacátých let 19. století, které souvisely se snahou vytvořit českou encyklopedii, byly jednotlivé aktivity osobními, víceméně nekoordinovanými snahami vlasteneckých vědců a učitelů.

Teprve počátek padesátých let a zejména šedesátá léta 19. století přinesla systematictější práci na sepisování českých učebnic a soustavnou tvorbu odborné terminologie, což bylo spjato s rozvojem výuky v českém jazyce, podpořeno vznikem českých středních škol i zavedením českých přednášek na technice a později i na univerzitě. Je celkem přirozené, že se z řady důvodů neujaly mnohé termíny, slovní obraty a vyjádření z dvacátých až čtyřicátých let 19. století, sehrály však nezanedbatelnou roli ve vývoji česky psané vědy.²⁰⁶

33. Třetí fáze národního obrození

Třetí fázi českého národního obrození (fáze *politická*) je období zhruba od roku 1830 do roku 1848. Spjato je s nástupem *romantismu*. V této době vyvrcholily obrozenecké snahy a staly se celonárodním hnutím, v němž se jazykové, kulturní a vzdělávací cíle buditelů přerodily v aktivity politické. Čeští vlastenci se snažili prosazovat práva českého národa (český jazyk ve školách a na úřadech, české zastoupení ve státním aparátu apod.), v širším kontextu se zastávali i práv Slovanů žijících v habsburské monarchii, starali se o ekonomický rozvoj české společnosti v době průmyslové revoluce, usilovali o podporu českého měšťanstva. Rozcházel se však s těmi Němci, kteří byli schopni do jisté míry sympatizovat s českým kulturním hnutím, ale již nikoli s českým hnutím politickým.

České měšťanstvo se rozpoltilo na ty, kteří se liberální cestou snažili pozvolna dosáhnout vytčených cílů, a na radikálnější část, která toužila ráznými revolučními kroky vyřešit problémy politické, národnostní, sociální i hospodářské, tj. dospět k autonomii, resp. k samostatnému státu.

Politicky se prosazovaly dva základní směry – *austroslavismus* a *panslavismus*. První dával přednost důraznému, ale nekonfliktnímu vývoji v rámci *Rakouské říše*, volal po větší spolupráci slovanských národů, předpokládal rovnoprávnost národů a jejich rozvoj ve federalizované *Rakouské říši*. Druhý toužil po vytvoření jediné silné slovanské říše, v jejímž rámci by došlo ke spojení všech slovanských národů.

Důležitou silou byla v tomto období i poněmčená česká šlechta, která si začala uvědomovat svůj původ a odvolávala se na starobylá práva *Koruny české*. Ze starých českých šlechtických rodů se rekrutovali mecenáši kultury, umění a vědy. Přístup šlechty byl však nejčastěji založen na zemském, nikoli národním patriotismu. Šlechta nejčastěji hájila myšlenku české autonomie pod rakouskou, případně německou centrální mocí a správou.

²⁰⁶ O vědě, učebnicích a odborné terminologii viz L. Nový a kol. [No4] a J. Janko, S. Štrbáňová [JŠ].

Pro třetí fázi národního obrození je typickým rysem dobře konstituovaný český jazyk, který již umožňoval nejen tvorbu literárních děl, ale i jeho uplatnění v odborné sféře, v politice, školství a vzdělávání. Čeština sílila v městské populaci zejména díky literatuře, divadlu a novinám. Uzavíralo se *biedermaierovské období* kladoucí důraz na klidný měšťanský životní styl, nastupoval *romantismus*, který byl později atakován prvky přicházejícího *realismu*.

Čeští vlastenci třetí fáze národního obrození jsou často označováni jako *generace Františka Palackého*, přestože ve třicátých letech úspěšně pokračuje aktivita Josefa Jungmanna a jeho okruhu.

34. Josef Jungmann – pokračování

Jungmannova odborná práce vyvrcholila ve třicátých letech 19. století. Jeho životním dílem je pětisvazkový *Slovník česko-německý*,²⁰⁷ který vycházel v letech 1835 až 1839. Obsahuje přibližně 120 tisíc hesel. Jedná se o první dílo, které zpracovalo prakticky veškerou českou slovní zásobu. Jungmann při jeho sestavování vyšel jak ze starší české literatury, lidového jazyka a nářečí, tak ze slovanských jazyků – přebíral z nich vhodná slova a počešťoval je. Navíc vytvářel slova nová, která byla v souladu s charakterem českého jazyka. Není překvapivé, že se některá neujala. S Dobrovského knihou *Lehrgebäude der böhmischen Sprache* z roku 1809 dal základ moderního českého spisovného jazyka. Díky Dobrovskému a Jungmannovi se čeština stala plnohodnotným jazykem.

Poznamenejme, že Jungmann svým slovníkem navázal na práci předchůdců, na Dobrovského *Böhmisch-deutsches Wörterbuch* (1802), na Thámův *Deutsch-böhmisches Nationalexikon* (1788, rozšíření 1799), využil Tomsův *Vollständiges Wörterbuch der böhmisch-deutsch- und lateinischen Sprache* (1791) a Palkovičův *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch* (1820, 1821). Navázal i na předchozí spolupráci s Františkem Faustinem Procházkou, který se rovněž pokoušel sestavit německo-český slovník.

Roku 1839 byl Jungmann za svůj *Slovník* oceněn rakouským císařským *Leopoldovým řádem*, který mohli obdržet lidé všech stavů. Jednalo se o mimořádné prestižní vyznamenání, které bylo obvykle udíleno jen vysoce postaveným důstojníkům a úředníkům.

Roku 1841 vyšly *Josefa Jungmanna Sebrané spisy veršem i prosou*,²⁰⁸ v nichž byly zveřejněny Jungmannovy básně, prozaické texty a překlady, např. *Herman a Dorota* (Goethe), *Píseň o zvonu* (Schiller) a *Atala, aneb, Láska dvou divochů na poušti* (Chateaubriand).

²⁰⁷ České museum, Praha, 1835 až 1839, viii+852+1030+974+844+988 stran. Nové vydání: Academia, Praha, 1989 až 1990.

²⁰⁸ Nákladem Českého museum, V komisi u Kronbergra i Řivnáče, Praha, 1841, vi+397 stran. Další vydání ve třech svazcích je z let 1869 až 1873.

Druhé, zcela přepracované a rozšířené vydání učebnice *Slovesnost, aneb, Náuka o výmluvnosti prosaické, básnické i řečnické, se sbírkou příkladů nevázané i vázané řeči* uveřejnil Jungmann roku 1845.²⁰⁹ Bylo ihned rozebráno, proto vyšlo roku 1846 vydání třetí. Jungmannova *Slovesnost* byla hojně využívána jako učebnice literatury a slohu (teorie) a jako čítanka vzorových textů (praxe), zejména poté, co byla na našich gymnáziích zavedena čeština jako samostatný předmět.

Některé Jungmannovy zápisky týkající se jazyka jsou velmi zajímavé i dnes:

Jazyk písemní jest paládium národnosti. ...

Ne ovšem každý písemní jazyk, kterému se učí národ, hned i národní jest, nébrž ten, který z národu vpravdě vykvetl. Učiti Římana řečtině, Slovana němčině, Francouze angličtině jest cizí strom štípiti, pěstovati, svůj vlastní planiti, světla zbavovati, jej vykopávati, vymítati. ...

*Postavení české národnosti a vztahy její k zemské vládě jsou posud pochybné a nepřijemné. Vláda německá k usnadnění sobě správy vždy pracuje, aby národy sobě poddané pomíchala, poněmčila.*²¹⁰

Roku 1878 byl v Praze slavnostně odhalen Jungmannův pomník od Ludvíka Šimka (1837–1886) a Václava Levého (1820–1870). Při této příležitosti byla zavedena nová pojmenování Jungmannovo náměstí a Jungmannova ulice.

35. František Palacký

František Palacký (1798–1876) byl významným historikem, politikem, organizátorem veřejného, kulturního, vědeckého a politického života. Je považován za zakladatele moderního českého dějepisce, které je postavené na pečlivém studiu a analýze archivních pramenů. K rozvoji jeho osobnosti přispěli na počátku dvacátých let zejména Josef Jungmann a Josef Dobrovský.²¹¹

František Palacký studoval v letech 1807 až 1809 na zámecké škole v Kunvaldu (Kunewald, od roku 1947 Kunín) u Nového Jičína. Ve studiích pokračoval v letech 1809 až 1812 na latinské škole v Trenčíně, a pak do roku 1818 na evangelickém lyceu v Prešpurku, kde se spřátelil s o tři roky starším Pavlem Josefem Šafaříkem. V té době měl Palacký literární ambice, snažil se skládat časoměrné básně. S přítelem Šafaříkem napsal zajímavý text *Počátkové Českého básnictví, obzvláště prozodie*,²¹² který vyšel roku 1818 anonymně.

Palacký byl v letech 1819 až 1823 vychovatelem v uherských šlechtických rodinách, v této pozici byl roku 1820 ve Vídni. Seznámil se s „lepší společností“, s politikou, a zejména s uherskými názory a pohledy na *Rakouskou říši*. Inten-

²⁰⁹ České museum, V komisi u Kronbergra a Řivnáče, Praha, 1845, xxx+836 stran.

²¹⁰ J. Jungmann: *Zápisky*, Odeon, Praha, 1973, 137 stran, viz s. 77, 77, 95.

²¹¹ Roku 1821 namaloval ve Vídni třiatřicetiletého Františka Palackého František Xaver Tkadlík.

²¹² Josef Landes a J. Kraus, Prešpurk, 1818, 128 stran.

zivně se vzdělával, studoval filozofii a estetiku, ovlivněn byl zejména Immanuellem Kantem (1724–1804), Friedrichem Schillerem a Johannem Gottfriedem von Herderem. V té době již ovládal řadu jazyků (latina, řečtina, němčina, čeština, maďarština, portugalština, angličtina, francouzština, italština, ruština, staroslověnština), rozhodl se však, že se bude věnovat historii. Proto napsal Josefu Jungmannovi a později i Josefu Dobrovskému – oba přispěli k jeho rychlému a úspěšnému odbornému a vědeckému růstu a uvedli ho do společnosti české vlastenecké inteligence.

Od roku 1823 žil Palacký v Praze. Brzy se stal výraznou a uznávanou osobností české odborné a vlastenecké společnosti. Odborné zkušenosti a kritický přístup v bádání získal zejména od Dobrovského. Jedno z prvních jeho odborných bádání se týkalo vytváření šlechtických rodokmenů pro Františka Josefa hraběte ze Šternberka a Manderscheidu.

Roku 1827 začal Palacký na výzvu Kašpara hraběte ze Šternberka redigovat měsíčník *Monatsschrift der Gesellschaft des Vaterländischen Museums in Böhmen* a čtvrtletník *Časopis Společnosti vlastenského museum v Čechách*. Od roku 1830 byl členem a od roku 1834 jednatelem muzejního výboru.

V roce 1829 Palacký koncipoval námět české encyklopedie, který se však neuskutečnil. Tuto myšlenku realizoval až po třech desetiletích jeho zeť František Ladislav Rieger.²¹³

Od roku 1829 byl Palacký řádným členem *Královské české společnosti nauk*, v letech 1839 až 1844 byl jejím sekretářem, v letech 1835 až 1836 a v letech 1868 až 1875 jejím předsedou. Spolu s dalšími vlastenci dal podnět k založení *Matice české*.

František Palacký neusiloval o odtržení *Českého království* od habsburské monarchie, zcela zásadně byl proti jeho připojení k německé říši. Zastával tzv. *austroslavistický program*. Usiloval o to, aby se rakouská monarchie přetvořila na federativní stát rovnoprávných národů. Obával se jak německých, tak ruských imperiálních snah. Dobře reflektoval historický vývoj a snažil se předvídat. Zdůrazňoval jednotu Čechů a Slováků. Většina české inteligence

²¹³ František Ladislav Rieger (1818–1903) byl předním českým politikem, který patřil k zakladatelům *Národní strany* (tzv. *staročeši*). Profiloval se jako předák českých poslanců na *Říšském sněmu* ve Vídni a Kroměříži roku 1848, když se snažil prosadit liberální principy, moderní ústavu a federalizaci říše. Po porážce revoluce se stáhl z politického života, cestoval po Evropě, studoval hospodářské otázky, věnoval se redakci naučné encyklopedie a angažoval se v *Jednotě ku povzbuzení průmyslu v Čechách*. Roku 1860 se vrátil do politiky jako spolupracovník Františka Palackého. V šedesátých a sedmdesátých letech byl příznivcem tzv. *pasivní rezistence* českých politiků, kteří chtěli tímto postupem získat státoprávní ústupky ve Vídni. Od šedesátých let zasedal v *Českém zemském sněmu* i v *Říšské radě*; byl významným a respektovaným politikem. Od konce osmdesátých let jeho politický vliv slábl v souvislosti s nástupem mladé generace politiků (*Národní strana svobodomyšlná*, tzv. *mladočeši*).

Pod Riegerovým vedením vycházela v letech 1860 až 1874 první česká encyklopedie nazvaná *Slovník naučný*. Má jedenáct svazků a doplňky, většinou je nazývána *Riegrův slovník naučný* [RSN].

chápana Palackého politický program jako reálný, jedině možný, i když ne ideální.

Své stanovisko Palacký vyjádřil zcela jasně 11. dubna 1848 *Psaním do Frankfurtu*, kterým dal najevo, že český národ je připraven vstoupit do rodiny evropských národů jako národ rovnocenný. Svým dopisem prokázal, že již existuje novodobá svéprávná česká politika.²¹⁴ Odmítnul jednak své členství v přípravném výboru velkoněmeckého parlamentu, jednak zapojení českého národa do ústavně budovaného a připravovaného sjednoceného Německa. Současně se přihlásil k politické linii *českého austroslavismu*. Jeho text byl 15. a 18. dubna 1848 otištěn v *Národních Novinách*, které vydával Karel Havlíček Borovský. Krátce poté se konaly volby do *Frankfurtského parlamentu*. V Čechách je většina Čechů ignorovala, do značné míry se tím prokázal úspěch národního obrození.

V červnu roku 1848 předsedal Palacký pražskému *Slovanskému sjezdu*. Jako čelný představitel českého národa byl zvolen do *Říšského ústavodárného parlamentu*, který však byl roku 1849 rozehánán. Často se připomíná jeho výrok z roku 1848: *Kdyby Rakouska nebylo, museli bychom je vytvořit*.

Odborné dílo Františka Palackého je rozsáhlé a obdivuhodné.

České stavy se roku 1827 snažily Palackého postavit do role oficiálního stavovského historiografa. Jeho úkolem mělo být dokončení Pubičkových dějin českého národa.

František Josef Pubička (Pubitschka, 1722–1807), historik německého původu, profesor Filozofické fakulty pražské univerzity, byl členem jezuitského řádu, který ho roku 1767 jmenoval *historiografem provincie*. Jeho úkolem bylo sepsat dějiny *Českého království*. V letech 1770 až 1801 podal v rozsáhlém mnohasvazkovém díle *Chronologische Geschichte Böhmens ...* systematický faktografický výklad českých dějin. Jeho práce však zůstala nedokončena.

Pubička psal své dílo výhradně latinsky, na přání české šlechty bylo překládáno a vydáváno německy. Nejedná se zdaleka o původní práci, Pubička překládal různé práce německých autorů, mnohdy nevalné kvality. Jeho spisy byly další generací kritizovány a jeho přínos více méně zapomenut. Pubičkovo dílo odpovídá historiografii 18. století, bylo psáno pro dobové vzdělance, čemuž odpovídalo komplikované vyjadřování, zabíhání do marginálií, zdlouhavé argumentace faktů apod. Jednotlivé svazky Pubičkových dějin byly předávány různým úřadům, úředníkům měst i panstvu, přílišný zájem o historii národa však nevyvolaly.²¹⁵

Palacký s pojetím a koncepcí Pubičkových dějin nesouhlasil. Byl přesvědčen, že je třeba české dějiny zpracovat v širokém kontextu na základě intenzivního, systematického a poctivého archivního studia, s nímž měl v té době již značnou

²¹⁴ Více viz https://cs.wikisource.org/wiki/Psaní_ze_dne_11._dubna_1848_do_Frankfurtu [2.3.2023].

²¹⁵ O Františku Josefu Pubičkovi viz [Zou].

zkušenost. Odmítl dokončit Pubičkovovo dílo, které považoval za metodologicky i koncepčně zastaralé. Chtěl napsat zcela nové české dějiny, které by byly podloženy analýzou archivních pramenů, dílo propojující politický, hospodářský, náboženský, sociální i kulturní vývoj země. Měl pro takovou práci ideální předpoklady, neboť od roku 1827 usilovně bádá v českých i evropských archivech a knihovnách.

Čeští stavové po jistém váhání roku 1831 na tuto jeho podmínku přistoupily, finančně podporován však byl již podstatně dříve.

Díky svému dobrému finančnímu zajištění cestoval Palacký v letech 1827 až 1848 po celé Evropě, pátral po písemných pramenech k českým dějinám, navštěvoval různé instituce, školy, archivy apod. Shromážděné poznatky pečlivě zpracovával a postupně sepisoval historii českých zemí. Roku 1836 začal vydávat své impozantní dílo *Geschichte von Böhmen*. Od roku 1844 pracoval na české verzi svých dějin, jejich první svazek vyšel roku 1848 pod názvem *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Vydání německé verze bylo dokončeno roku 1867, české verze (deset svazků: 1/1 až 5/2) téhož roku, přitom česká verze není pouhým překladem německého díla. Palackého monografie uceleně a filozoficky odůvodněně mapuje naše dějiny od mytických dob až do nástupu Habsburků na český trůn v roce 1526.

Palacký kriticky analyzoval shromážděné archivní materiály a vytvořil koncept našich dějin jako potýkání se českého a německého živlu, jako odvěký proces zápasu o formování národa, který by byl nezávislý na německé říši. Zdůraznil význam husitství a české protestantské linie.²¹⁶ Jeho dějiny byly myšlenkovou oporou národního obrození, stěžejním dílem moderní české historiografie a základem pozdějších státoprávních požadavků české politické reprezentace.

Připomeňme ještě, že od roku 1840 začali František Palacký, Václav Vladivoj Tomek (1818–1905) a Karel Jaromír Erben vydávat edici *Archiv český*, která uveřejňovala opisy českých historických pramenů.

36. Matice česká

Matice česká byla důležitou českou osvětovou institucí, která sehrála zásadní úlohu ve třetí fázi národního obrození. Hlavním iniciátorem jejího založení byl František Palacký.

První pokusy o založení *Matice české* se objevily již roku 1791 (Pelcl), obnoveny byly roku 1800 (Dobrovský, Pelcl, Procházka, Kramerius) a opakovaně roku 1810 (Jungmannův kruh). Naděje na vznik takovéto instituce byly roku 1818 vkládány do *Vlastenského museum*, které si však zvolilo jiné cíle.

Teprve roku 1830 se Palackému podařilo při *Společnosti vlastenského museum v Čechách* založit *Sbor pro vědecké vzdělávání české řeči a literatury*,

²¹⁶ Dostal se ovšem do problémů s cenzurou. Palackého vyličení husitství bylo chápáno jako útok proti katolické církvi.

který měl usilovat o ustálení a vytríbení jazyka, připravit naučný slovník a vydávat původní kvalitní odbornou i vzdělávací literaturu. Z těchto myšlenek se zrodila *Matice česká*. Navázala na dlouholeté neúspěšné snahy vlastenců založit společnost, která by soustavně pečovala o českou literaturu.

Hlavním posláním *Matice české* měla být všestranná podpora rozvoje českého jazyka, tj. vydávání původní české literatury, překladů klasiků, moderní beletrie i poezie, podpora autorů, sdružování zájemců o českou historii a kulturu, pořádání vzdělávacích přednášek, výstav, výletů, odborných exkurzí apod. Své aktivity zahájila 1. ledna roku 1831 svoláním *Vlastencům naší národní literatury milovným*, v němž informovala o svém vzniku, programu a cílech. Mezi signatáře tohoto prvního svolání patřili František Palacký, Josef Jungmann, Jan Svatopluk Presl a český šlechtic, vlastenec a diplomat Rudolf kníže Kinský z Vchynic a Tetova (1802–1836). Informovali o založení speciálního fondu vytvářeného z dobrovolných darů a příspěvků, z něhož měly být čerpány finance pro jednotlivé aktivity *Matice české*.²¹⁷

Druhé svolání *Matice české* bylo uveřejněno 3. března 1831. Sepsal je profesor hradeckého gymnázia, spisovatel a buditel Josef Chmela (1793–1847). Kromě stručného vyličení programu obsahovalo i pravidla členství a povinného ročního příspěvku. Mezi první členy *Matice české* patřili čeští šlechtici, nižší duchovenstvo, univerzitní studenti, učitelé, čtenářské spolky apod. Ve čtyřicátých letech 19. století bylo členství v *Matici české* považováno téměř za vlasteneckou povinnost. *Matice česká* sdružovala představitele českého kulturního i vědeckého života, umožňovala vydávání a distribuci kvalitních českých děl, levnější prodej, propagaci, podporu začínajících spisovatelů a honorování výjimečných literárních prací. Silně se angažovala při prosazování výuky v českém jazyce a pečovala o kodifikaci slovní zásoby. Její slibný vývoj byl v padesátých letech 19. století narušen bachovským režimem, neboť se dostala pod policejní dohled a z rozhodujících pozic byli odstraněni pokrokoví vlastenci. K dalšímu jejímu rozvoji došlo až po roce 1861.

37. Pavel Josef Šafařík

Další výraznou osobností národního obrození byl slovenský spisovatel Pavel Josef Šafařík (1795–1861), literární historik, slavista, jazykovědec, etnograf, archeolog, básník, ale i překladatel, učitel a politik.

Pocházel z rodiny evangelického kněze. Po studiu v Rožnavě, Dobšíně a Kežmaroku a krátkém působení na místě soukromého vychovatele odešel na univerzitu v Jeně. Studium teologie z finančních a politických důvodů nedokončil. V Jeně si všímal výrazné svobodomyšlnosti a kritičnosti profesorů a studentů, cítil atmosféru doby po napoleonských válkách. Studoval a psal básně. Při návratu z Jeny na Slovensko se zastavil v Lipsku, Praze a Vídni, poznal četné vlastence a buditele. Po tři roky působil jako vychovatel v Prešpurku ve významné šlechtické rodině a proniknul tak do tehdejších společenských, kultur-

²¹⁷ O vzniku a vývoji *Matice české* viz [Tie2].

ních a vědeckých kruhů. Navíc měl možnost dále studovat a odborně pracovat. Na jaře roku 1819 přijal místo ředitele a profesora na srbském pravoslavném gymnáziu v Novém Sadu. Jeho odchod z Prešpurku chápali čeští a slovenští vlastenci jako velkou ztrátu.

V Novém Sadu vyučoval Šafařík v letech 1819 až 1833, prosadil změny v učebním plánu, rozšířil knihovnu. Přednášel latinsky a německy, po zesílení maďarizačních tlaků i maďarsky. Zastal široké spektrum oborů (matematika, fyzika, logika, rétorika, poezie, stylistika, klasické jazyky apod.). Současně sbíral a vydával slovenské písně, sepisoval dějiny slovanských jazyků a literatur, věnoval se historii, jazykovědě aj.

Roku 1833 přesídlil Šafařík do Prahy a s pomocí českých vlastenců zahájil intenzivní vědeckou práci. V letech 1834 až 1835 redigoval *Světlozor*, v letech 1837 až 1842 *Časopis Českého museum (Musejník)*, v letech 1837 až 1847 působil jako pražský cenzor, který proslul vysokou odborností a liberálním přístupem. V letech 1841 až 1848 byl kustodem univerzitní knihovny a od roku 1848 jejím ředitelem. V tomto roce byl jmenován mimořádným profesorem slovanské filologie na pražské univerzitě, místo však přenechal Čelakovskému.

Jako uznávaný vědec byl přizván rakouskými úřady k řešení koncepcí vzdělávacího systému. Byl zastáncem užívání českého jazyka i na Slovensku, kritizoval Štúrovu snahu vytvořit slovenský jazyk.

Šafařík svým vědeckým dílem navazoval na Josefa Dobrovského. Pražskými vlastenci byl považován za uznávanou autoritu, velkého znalce jazyků a historie Slovanů. Jeho vědecké práce zasáhly do několika oborů a výrazně ovlivnily vývoj slavistiky. V díle *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*²¹⁸ [Dějiny slovanské řeči a literatury podle všech nářečí] z roku 1826 popsal dějiny jazyků všech slovanských národů a slovanskou literaturu. Historii českého jazyka a literatury zasadil do kontextu vývoje slovanských národů. Slovaný chápal jako jeden veliký národ, jednotlivé jazyky považoval za nářečí, usiloval o zdůraznění jazykové a kulturní příbuznosti všech slovanských národů. Jeho dílo mělo značný ohlas především v Polsku.

Zásadním výsledkem Šafaříkova snažení je jeho dvoudílná kniha *Slovanské starožitnosti*,²¹⁹ z roku 1837, první rozsáhlejší studie o nejstarší historii slovanských národů a jejich jazyků a o původnosti slovanské kultury. Šafařík ukázal, že Slované jsou staří obyvatelé Evropy, jejich jazyky patří k jazykům indoevropským a jsou rovnocenné s ostatními evropskými jazyky. Není divu, že jeho dílo vzbudilo velký ohlas, nejen ve slovanských zemích. Bylo přeloženo do ruštiny, polštiny a němčiny a mělo výrazný politický význam.

Ohlas mezi evropskými slavisty vyvolalo Šafaříkovo dílo *Slovanský národopis*²²⁰ z roku 1842, který byl určen i obyčejným čtenářům jako doplněk *Slovan-*

²¹⁸ Mit Kön. ung. Universitäts-Schriften, Ofen, 1826, xii+524 stran.

²¹⁹ České museum, Praha, 1837, ix+1005 stran; 2. vydání: B. Tempský, Praha, 1862, viii+600, 1863, x+767 stran.

²²⁰ Nákladem vydavatele, Praha, 1842, xii+187 stran, 2. vydání: F. Borový, Praha, 1886,

ských starožitností. Podával soupis slovanských měst a obcí, historii slovanských sidel, jazyků a literatury, ukazoval rozdíly a shody mezi jazyky jednotlivých slovanských národů. Toto Šafaříkovo dílo se stalo důležitou pomůckou etnografie slovanských národů.

Mnoho času Šafařík věnoval srbské literatuře, slovanským jazykům a nářečím, staroslověnině a původu hlaholice. Například ve spisu *Über den Ursprung und Heimat des Glagolitismus*²²¹ [O původu a vlasti hlaholice] ukazoval, že *hlaholice*, jako původní slovanské písmo, je starší než *cyrilice*. Věnoval se též právní terminologii slovanských národů,²²² překladům klasiků, německých osvícenců, básníků i dramatiků.²²³

Jeho odborné články publikovaly zejména *Časopis Českého museum* a *Památky archaeologické*. Ve čtyřicátých letech 19. století se zasloužil o ortografickou reformu českého jazyka (roku 1842 inicioval jednu z pravopisných reform), v níž rozvinul Dobrovského myšlenky z počátku 19. století. Výrazně se angažoval v aktivitách muzea a *Matice české*.

Šafařík byl též uznávaným básníkem, již jeho prvotina *Tatranská Múza s lírou Slovanskou*²²⁴ vzbudila značný ohlas. Šafaříkovy časoměrné verše byly inspirované evropskou moderní literaturou, antickými vzory i slovanskými motivy. Již jsme zmínili studii *Počátkové českého básnictví, obzvláště prozodie* pojednávající o principech české poezie a užívání časomíry, kterou roku 1818 sepsal a vydal spolu s Františkem Palackým.²²⁵

38. František Ladislav Čelakovský

Vlivnou, zajímavou, ale mírně konfliktní postavou třetí fáze národního obrození byl František Ladislav Čelakovský (1799–1852), jazykovědec, básník, překladatel a redaktor, vášnivý sběratel lidových písní, básní, pořekadel a přísloví. Inspiroval se lidovou slovesností a slovanskou literaturou, zejména ruskou.

Po studiu ve Strakoncích, Českých Budějovicích a Písku si rozšiřoval vzdělání v Praze a v Linci. Roku 1820 zahájil studium na pražské univerzitě, kde

xii+190 stran, 3. vydání: Praha, 1849, xii+190 stran, moderní vydání: ČSAV, Praha, 1955, 288 stran a 6 map.

²²¹ F. Tempský, Prag, 1858, viii+52 stran a jeden list příloh.

²²² Viz slovník *Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs* [Právně-politická terminologie slovanských jazyků Rakouska], společně s K. J. Erbenem, K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1850, xii+263 stran.

²²³ Např. *Šillerova Maria Stuartka*, M. B. Neureutter, Praha, 1831, 221 stran, *Život sv. Symeona od sv. Sávy. Z rukopisu XVII. století*, vydal a předmluvu napsal Pavel Josef Šafařík, Synové Bohumila Haase, Praha, 1851, iv+15 stran, 2. vydání: B. Tempský, Praha, 1870.

²²⁴ Jozef Mayer, Levoča, 1814, 80 stran, 2. vydání: F. Borový, Praha, 1886, 81 stran, 3. vydání: F. Bačkovský, Praha, 1903, 81 stran, moderní vydání: Tatran, Bratislava, 1986, 92 stran (slovensky).

²²⁵ O Šafaříkovi viz [Voč2], s. 650–651, a [KŠV], s. 88–89, 128, 172–179, 196–197, 264–295, 323–324, 327–329, 342.

se věnoval zejména jazykům a literatuře. Povinné předměty však zanedbával a univerzitní vzdělání nedokončil.

Živil se jako soukromý vychovatel a učitel, v letech 1829 až 1840 redigoval *Časopis pro katolické duchovenstvo*, roku 1833 se stal redaktorem *Pražských Novin*. Jejich oblíbenou přílohu *Rozmanitosti* přetvořil na týdeník *Česká včela*, který vycházel v letech 1834 až 1847. Snažil se čtenáře vychovávat, vzdělávat je kulturně i politicky. Měl kontakty s evropskými slavisty, zveřejňoval jejich články a studie z cizojazyčných novin a časopisů. Byl tvrdým kritikem nejrůznějších prací (ale i chování) svých současníků.

Koncem roku 1834 zemřel Jan Nejedlý, stolice české řeči a literatury, kterou zastával, se uvolnila. Nejedlého místo získal roku 1835 právě Čelakovský, zatím na pozici suplujícího profesora. Dne 26. listopadu 1835 však uveřejnil v *Pražských Novinách* článek kritizující ruského cara Mikuláše I. Pavloviče (1796–1855) a po stížnostech ruského velvyslance ve Vídni a následném zásahu rakouské byrokracie byl Čelakovský roku 1836 profesorského místa zbaven. Musel rovněž ukončit redigování *Pražských Novin*. Živil se překlady úředních spisů, vypomáhali mu přátelé. Roku 1838 se stal knihovníkem rodiny Kinských a finanční situace jeho rodiny se zlepšila.

Roku 1841 byl ustanoven profesorem slovanské literatury na univerzitě ve Vratislavi. Do Prahy se vrátil po osmi letech, roku 1849, kdy byl na pražské univerzitě jmenován profesorem slovanské literatury.

Čelakovského básnické dílo vychází z národních slovanských idejí, z preromantismu a idejí obrozeneckého programu Jungmannovy generace. Obsahuje lyrické básně a epigramy kritizující společenské poměry. Uveďme například jeho *Smíšené básně*²²⁶ z roku 1822 nebo tituly *Padesátka z mé toboľky* obsahující padesát epigramů.²²⁷ Sbírka *Růže stolistá. Báseň a pravda*,²²⁸ která obsahuje sto krátkých básní, byla velmi oblíbená, a proto byla opakovaně vydávána.²²⁹ Čelakovský v ní střídal milostnou a vlasteneckou poezii doplněnou rozličnými filozofickými a morálními poučeními.

Ve dvacátých letech 19. století Čelakovský překládal z němčiny a angličtiny [Herder (1823), Goethe (1827)] a ukázal, že český jazyk má bohatou slovní zásobu a dobrou gramatiku, takže v něm mohou být snadno vyjádřena i umělecká díla předních evropských básníků a filozofů. Na přelomu dvacátých a třicátých let vydal v pěti svazcích překlad náročného díla svatého Augustina *De Civitate Dei* [O Boží obci].²³⁰

²²⁶ Josefa Fetterlová z Wildenbrunu, Praha, 1822, 104 stran, 2. rozšířené vydání: 1830, 163 stran, další vydání: F. Bačkovský, Praha, 1906, 49+3 strany.

²²⁷ Toto dílo bylo zakázáno cenzurou. Reprint nevydaného tisku doplněný o novodobé komentáře a poznámky vyšel až roku 1918 (Veraikon, Praha, 1918, 29 stran).

²²⁸ Synové Bohumila Haase, Praha, 1840, 106 stran.

²²⁹ Viz například vydání jako e-kniha: Městská knihovna v Praze, Praha, 2018, ISBN 978-80-7602-428-1.

²³⁰ *Sv. Augustina O městě Božím ...*, Praha, 1829–1833, 300+291+244+252+349 stran. Viz též přídavek *Časopisu pro katolické duchovenstvo* 1834, s. 84–349.

Nejoblíbenější částí Čelakovského tvorby jsou básně inspirované lidovou slovesností a romantickým obdivem k folkloru, tzv. *ohlasová poezie*. Roku 1829 vyšla Čelakovského knížka *Ohlas písní ruských*,²³¹ která pak byla opakovaně vydávána. Čerpala z *ruských bylin* a napodobovala ruskou lidovou epiku. Některé básně využívaly náměty pověstí o bohatýrech (Ilja Murovec, Čurila Plenkovič a další), o jejich boji proti Tatarům, čarodějům, příšerám apod. Kromě hrdinské epiky se zde objevila satira, bajka i komické zkratky.

O deset let později vyšla Čelakovského básnická sbírka *Ohlas písní českých*,²³² která se rovněž dočkala mnoha vydání.²³³ Obsahuje jak lyriku, elegie, epické balady, tak žertovnou poezii a satiru. Čelakovskému se podařilo velmi dobře vystihnout rozdíly mezi ruskou a českou lidovou poezií.

Čelakovského kniha *Spisů básnických knihy šestery* z roku 1847 soustředila předchozí tituly *Růže stolistá*, *Ohlas písní ruských*, *Ohlas písní českých*, *Směšené básně*, *Epigrammy*, *Anthologie* a *Cizonárodní písně*.²³⁴

Ceněné byly i Čelakovského *Slovanské národní písně* vydané ve třech svazcích v letech 1822, 1825 a 1827.²³⁵ Obsahují jak české, moravské a slovenské písně, tak překlady písní dalších slovanských národů.

Čelakovský zasáhl krátkým textem i do jazykovědy, a to stručnou jazykovou studií *Jazykozpytné rozmlouvání o jménu Slovan*²³⁶ z roku 1837 a *Dodavky ke slovníku Josefa Jungmanna*²³⁷ z roku 1851. Uvažoval o zpracování obrovského slovníku jazyků všech slovanských národů, dokončil však jen část věnovanou polabským Slovanům. Tento spis *Vocabularia lingua Polabicae ...* z roku 1827 zůstal v rukopise. Pro rozvoj znalostí českého, německého, polského a ruského jazyka sehrály pozitivní roli následující Čelakovského učební texty:

- *Česká dobropísemnost, anebo, Nejsnadnější způsob naučiti se dobře česky psáti ...*²³⁸
- *Krátká mluvnice německého jazyka ...*²³⁹ určená českým žákům nižších tříd normálních, hlavních a venkovských škol, kterým měla usnadnit studium základů němčiny.
- *Všeslovanské počáteční čtení*. Část první *Z písemnictví polského*, Část druhá *Z písemnictví ruského*.²⁴⁰

²³¹ J. H. Pospíšil, Praha, 1829, 95 stran.

²³² Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, Praha, 1840, 106 stran.

²³³ Viz např. *Ohlas písní českých. Ohlas písní ruských*, Tribun EU, Brno, 2009, 197 stran, ISBN 978-80-7399-276-7.

²³⁴ České museum, Kronberger a Řivnáč, 1847, 404 stran; další vydání: J. Laichter, Praha, 1913, lxviii+375 stran.

²³⁵ Josefa Vetterlová, Praha, 1. díl: 1822, 232 stran, 2. díl: 1825, 222 stran, 3. díl: 1827, 231 stran.

²³⁶ České museum, Praha, 1837, 15 stran.

²³⁷ B. Tempský, Praha, 1851, 66 stran.

²³⁸ Kronberger a Řivnáč, Praha, 1840, 24 stran.

²³⁹ Praha, 1844, 126 stran.

²⁴⁰ B. Hás, Praha, 1850, 242 stran, B. Haase, Praha, 1852, 239 stran.

Není divu, že ve čtyřicátých a padesátých letech na výzvu vlastenců, resp. Leopolda Lva hraběte Thuna-Hohensteina (1811–1888), tehdejšího ministra kultu a osvěty, Čelakovský vydal učebnice a čítanky českého jazyka pro nižší třídy gymnázia.²⁴¹ Při jejich sepisování se mohl opírat o svoji českou gramatiku z roku 1840, oblíbenou mluvnici němčiny z roku 1844 a čítanku polské a ruské literatury z let 1850 a 1852.

Velmi populárním se stal Čelakovského *Malý výbor z veškeré literatury české*²⁴² z roku 1852, který je přehledem české literatury představujícím různé styly textů včetně odborných. Výše uvedené Čelakovského práce výrazně přispěly v padesátých a šedesátých letech 19. století k rozvoji výuky českého jazyka na středních školách.

Krátce před smrtí vydal Čelakovský *Mudroslovní národu slovanského ve příslovích*,²⁴³ tj. sbírku slovanských přísloví a pořekadel, k níž připojil soubor českých národních pořekadel. Shromáždil asi patnáct tisíc přísloví, které seřadil a tematicky utřídil, kriticky porovnal a analyzoval. Mimo jiné tak dokumentoval tradiční životní filozofii Slovanů, odkazoval na jejich zvyky, pověsti a na životní moudrost slovanských národů.

Matice česká vydala po Čelakovského smrti jeho univerzitní přednášky o počátcích dějin slovanské vzdělanosti a literatury, které oslovily mladé slavisty a jazykovědce.²⁴⁴

Čelakovského rozsáhlá tvorba byla českými vlastenci obdivována, uznávána a oceňovaná. Někteří však kritizovali jeho nepodajnost, konfliktnost a přehnanou kritičnost spojenou až s hašteřivostí a odmítáním jakýchkoli autorit. Jiní naopak jeho odvážnou kritiku, neústupnost, bojovnost, neochotu ke kompromisům a ústupkům obdivovali.²⁴⁵

39. Karel Hynek Mácha

Básník a prozaik Karel Hynek Mácha (1810–1836), významný představitel českého romantismu, silně ovlivnil českou literaturu třetí čtvrtiny 19. století.

V letech 1830 až 1836 studoval na pražské univerzitě filozofii a práva, výrazně ho zaujala výuka českého jazyka, kterou vedl Josef Jungmann. Obdivoval

²⁴¹ Roku 1851 vyšly tři svazky nazvané *Česká čítací kniha* (B. Tempský, Praha, 1851, 364, 370, 556 stran). První pokrýval výuku v první a druhé třídě gymnázia, druhý ve třetí a čtvrté třídě, třetí v páté a šesté třídě. Čítanky získaly značnou oblibu, vycházely i v následujících letech (např. *Česká čítací kniha pro druhou třídu nižšího gymnasia*, 7. vydání, F. Tempský, Praha, 1880, 289 stran).

²⁴² B. Tempský, Praha, 1851, 556 stran, druhé rozmnožené vydání: 1872, 642 stran.

²⁴³ České museum, Praha, 1852, 644 stran, 2. vydání: Praha, 1893, 644 stran, 3. vydání: Vyšehrad, 1949, 922 stran, další vydání: Československý spisovatel, Praha, 1978, 307 stran, a Lika klub, Praha, 2000, 917 stran, ISBN 80-86069-04-4.

²⁴⁴ Viz *Čtení o počátcích dějin vzdělanosti a literatury národův slovanských ...*, F. Řivnác, Praha, 1877, 230 stran.

²⁴⁵ O Čelakovském viz [Voč2], s. 282–306, a [KŠV], s. 273–274, 329–330, 340–341, 352.

divadlo, jako ochotník hrál ve *Stavovském divadle* a v *Kajetánském divadle* v šestnácti hrách, jejichž autory byli zejména Klicpera a Štěpánek. Rád podnikal dlouhé a náročné pěší túry, byl mimořádně fyzicky zdatný.

První básně napsal německy, od počátku univerzitních studií již básnil pouze česky. Pokoušel se psát i dramata. Máchovými prvními publikovanými básněmi jsou *Svatý Ivan* a *Abaelard Heloíze*, které vyšly v letech 1831 a 1832 v časopise *Večerní vyražení*. Roku 1834 byly v časopisu *Květy* otištěny jeho povídky *Křivoklad*, *Večer na Bezdězu* a *Marinka*. Máchova knížka autobiografických povídek *Obrazy ze života mého* vydaná roku 1835 obsahuje jeho časopisecky vydané povídky *Večer na Bezdězu* a *Marinka*, ve stejném roce vyšla zkrácená verze jeho románu *Cikáni*. Další jeho prózy nejsou tak známé.

Mácha si poznamenával literární náměty, náčrtky básní a povídek, které chtěl zpracovat, vedl si deníky, na cestách si dělal poznámky a kreslil, zejména hrady, které navštívil.²⁴⁶ Zachoval se i jeho intimní, dílem šifrovaný deník z roku 1835, který částečně rozluštil Jakub Arbes (1840–1914) a úplně Karel Janský (1890–1959).²⁴⁷

Nejvýznamnějším Máchovým dílem je lyricko-epická báseň *Máj*, která se rodila v letech 1834 až 1836. Mácha vydal toto své dílo roku 1836 vlastním nákladem v počtu 600 kusů.²⁴⁸ Je vrcholným dílem českého romantismu, osobní výpovědí romantického básníka zmítaného nejistotami, básníka, který hledá smysl života.

Karel Hynek Mácha se vymknul z národního snažení tehdejších českých vlastenců, zůstal nejen během svého krátkého života, ale i v následující generaci téměř nepochopen, někdy byl dokonce příkře odsuzován. Zejména Josef Kajetán Tyl, František Ladislav Čelakovský, Josef Chmelenský a Jan Slavomír Tomíček mu vytýkali nedostatek národního zanícení a přejímání cizích vzorů, především tehdy populárního Byrona.²⁴⁹

Roku 1836, krátce po Máchově smrti, ocenili jeho tvorbu Karel Sabina básní *Pomněnka na hrobě Karla Hynka Máchy*, František Ladislav Rieger básní *Na smrt Karla Hynka Máchy* a Karol Kuzmány básní *Pláč nad smrtí Karla Hynka Máchy*.²⁵⁰

K Máchovi se přihlásila až další generace českých spisovatelů a básníků – Jan Neruda, Vítězslav Hálek, Karolina Světlá, Jakub Arbes a další, kteří roku 1858 vydali almanach *Máj*. Až roku 1862 vyšlo ve dvou svazcích téměř úplně vydání Máchových spisů.²⁵¹

²⁴⁶ Viz [Mrá].

²⁴⁷ Viz [Iv1].

²⁴⁸ *Máj. Báseň od Karla Hynka Máchy*, Jan Spurný, Praha, 1836, 68 stran.

²⁴⁹ George Gordon Noel Byron (lord Byron, 1788–1824), anglický romantický básník, je známý hlavně lyricko-epickou skladbou *Childe Haroldova pouť* z let 1812 až 1818 a nedokončeným veršovaným satirickým románem *Don Juan* z let 1819 až 1824.

²⁵⁰ Viz *Květy* 3(1836), č. 46 ze 17. 11., s. 1, č. 48 z 1. 12., s. 1, příloha č. 26 k vydání z 29. 12., s. 1.

²⁵¹ *Spisy Karla Hynka Máchy*, I. L. Kober, Praha, 1862, 297+497 stran.

Dnes je Máchova vnímán jako zakladatel moderní české poezie, zaujímá významné místo v dějinách české literatury. Stal se kulturní postavou. Vyzvednutí jeho ostatků v říjnu 1938 a jejich uložení na pražském Vyšehradském hřbitově v květnu roku 1939 bylo velkou manifestací českého národa proti německé okupaci.²⁵²

40. Karel Havlíček Borovský

Karel Havlíček Borovský (1821–1856), básník, spisovatel, novinář, redaktor, překladatel, literární kritik a posléze politik, je považován za zakladatele moderní české žurnalistiky. Narodil se v Borové u Příbyslavi, odtud jeho přízvisko Borovský.

V letech 1833 až 1838 studoval na gymnáziu v Německém Brodě (dnes Havlíčkův Brod), v říjnu roku 1840 vstoupil do pražského teologického semináře, po necelém roce byl však vyloučen. Stal se břitkým kritikem církve, zejména celibátu.

Pod vlivem Jána Kollára prosazoval Havlíček slovanskou vzájemnost, původně byl rusofilem. Poté, co v carském Rusku působil od roku 1843 do roku 1844 jako vychovatel, změnil názor a dospěl k závěru, že slovanská vzájemnost je neuskutečnitelná. V realisticky pojatém cestopisu *Obrazy z Rus* otištěném v letech 1843 až 1846 v *Pražských Novinách* na jedné straně kritizoval sociální situaci v Rusku a holdování alkoholu, na druhé straně však oceňoval silné náboženské cítění prostého lidu. Jako reakci na svůj pobyt v Rusku napsal v letech 1852 až 1855 satirickou báseň *Křest svatého Vladimíra* s podtitulem *Legenda z ruské historie*. Zůstala patrně nedokončena, nebo se snad její konec ztratil. Dochovaný text vyšel až roku 1877.²⁵³

Na příběhu Peruna, slovanského boha blesku, a ruského cara Vladimíra Havlíček karikoval absolutní moc panovníka a státní byrokracii. Báseň byla napsána čtivým, místy hovorovým jazykem, občas se vyskytl i vulgarismus. Havlíčkovi je vlastní groteskní satira, zesměšnění církevních dogmat a tvrdě ironická kritika absolutismu a despotie. V tomto smyslu Havlíček oslovoval čtenáře všech dalších generací.

Roku 1846 překvapil Havlíček českou vlasteneckou společnost dílem *Kapitola o kritice*,²⁵⁴ v níž analyzoval českou literaturu a zveřejnil tvrdé kritické hodnocení některých děl českých spisovatelů. Domníval se, že mnozí z nich nemají skutečný talent a vezou se pouze na módní vlastenecké vlně. Vymezoval se proti *oslavnému vlastenčení, patosu a hospodské statečnosti*. Jeho humorně laděný text otevřel cestu české literární kritice.

²⁵² O Máchovi a jeho díle viz [Ar2] a [Gre].

²⁵³ V komisi Theodora Mourka, Praha, 1877, 107 stran.

Báseň *Křest svatého Vladimíra* byla od roku 1877 opakovaně vydávána, nejnověji: Městská knihovna v Praze, Praha, 2021, 50 stran, ISBN 978-80-274-2100-8.

²⁵⁴ K 70. výročí úmrtí Havlíčkova podle prvotisku z r. 1846 přepsal Fr. Frýdecký, A. J. Vodák, Praha-Karlín, 1926, 40 stran.

Do *Pražských Novin* a jejich přílohy *Česká včela* psal Havlíček různé kritiky a politicky laděné články, snažil se otevírat nová témata. Od roku 1846 pak *Pražské Noviny* na základě doporučení Františka Palackého vedl. Když se roku 1848 proměnily v provládní tisk, opustil je a založil *Národní Noviny*, první česky psaný deník v českých zemích, a stal se jejich hlavním redaktorem. Díky Havlíčkovi dosáhly velké popularity, oblíbená byla i jejich satirická příloha *Šotek*. Havlíček psal i do satirické přílohy *Žihadlo* časopisu *Česká včela*. Po celý život skládal mimořádně výstižné epigramy.

Havlíček bývá literárně řazen do realismu. V novinách, které vedl, byl britkým komentátorem a kritikem kulturního, společenského i politického dění. Kritizoval absolutismus, vysvětloval různé aspekty politiky, politických systémů, vyjadřoval se k nejrůznějším aktuálním problémům. Čtenáře se snažil kulturně i politicky vychovávat. Psal věcně, jasně a srozumitelně, svými kritikami pozitivně ovlivňoval jak všestrannou kulturnost, tak úroveň ostatních žurnalistů. Například roku 1845 kritizoval Tylův román *Poslední Čech*, vadilo mu Tylovo přepjaté vlastenectví.²⁵⁵

Havlíček byl velkým zastáncem a propagátorem české národní myšlenky. Násilí odsuzoval a revoluci odmítal. Dobře věděl, že český národ je slabý a neúspěch revoluce může mít fatální následky.

Do politiky vstoupil Havlíček již svými novinovými články. Roku 1848 se účastnil *Slovanského sjezdu*, byl členem *Národního výboru*. Po potlačení povstání byl roku 1848 několik dnů vězněn. Propuštěn byl až poté, co byl zvolen do rakouského ústavodárného *Říšského sněmu*. Již v prosinci roku 1848 na svůj mandát rezignoval, pochopil, že se politika začne ubírat nesprávným směrem.

41. Divadlo, Josef Kajetán Tyl

České divadlo ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století výrazně ovlivňoval Josef Kajetán Tyl (1808–1856), všestranný divadelník, spisovatel a novinář. Po studiích na *Akademickém gymnáziu* na Starém Městě v Praze (1822–1827) a v Hradci Králové (1827–1828), kde se spřátelil s Václavem Klimentem Klicperou, pokračoval ve studiu na Filozofické fakultě pražské univerzity. Studia však nedokončil, oslovilo ho totiž divadlo. Stal se členem *Hilmerovy kočovné společnosti*, s níž prošel část Čech. Po návratu do Prahy získal roku 1830 slušné místo účetního ve vojenské kanceláři, kde pracoval do roku 1842.

Kromě divadla ho lákala novinářina. Od roku 1833 redigoval časopis *Jindy a nyní*, který se o rok později přeměnil na slavné *Květy* (redaktorem byl v letech 1834 až 1836 a 1840 až 1845), kromě toho vydával časopis *Vlastimil* (1840 až 1842) a časopis *Pražský Posel* (1846 až 1849). Roku 1849 redigoval *Sedlské*

²⁵⁵ J. K. Tyl: *Poslední Čech*, Calve, Praha, 1844, 1. svazek: 212 stran, 2. svazek: 198 stran. Tyl píše o české odnárodněné šlechtě a generačním problému. V románu převládají romantizující a sentimentální prvky.

noviny, které byly orientovány na zájmy českého venkova; tento projekt však neuspěl a zkrachoval. Publikoval i v dalších časopisech.

Roku 1833 založil se skupinou literátů (též Amerling a Mácha) a dalších vlastenců *Kajetánské divadlo*, které působilo na Malé Straně v Praze v domě lékárníka, podnikatele a mecenáše Jana Dobromila Arbeitera (1794–1870), velkého vlastence. Jeho repertoár byl zaměřen na vzdělanější vrstvy a náročnější diváky. Ve čtyřech sezónách (1834 až 1837) tato divadelní scéna uvedla 25 českých představení (též Klicperovy a Štěpánkovy hry). V roce 1835 založil Tyl ochotnickou společnost, která hrála české hry ve *Stavovském divadle*.

Ve třicátých letech kritizoval Tyl v časopisu *Jindy a nyní* výběr inscenací ve *Stavovském divadle*. Pozastavoval se nad jejich nevalnou uměleckou kvalitou, nad nedostatkem původních českých her a častým uváděním překladů her cizích autorů. Dne 21. prosince 1834 se ve *Stavovském divadle* hrála Tylova hra *Fidlovačka aneb Žádný hněv a žádná rvačka*, v níž poprvé zazněla píseň *Kde domov můj* s Tylovým textem na hudbu Františka Škroupa, zpíval ji slepý houslista Mareš. Již ve třicátých letech se stala „českou vlasteneckou hymnou“, od roku 1918 byla součástí československé hymny, dnes je českou hymnou.

Roku 1835 sestavil Tyl hereckou společnost, která hrála ve *Stavovském divadle* české hry, v letech 1842 až 1844 působil jako režisér a dramatik v *Novém divadle* v Růžové ulici v Praze.

Roku 1846 se Tyl stal dramatikem *Stavovského divadla*, byl pověřen řízením českých představení, jeho povinností bylo vybírat repertoár a vést česká představení. Měl přinášet jak české překlady, tak původní české hry.

Tyl v té době překládal zejména romantické hry, vídeňské frašky se snažil přenášet do českých poměrů, aby byly pro domácí publikum srozumitelné a aktuální. Postupně poznával vkus českých diváků a tyto zkušenosti využíval ve vlastní dramatické tvorbě. Nesnažil se diváka jen pobavit, usiloval do značné míry o jeho výchovu, přicházel s morálními apely, zdůrazňoval etická hlediska, případně psychologické okamžiky života. Mnohé jeho hry lze označit jako historická dramata, resp. hry z venkovského prostředí, které poukazovaly na sociální problémy doby.

Josef Kajetán Tyl byl v té době na vrcholu kariéry a slávy, organizoval v Praze český kulturní život, plesy a akademie. Byl miláčkem národa, jeho spisy vydávala *Matice česká*.

V roce 1848 se Tyl zapojil do revolučního dění. Stal se členem *Svatováclavského výboru*, účastnil se *Slovanského sjezdu*, byl při vzniku *Lípy Slovanské* a byl zvolen poslancem do ústavodárného *Říšského sněmu*, který zasedal ve Vídni a Kroměříži. Hájl práva českého národa.

Po prohrané revoluci roku 1848 upadl Tyl v nemilost úřadů, byl pronásledován a šikanován policií. Téměř všichni dřívější přátelé ho opustili, ze *Stavovského divadla* musel roku 1851 odejít. Nebylo mu dovoleno vést vlastní divadelní společnost ani redakci novin. Jeho dluhy narůstaly, vstoupil proto roku 1853

do *Zöllnerovy kočovné společnosti*, kterou vedl herec, režisér a divadelní ředitel Filip Zöllner (1783–1863). Působil v ní jako režisér, dramatik a herec, i zde se snažil prosazovat uvádění českých představení. *Zöllnerova kočovná společnost* procestovala v letech 1853 až 1856 řadu českých měst, nabízela kvalitní repertoár a zpočátku měla úspěchy. V té době však byl Tyl již vážně nemocný. Ve zbědovaném stavu a naprosté chudobě dorazil do Plzně, kde i přes péči několika vlastenců 11. července 1856 zemřel.

Oblíbenými a často uváděnými byly Tylovy historické hry, báchorky i hry ze současnosti:

- *Fidlovačka aneb Žádný hněv a žádná rvačka* (1834),
- *Slepý mládenec* (1836),
- *Paní Marjánka, matka pluku, aneb Ženské srdce* (1845),
- *Paličova dcera* (1847),
- *Strakonický dudák aneb Hody divých žen* (1847),
- *Krvavý soud aneb Kutnohorští havíři* (1848),
- *Jan Hus* (1848),
- *Tvrdohlavá žena aneb Zamilovaný školní mládenec* (1849),
- *Jiříkovo vidění* (1849) a
- *Čert na zemi* (1850).

Neméně zajímavá byla Tylova prozaická tvorba, novely, povídky a satiry, například

- *Břeněk Švihovský* (1840),
- *Rozervanec* (1840),
- *Dekret kutnohorský* (1841),
- *Pomněnky z roztěže* (1844),
- *Poslední Čech* (1844),
- *České granáty* (1844) a
- *Braniboři v Čechách* (1847).²⁵⁶

42. Čtvrtá fáze národního obrození

Někdy se vymezuje ještě čtvrtá fáze národního obrození (*doznívání obrození*), která spadá do období *přežívání romantismu* a *nástupu realismu*. Jedná se zhruba o desetiletí 1848 až 1858, které odpovídá nelehké době prvních deseti

²⁵⁶ O životě a díle Josefa Kajetána Tyla viz např. [Voč2], s. 399–431, [LČL], díl S–T, s. 1068–1078, [Tu], [KO], [Vej] a [Vš].

Na Josefa Kajetána Tyla nejvíc pamatovala Plzeň, kde Tyl zemřel a kde je pohřben. Na jeho hrobě na Mikulášském hřbitově je truchlící anděl, Tylův památník je nedaleko na Mikulášském náměstí, městské divadlo nese jeho jméno (divadlo J. K. Tyla) a bezprostředně u divadla je Tylova socha.

let panování císaře Františka Josefa I., době Bachova absolutismu, policejních represí, kontrol, prohlídek, šikany pokrokových spisovatelů, učitelů a politiků, době potlačování národních a vlasteneckých aktivit, které mělo za následek jejich určitý útlum.

Český jazyk je v polovině 19. století již plně konsolidován. I když si obtížně probíjával cestu do středních škol, začaly již být sepisovány první české středoškolské učebnice. Jejich autory byli obvykle špičkoví středoškolští nebo vysokoškolští profesori. Vydávány byly české noviny, zábavné i odborné časopisy, vycházely české knihy. To vše ovšem pod přísnou kontrolou státní správy a cenzury.

Revoluční rok 1848 přinesl nejprve velké naděje a následně trpké zklamání. Řada vlastenců, kteří se do revolučního dění aktivně zapojili, žila pod policejním dozorem (Havlíček, Sabina, Frič, Tyl, Němcová atd.), jiní byli přinuceni rezignovat na své aktivity (Palacký, Šafařík, Rieger atd.). Cenzura systematicky kontrolovala a potlačovala národní projevy a vlasteneckou činnost, ztěžovala publikační aktivity, policie špehovala, znemožňovala veřejně vystupovat, bránila spolčování a nepohodlné osoby trestala. Všestranně slibný vývoj české společnosti se zpomalil, v některých sférách zcela zastavil. Zrušení poddanství a roboty však přineslo příliv obyvatel do měst, kde se začala rozvíjet průmyslová výroba, modernizovalo hospodářství, vznikaly nové sociální, ekonomické a kulturní vztahy. Národy *Rakouské říše* se plně hlásily o svá práva a svobody, jejich touhy mohly být zpomaleny, ne však zastaveny.

Romantismus byl pomalu nahrazován *realismem*, rostl zájem o prózu s venkovskou tematikou, v souvislosti se situací v zemi se objevila politická satira kritizující panovníka, úředníky, církev, udavače, hospodářské, politické i sociální problémy.

Po pádu Bachova absolutismu se celková situace stala výrazně přívětivější pro další rozvoj české řeči, kultury, literatury, vědy atd. Na počátku šedesátých let 19. století bylo národní obrození završeno jasně formulovanými politickými požadavky českého národa, které se však nepodařilo naplnit.²⁵⁷

Ve čtvrté fázi národního obrození hrají důležitou roli Karel Havlíček Borovský a František Palacký, s nimiž jsme se již setkali v předchozím textu.

43. Karel Havlíček Borovský – pokračování

Karel Havlíček Borovský i po porážce revoluce roku 1848 veřejně vystupoval proti vládě, politickému útlaku, nedodržování slibů, poukazoval na hospodářské a národnostní problémy. Po zavedení nového tiskového zákona a stanovení kaucí na politicky orientovaný tisk musel ukončit oblíbenou satirickou přílohu *Šotek*.

V červnu 1849 byly jeho *Národní Noviny* zakázány. Po několika dnech byly opět povoleny, když Havlíček přislíbil, že nebude kritizovat březnovou

²⁵⁷ Situaci v *Rakouské říši* v letech 1848 až 1865 líčí velmi výstižně Otto Urban (1938–1996) v prvních třech kapitolách knihy *Česká společnost 1848–1918* [Un].

oktrojovanou ústavu. V lednu 1850 však byly definitivně zakázány, neboť stále kritizoval vládu a její kroky směřující k utužení absolutismu.

Havlíček odešel z Prahy do Kutné Hory, kde od května 1850 do srpna 1851 dvakrát či třikrát týdně vydával časopis *Slovan*. Měl problémy s cenzurou, zažíval domovní prohlídky, byl obviňován z porušování tiskového zákona, *Slovan* byl zabavován a on opakovaně volán před soud. Své problémy pak osobitým humorem komentoval na stránkách *Slovanu*. Vídeňská vláda se ho všemožnými způsoby snažila přimět k poslušnosti. Poté, co časopis *Slovan*, jako protivládní periodikum, dostal dvě úřední výstrahy, Havlíček jeho vydávání v srpnu 1851 sám zastavil. Rozhodl se zveřejňovat své názory nepravidelně, neboť neperiodické publikace nepodléhaly tak přísným tiskovým zákonům.

Na radu Františka Palackého vydal Havlíček své novinové úvodníky z let 1848 až 1850 knižně pod názvem *Duch Národních novin*.²⁵⁸ Publikoval též *Epištoly kutnohorské*,²⁵⁹ soubor článků, které vycházely roku 1850 v časopisu *Slovan*. Tvrdě v nich útočil na katolickou církev jako oporu absolutismu, vystupoval proti zneužívání víry k ovládnutí prostých lidí, proti církvi jako instituci, kritizoval neomylnost papeže, touhu církve po moci a majetku, výlučné užívání latiny v liturgii, povinný celibát aj. První náklad čtyř tisíc výtisků se okamžitě rozprodal, další tři tisíce většinou zabavila policie.²⁶⁰

V listopadu 1851 stál Havlíček v Kutné Hoře před soudem kvůli článkům zveřejněným v časopisu *Slovan*. Byl obviněn, že jimi pobuřoval veřejnost a vyvolával odpor proti vládě. Soud ho však osvobodil.²⁶¹ Po těchto zkušenostech se Havlíček stáhl do ústraní, politicky se neangažoval, vrátil se do Německého Brodu a chtěl se věnovat hospodaření. Úřady však naléhaly, aby byl deportován mimo české země. Považovaly ho za velmi nebezpečného.

Na podnět ministra Bacha byl Havlíček rozhodnutím císaře Františka Josefa I. dne 16. prosince 1851 odvezen policejním komisařem Franzem Dederou (1817–1878) do vyhnanství do Brixenu. Roku 1852 tam sepsal *Tyrolské elegie*,²⁶² v nichž satiricky popsal svoji cestu do vyhnanství. Zveřejněny byly v letech 1860 až 1861 v časopise *Čas* a v *Obrazech života*.

Roku 1854 sepsal satirickou báseň s pohádkovými motivy nazvanou *Král Lá-
vra*, v níž kritizoval hloupost vladaře a jeho pohůnků. Byla inspirována řeckou

²⁵⁸ F. Procházka, Kutná Hora, 1851, 281 stran.

²⁵⁹ F. Procházka, Kutná Hora, 1851, 96 stran, 2. rozmnožené vydání: 1851, 96 stran.

²⁶⁰ Články Karla Havlíčka Borovského z *Pražských novin* (1846 až 1848), *Národních novin* (1848 až 1850) a *Slovanu* (1850 až 1851) viz *Karla Havlíčka Borovského Politické spisy*, J. Laichter, Praha, 1900, 1901, 1925, 368+404+656 stran. Dále viz *Politické zásady Karla Havlíčka Borovského*, J. Otto, Praha, 1900, 86 stran, další vydání: 1925, 1940.

²⁶¹ Viz *Porotní soud Karla Havlíčka Borovského, který dne 12. listopadu 1851 odbyván byl u c. k. zemského soudu v Hoře Kutné, po dvaceti letech*, Grégr a Dattel, Praha, 1871, 53 stran.

²⁶² *Tyrolské elegie* se dočkaly skoro padesáti českých knižních vydání, oblíbené byly s ilustracemi Mikoláše Alše (1852–1913) – poprvé vydané roku 1883, či s ilustracemi Josefa Lady (1887–1957) – poprvé vydané roku 1947. Ostrá a vtipná satira režimu čtenáře oslovovala a stále oslovuje.

bájí o králi Midasovi s oslíma ušima a irskou lidovou pověstí o králi Markovi (legenda o Tristanovi a Isoldě). Krátká báseň končí morálním ponaučením, které je typické pro bajku.²⁶³

Havlíček sice v Brixenu hmotně nestrádal, ale byl zcela vyřazen z aktivit, které miloval, navíc byl pod přísným policejním dohledem. Z Brixenu se směl vrátit do Čech až 15. května 1855, poté, co se vzdal všech politických aktivit. Mezitím mu v Praze na tuberkulózu zemřela manželka Julie (1826–1855). Pobyt v Praze měl Havlíček zakázaný, žil v Německém Brodě. Jeho zdravotní stav se zhoršoval, i jeho skolila tuberkulóza. Do Prahy ho přivezli k léčení ve zbědovaném stavu, zemřel 29. července 1856. Jeho pohřeb za hojné účasti nejvýznamnějších vlastenců (Palacký, Rieger, Erben, Hanka, J. V. Frič, Němec, Němcová aj.) se stal národní manifestací.²⁶⁴

44. František Palacký – pokračování

Jak již bylo řečeno, Palacký od roku 1836 do roku 1867 publikoval monografii *Geschichte von Böhmen*. V letech 1848 až 1867 postupně vydával českou verzi *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*.²⁶⁵

Jako jeden z prvních českých historiků detailně studoval a propojoval dějiny politické, státoprávní a sociální s dějinami umění a věd, přihlížel i k tzv. dějinám každodennosti. Pod vlivem Hegelovy dialektiky považoval za hlavní linii českých dějin neustálý zápas Slovanů a Němců. Český národ představil jako národ nezávislý na národu německém, jako národ, který se demokraticky vymezoval vůči autoritativně působící německé říši. Snažil se ukazovat a zdůrazňovat evropský přínos českého národa.

Zatímco starší osvícenská historiografie reprezentovaná Dobrovským a Jungmannem nehleděla na husitství příliš pozitivně, podle Palackého je vrcholem a jádrem českých dějin právě husitství, jejich nejvýznamnějšími osobami Jan Hus, Petr Chelčický a Jan Ámos Komenský. Na Palackého koncepci dějin českého národa navázal Tomáš Garrigue Masaryk.

Palackého dějiny výrazně ovlivnily atmosféru české vlastenecké společnosti, přispěly k formování moderního českého národa. Jejich všeobecné uznání vedlo k tomu, že v šedesátých letech začal být Palacký označován jako *otec národa*. Palackého dějiny předznamenaly jeho politický program. Výstižně to vyjádřil

²⁶³ Viz *Sebrané spisy Karla Havlíčka*, 1. svazek, Svatobor, Praha, 1870, xii+240 stran, *Tyrolské elegie* viz s. 8–18, *Král Lávra* viz s. 25–33. Roku 1950 natočil režisér Karel Zeman (1910–1989) na motivy básně *Král Lávra* stejnojmenný loutkový film.

Satirická divadelní hra *Král Lávra. Nonstop-nonsense* byla napsána na motivy Havlíčkova *Krále Lávrů*. Autorem je Milan Uhde (nar. 1936). Poprvé byla uvedena v *Satirickém divadle Večerní Brno* 26. února 1964. Vzápětí vyšla tiskem (Orbis, 1965, 84 stran).

²⁶⁴ O Havlíčkově životě a díle viz např. [KČ2], [Mor1], [Mor2] a [TGM2].

²⁶⁵ První dva díly byly sepsány německy a poté překládány do češtiny. S překladem některých partií Palackému pomáhal Karel Jaromír Erben. Další díly již byly psány česky a poté překládány do němčiny. Po pádu Bachova absolutismu Palacký některá období přepracoval a nově vydal (1870 až 1872).

Masaryk ve svém díle *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození* z roku 1895:

Právě roku 1848 vyšel českým jazykem první svazek českých dějin – významná to předzvěst Palackého programu politického. Palackého čin národní byl, že nám v plném dosahu uvědomil smysl našich dějin – stavě nám za ideál snažení našich českých Bratří ...

Palacký nám ukázal vlastní minulost českou, ukázal nám, co v historii jsme vykonali velkého i malého, Palacký svazoval přítomnost k minulosti, a tak dotvrdil dílo Dobrovského a ostatních křisitelů.

Palacký se tím stal zakladatelem národního programu českého, stal se vůdcem a Otcem národa. ([TGM1], s. 98, 99)

V roce 1848 patřil František Palacký jako člen *Říšského sněmu* k vůdčím českým politikům, stal se mimořádně respektovanou osobností. Aktivně se zapojil do práce na připravované ústavě, chtěl dospět k rovnováze mezi centralizací a federalizací říše, neboť hájil *austroslavismus*. Těžce nesl omezování práv parlamentu, stále více si uvědomoval, že nový císař bude vládnout bez ohledu na parlament. Ještě na konci roku 1849 měl jistou naději, že se podaří uchovat a ochránit pozitivní výsledky revoluce.

V *Národních novinách* z 21. prosince 1849 uveřejnil Palacký text *O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku*. Věřil, že bude pokračovat v započatém díle, netušil, že je již na seznamu kompromitovaných osob a že je sledován pražskou policií. V roce 1851 byl úřady donucen z politiky odejít, o rok později se s ohledem na policejní tlak vzdal i vedení *Výboru pro stavbu Národního divadla*. Ustoupil do pozadí, rozhodl se veškerou energii věnovat práci pro *České museum* a sepisování monografie o dějinách českých zemí. Snažil se zahájit práce na projektu českého naučného slovníku, věnoval se i problematice rukopisů.

Roku 1860, po pádu Bachova absolutismu, inicioval Palacký založení politických novin *Čas a Národní listy*. Usiloval o to, aby se Češi rozpomněli, že tvořili významný evropský národ, aby usilovali o poznání pravdy, o svobodu a demokracii. Snažil se o modernizaci *Rakouské říše*. Příliš se však již neangažoval, neboť byl k vývoji říše dosti skeptický, hlavní iniciativu přenechal svému zeti Františku Ladislavu Riegrovi. Přesto zůstal nezpochybnitelnou autoritou české společnosti, ctíli ho i radikální mladí revolucionáři.

Císař František Josef I. uznal roku 1861 Palackého jako významnou autoritu a jmenoval ho jako prvního Čecha, který neměl šlechtický původ, doživotním členem *Panské sněmovny*. Palacký však vzápětí kritizoval *Únorovou ústavu* a prosazoval autonomní práva zemských sněmů; v září 1861 vyhlásil *Panské sněmovně* pasivní rezistenci a jejího jednání se již nikdy nezúčastnil.

Palacký byl členem *Národní strany* („staročeská“), v letech 1861 až 1876 byl poslancem *Českého zemského sněmu*. Roku 1865 prezentoval jako hlavní představitel *Národní strany* myšlenku budoucího státního uspořádání rakouského

císařství. Publikoval sérii osmi článků *Idea státu rakouského*,²⁶⁶ v nichž formuloval český státoprávní program odvolávající se na přirozená historická práva národní samostatnosti. Navrhoval přetvoření *Rakouské říše* na federaci několika autonomních celků. Nově vyslovil české politické požadavky z roku 1848. V jeho textu se objevil proslulý výrok: *Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm*.

Masaryk prohlásil Františka Palackého za nejdůležitějšího z předbojovníků naší svobody a demokracie.²⁶⁷

45. Karel Jaromír Erben

Všestrannou osobností závěrečné fáze národního obrození byl Karel Jaromír Erben (1811–1870), historik, archivář města Prahy, překladatel, spisovatel, básník a sběratel lidových písní a pohádek.

Po ukončení gymnázia v Hradci Králové studoval od roku 1831 na Filozofické fakultě pražské univerzity a od roku 1833 pokračoval ve studiu na Právnické fakultě. Po ukončení studií začal roku 1837 pracovat jako praktikant pražského hrdelního soudu. Současně vypomáhal Františku Palackému s uspořádáním stavovského archivu. Roku 1842 si Erben vybral *Česká královská společnost nauk* jako svého aktuára. O tři roky později se stal členem jazykové komise *Matice české* a přispíval k úpravám spisovné češtiny. Roku 1850 získal místo archiváře města Prahy, což mu přineslo pevné a slušné finanční zaopatření. Roku 1864 byl jmenován ředitelem kanceláře úřadu města Prahy.

Erben se od vysokoškolského studia stýkal s českými vlastenci, zajímal se o historii, právo, národopis i o přírodu, navíc psal básně. Publikoval i pod různými pseudonymy. Byl jedním ze zakladatelů odborného časopisu *Právník*, který se zrodil roku 1861 a vychází do současné doby.²⁶⁸ Aktivně se podílel

²⁶⁶ Viz *Národ* 2(1865), č. 96 z 9. 4., č. 99 z 12. 4., č. 103 z 16. 4., č. 106 z 20. 4., č. 119 z 26. 4., č. 119 z 3. 5., č. 131 z 15. 5., č. 132 z 16. 5.

Viz https://cs.wikisource.org/wiki/Idea_státu_rakouského [1.6.2023]. Německy vyšel Palackého text pod názvem *Oesterreichs Staatsidee* roku 1866. Publikace F. Palacký, Z. V. Tobilka (ed.): *Idea státu rakouského* (J. Otto, Praha, 1907, x+131 stran) obsahuje osm výše zmíněných článků, tzv. psaní do Frankfurtu a text *O centralisaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku*.

²⁶⁷ O životě a díle Františka Palackého bylo napsáno velké množství monografií, studií a článků, připomeňme jen některé: [TGM3], [Koř4], [Mor3], [ŠD] a [Šf].

Pomník Františka Palackého, který je dílem Stanislava Suchardy (1866–1916), byl v Praze slavnostně odhalen roku 1912. Známa je i busta Františka Palackého od Josefa Václava Myslbeka (1848–1922).

Palackého život je ztvárněn v dvoudílném televizním filmu *Svědék času* z roku 1988; v hlavní roli vystupoval Martin Stropnický (nar. 1956), režisérem byl Jiří Bělka (1929–1989).

²⁶⁸ Časopis *Právník* začal roku 1861 vydávat tiskař a nakladatel Antonín Renn (1811–1881), mezi první odborné redaktory patřili právník Rudolf kníže Thurn-Taxis (1833–1904), právník, politik a spisovatel Jan Jeřábek (1831–1894) a Karel Jaromír Erben. Časopis přispěl k rozvoji české právní terminologie, umožnil odborné diskuse a rozvoj teorie práva, poskytoval prostor pro moderní přístupy k právu a k právní vědě. Lze říci, že byl do značné míry plodem snah národního obrození.

na vzniku kulturně kritického časopisu *Obzor*, jehož zaměření bylo vyjádřeno delším podtitulem – *Listy pro národopis, dějepis, veřejný život, literaturu a umění zvláště nymějška a vlasti*.²⁶⁹

Erbenovým proslulým dílem je sbírka básní *Kytice z pověstí národních*²⁷⁰ z roku 1853. Od svého vzniku byla opakovaně vydávána.²⁷¹ Obsahuje emotivně laděné až chmurné balady inspirované starými českými lidovými bájemi.

Je nutno zdůraznit, že Erben byl obdivovatelem a sběratelem české lidové poezie, zajímal se o české mýty, báje a pohádky. Výsledky jeho sběratelské práce představují třísvazkové *Písně národní v Čechách ...* z let 1842 až 1845, které obsahují zhruba pět set lidových písní.²⁷² Jejich přepracované a rozšířené vydání se objevilo roku 1864 pod názvem *Prostonárodní české písně a říkadla*.²⁷³

Erbenův zájem o slovanské lidové pohádky a pověsti dokládají jeho následující knihy:

- *Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečí původních ...*²⁷⁴ z roku 1865. Jedná se o čítanku slovanské literatury s řadou vysvětlivek. Je psána česky, slovensky, hornolužicky, dolnolužicky, kašubsky, polsky, bělorusky, ukrajinsky, bulharsky, srbsky, chorvatsky a slovinsky.
- *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*,²⁷⁵ které jsou uvedeny v českém překladu.
- *České pohádky*,²⁷⁶ které byly velmi oblíbené, a proto byly opakovaně vydávány s nejrůznějšími ilustracemi.
- *Chorvatské pohádky*,²⁷⁷ které přibližují méně známou chorvatskou lidovou slovesnost.

²⁶⁹ Měsíčník *Obzor* založil roku 1855 spisovatel a novinář Karel Boleslav Štorch (1812–1868). V redakci časopisu kromě Erbena působil Václav Zelený (1825–1875), středoškolský učitel, novinář a politik. Časopis se věnoval kultuře, umění, literatuře a vědě, ale i každodennímu společenskému životu. Nadšeně referoval např. o *Babičce* Boženy Němcové (s. 291–300) či o Erbenově *Kytici* (s. 204–210), psal o obsahu a úrovni českých odborných i popularizačních časopisů (*Živa, Památky archaeologické a místopisné, Časopis Českého museum, Škola a život*), recenzoval české učebnice (např. Kodymův zeměpis) i překlady světové literatury (např. Shakespearova dramata *Romeo a Julie* a *Richard III.*), podával informace o nejnovější evropské literatuře, otiskoval dlouhé nekrology i původní práce. Vyšel bohužel pouze jediný ročník obsahující šest čísel.

Připojme drobný dodatek. V letech 1878 až 1910 vycházel v Brně časopis *Obzor. List pro poučení a zábavu*, nejprve jednou, později dvakrát měsíčně. Zaměřoval se na vědu, kulturu, umění a literární kritiku. Snažil se zprostředkovat všeobecné zajímavosti a zábavu.

²⁷⁰ J. Pospíšil, Praha, 1853, 149 stran.

²⁷¹ Viz např. Dobrovský, Praha, 2022, 155 stran.

²⁷² J. H. Pospíšil, Praha, 1. svazek: 1842, 208 stran, 2. svazek: 1843, 228 stran, 3. svazek: 1845, 270 stran.

²⁷³ J. H. Pospíšil, Praha, 1864, x+543 stran.

²⁷⁴ I. L. Kober, Praha, 1865, 392 stran.

²⁷⁵ Spolek pro vydávání laciných knih českých, Praha, 1869, xii+258 stran.

²⁷⁶ Dva svazky, J. Laichter, Praha, 1905, 128 stran.

²⁷⁷ Přemysl Plaček, Pacov, 1916, 47 stran.

Odborníky jsou ceněna Erbenova historická díla na nejrůznější témata – o svaté Kateřině, Tomáši Štítném, Janu Ámosi Komenském, pražském orloji, ruských letopisech, Kosmově kronice apod.

Erben byl též zkušeným překladatelem starší právnické literatury a editorem starých dokumentů. Jeho významným přínosem bylo vydání výtahů ze starých českých a moravských listin do roku 1253 pod názvem *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*.²⁷⁸ Obsahuje opisy latinských listin týkajících se *Českého království* – listiny císařské, královské, papežské, listiny šlechticů i církevních institucí.

Současní badatelé oceňují a hojně využívají Erbenův *Autentický ukazatel ulic a náměstí i čísel domovních král. hl. města Prahy dle nového, starého i nejstaršího číslování ...*²⁷⁹ z roku 1871. Uvádí jména majitelů domů, jejich čísla a domovní znamení, umožňuje převod popisných čísel z roku 1770 a 1805; údaje se týkají Starého Města, Nového Města, Malé Strany, Hradčan, Josefova, Karlína a Smíchova.

Erben byl též uznávaným archivním odborníkem, často pomáhal kolegům, kteří pořádali městské či soukromé archivy.²⁸⁰

46. Radikálové Karel Sabina a Josef Václav Frič

Ve třetím období národního obrození se začali prosazovat radikálně naladěni vlastenci, mezi nimiž měl významné postavení Karel Sabina (1813–1877), spisovatel, básník, libretista, novinář, literární a divadelní kritik a posléze i politik.

Po absolvování *Akademického gymnázia* v Praze studoval filozofii a práva na pražské a později na vídeňské univerzitě, studium práv však jen započal. Živil se jako soukromý učitel v měšťanských rodinách, jako redaktor a spisovatel. V té době již byl oslněn ideály odporu proti rakouské politice. Jeho články začaly roku 1835 vycházet v časopisech *Květy* a *Česká včela*, brzy se však dostával do sporů s cenzurou, policie opakovaně prohledávala jeho byt. Znechucen situací v Praze odešel do Vídně, kde redigoval noviny *Der Adler*, které byly výrazně proněmecké. I zde však jeho revoluční články vyvolávaly pobouření, po roce byl policií donucen Vídeň opustit a vrátit se do Čech. V Praze bojoval za českou literaturu v německém časopisu *Ost und West*, do němčiny překládal slovanské autory (např. Gogol, Kollár, Mácha). Stal se členem tajného radikálního protirakouského hnutí *Repeal* založeného roku 1844, prosazoval revoluční myšlenky postavené na sociálních základech. Roku 1848 se zapojil do organizování revolučních aktivit.²⁸¹

²⁷⁸ Pars I. Annorum 600–1253, Pragae, 1855, viii+812 stran.

²⁷⁹ Fuchs, Praha, 1871, 206 stran.

²⁸⁰ O životě Karla Jaromíra Erbena viz [LČL], díl A–G, s. 667–674, [HP], s. 164–165, [KŠV], s. 342–343, 351, a [Brv2].

²⁸¹ O revoluci roku 1848 viz např. [Bas].

Řečnickými schopnostmi a kouzlem osobnosti dokázal strhnout mnoho vlastenců, získával tak spolupracovníky a pokračovatele. Po uvolnění poměrů byl redaktorem *Pražských Novin* a *Včely*, krátce nato i novin vydávaných *Lípou Slovanskou*. Vzhledem ke svému radikalismu býval často vyšetřován policií. V květnu 1849 byl za účast na připravovaném protirakouském povstání, tzv. *májovém spiknutí*, odsouzen k trestu smrti. Později mu byl trest změněn na 18 let vězení. Propuštěn na svobodu byl roku 1857.²⁸²

Po propuštění z vězení Sabina zjistil, že situace v roce 1857 se zcela odlišuje od stavu v roce 1848. Česká společnost byla v době Bachova absolutismu rezignovaná, revolucionáři již nebyli následováni.²⁸³

Sabina se začal věnovat popularizaci Máchova díla, psal libreta k českým operám. V šedesátých letech pracoval pro *Národní listy*, později byl dramaturgem *Prozatímního divadla*. V politicky uvolněné atmosféře šedesátých let byl ctěn a uznáván. Po roce 1872 se však ukázalo, že byl aktivním konfidentem pražské policie. Stal se prototypem zrádce národa, byl zatracen, živořil v chudobě a naprosté osamělosti. Jeho rozsáhlé a úctyhodné dílo bylo přehlíženo.²⁸⁴

Karel Sabina psal básně, drobné novely, povídky, romány ze života české vesnice, romány o událostech roku 1848 a o působení revolucionářů. Nejlepší uměleckou úroveň měla jeho libreta, např.

- *Templáři na Moravě* (1865),
- *Braniboři v Čechách* (1866),
- *Prodaná nevěsta* (1866),
- *V studni* (1867),
- *Bukovín* (1870),

dále veselohra *Inzerát* (1866), fraška *Maloměstské klepny* (1868) a drama *Černá růže* (1868).

V šedesátých letech Sabina sepsal odborné studie o české literatuře, o divadle, o komunismu, o italsko-rakouské a německo-rakouské válce aj. Veškeré jeho zásluhy však vzaly za své po prozrazení jeho tajné spolupráce s pražskou policií.²⁸⁵

²⁸² Zkušenosti z vězení Sabina využil v ironizujícím románu *Oživené hroby* (Spolek pro vydávání laciných knih českých, Praha, 1870, 189 stran), v němž političtí vězni z Čech, Maďarska, Rakouska a Itálie mluví o svých osudech, svobodě, revoluci, životě ve vězení, plánech na útěk z vězení, amnestii apod.

²⁸³ Předrevoluční nálady a revoluční události roku 1848 Sabina vylíčil v dvoudílném románu *Die Sturmvoegel der Revolution in Oesterreich vor dem März 1848* (Alois Hynek, Prag, 1879, 1151 stran); z německého originálu přeložil L. V. Vitinger a vydal pod názvem *1848. Předbřeznoví revoluční bouřliváci v Rakousku* (Družina československých legionářů, Praha, 1927, 596+570 stran).

²⁸⁴ Pod pseudonymem Arian Želivský vydal Sabina román *Morana, čili Svět a jeho nicoty* (Alois Hynek, Praha, 1874, 952 stran), do něhož zapracoval svoji reakci na „národní soud“, který ho deklasoval na policejního agenta a vyloučil z komunity českých vlastenců.

²⁸⁵ O Sabinovi viz např. [LČL], díl S–T, s. 19–26, a [Jak2], s. 413–450.

Neméně zajímavou postavou byl Josef Václav Frič (1829–1890), spisovatel, novinář, překladatel, politik a revolucionář, který byl v revolučním roce 1848 mluvčím radikálních pražských studentů, které vedl na barikády. O rok později byl aktivním členem *májového spiknutí*, za velezradu byl roku 1851 odsouzen na 18 let těžkého žaláře. Roku 1854 byl na základě milosti propuštěn, žil však pod trvalým policejním dohledem. Roku 1859 byl po dalším vězňením donucen k emigraci. Do Čech se vrátil až roku 1879, zanechal všech politických aktivit a věnoval se pouze literární a ediční práci. Myšlenkám revoluce se nikdy neopronevěřil.

Josef Václav Frič psal pod svým jménem a pod řadou pseudonymů, publikoval v nejrůznějších českých i zahraničních novinách a časopisech. Psal též epické a romantické básně,²⁸⁶ historická dramata, libreta, povídky a satiry. Překládal divadelní hry, upravoval povídky a romány pro divadlo (např. díla G. Sandové, H. Schmida, K. Birch-Pfeifferové, G. G. Byrona, V. Sardoua).

Velmi zajímavé jsou jeho čtyřdílné *Paměti* pojednávající o kulturním, společenském a politickém životě vrcholné fáze národního obrození.²⁸⁷

47. Božena Němcová

Zcela mimořádným zjevem naší literatury byla (a stále je) Božena Němcová (1820–1862). Někdy se uvádí, že reprezentuje pozdní romantismus a raný realismus, někdy se zdůrazňuje její naprosté vybočení z literárních trendů tehdejší doby. K vlastenectví a buditelským aktivitám ji přivedl především manžel Josef Němec (1805–1879). Na její životní dráze se podepsala její rozháraná povaha, nešťastné manželství, bída, nemoc i politická perzekuce. Její literární kariéru ukončila předčasná smrt.

Dětství prožila v Ratibořicích jako Barunka Panklová, do triviální školy chodila v České Skalici asi od roku 1824, německé vzdělání získala v letech 1830 až 1833 v Chvalkovicích. V českém jazyce se zdokonalila až jako dospělá. V sedmnácti letech se v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Malé Skalici (Skaličce)²⁸⁸ provdala za komisaře rakouské finanční stráže Josefa Němce, svatební hostina se konala v Steidlerově restauraci *U Bílého lva*.

Pod vlivem básníka Václava Bolemíra Nebeského a spisovatele a historika Karla Jaromíra Erbena začala Božena Němcová psát. Nejprve se věnovala poezii, ve čtyřicátých letech publikovala své básně v *Květech*, *České včele* a v almanachu *Horník*. Její první báseň *Ženám českým*, která se objevila

²⁸⁶ Viz např. romantická sbírka *Pisně z Bašty* (Obchodní družstvo českých knihkupců, Praha, 1918, 18 stran), kterou sepsal roku 1862, a *Upír. Romantická báseň* (Slávie, Praha, 1849, 54 stran) pojednávající o „nemrtvém“.

²⁸⁷ Viz *Paměti Josefa Václ. Friče*, B. Grund a V. Svatoň, Praha, 1885, 1886, 1886, 1887, 361+401+483+520 stran. O Fričovi viz [LČL], díl A–G, s. 748–752, a [Žá].

²⁸⁸ Roku 1820 zde měli svatbu její rodiče, Terezie Novotná (1797–1863) a Johann Baptist Pankl (1794–1850).

5. dubna roku 1843 v *Květech*, byla výrazně vlastenecky laděná. Její první a poslední sloka zní takto:

Ženy české, matky české!
Slib si dejme a v něm stůjme:
pro blaho své drahé vlasti
všecky síly obětujeme!

...

Ženy české, matky české!
Jediná nám budiž slast
vychovati naše děti
pro tu slavnou, drahou vlast.

Během života zaznamenávala vyprávění, pohádky a pověsti, písně a popěvky, hádanky, říkánky a přísloví, zvyky, pověry, zařikávání a léčivé recepty venkovského lidu v Čechách, na Moravě, na Slovensku a v Uhrách. Své poznatky literárně zpracovala v knihách pohádek a pověstí a v delších či kratších národopisných a cestopisných obrázcích z Čech, Slovenska a Uher, které publikovala v časopisech *Lumír*, *Živa*, *Časopis Musea království Českého*, *Česká včela*, *Národní Noviny*, *Květy*, *Moravské noviny*, *Památky archaeologické a místopisné*, *Zábavy myslivecké* apod. Patřila k těm, kterým se podařilo zachytit a uchovat českou historickou paměť.²⁸⁹

Její *Národní báchorky a pověsti* vyšly v letech 1845 až 1848 v sedmi sešitech,²⁹⁰ *Slovenské pohádky a pověsti* v deseti svazcích v letech 1857 až 1858.²⁹¹ Jasně dokládají, že se stala výbornou vypravěčkou.

V polovině padesátých let spatřila světlo světa nejslavnější kniha Boženy Němcové – román *Babička*²⁹² s podtitulem *Obrazy venkovského života*,²⁹³

²⁸⁹ Připomeňme několik jejích drobnějších prací: *Obrazy z okolí Domažlického* (1845 až 1846), *Dopisy z Lázní Františkových* (1846), *Koncert v Domažlicích dne 6. ledna* (1847), *Z Domažlic* (1847), *Obrázek z okolí domažlického* (1847), *Šelská politika* (1848), *Ze Všerub* (1848), *Z Neumarku* (1848), *Od Domažlic* (1848), *Hospodyně, na slovíčko!* (1848), *Královské hraniční město Brod v lese v Bavořích* (1852), *Vzpomínky z cesty po Uhrách* (1854), *Uherské město (Ďarmoty). Národopisný obrázek* (1858), *Obrazy ze života slovenského* (1859), *Kraje a lesy ve Zvolensku* (1859), *Slovenské starožitnosti* (1859) a *Z Uher* (1863).

²⁹⁰ J. Pospíšil, Praha, 1845 až 1848, 132+130+128+128+127+128+131. Druhé, rozšířené vydání je z let 1854 až 1855.

²⁹¹ J. Šálek, Praha, 1857 až 1858, 633+viii stran.

²⁹² J. Pospíšil, Praha, 1855, 346 stran.

²⁹³ První filmové zpracování *Babičky* je z roku 1921; tento němý film režírovala Terezie (Tea, Thea) Červenková (1882–1957/61). V povědomí je ještě zpracování z roku 1940 s Terezií Brzkovou (1875–1966) a Natašou Tanskou (1929–2014) v hlavních rolích, film režíroval František Čáp (1913–1972). Dvoudílný barevný televizní film z roku 1971 režíroval Antonín Moskalyk (1930–2006), v hlavních rolích se představily Jarmila Kurandová (1890–1978) a Libuše Šafránková (1953–2021). Méně známá jsou zpracování *Babičky* jako opery či divadelní hry.

o rok později vyšel její román *Pohorská vesnice*.²⁹⁴ Božena Němcová v těchto románech mistrně vykreslila život prostých venkovských lidí, jejich sepětí s přírodou, jejich zvyky a obyčeje, problémy i touhy.

Své povídky publikovala Božena Němcová ve druhé polovině padesátých let v tehdy populárních kalendářích, časopisech a sbornících.²⁹⁵ Nejznámějšími jsou tyto:

- *Karla* (1855),
- *Divá Bára* (1856),
- *V zámku a podzámčí* (1856),
- *Chudí lidé* (1856) a
- *Pan učitel* (1859).

Pro beletristickou přílohu *Štěpnice. Čítanka pro mládež československou* pedagogického časopisu *Škola a život* a pro *Kalendář učitelský*²⁹⁶ napsala v letech 1857 až 1861 řadu písní, říkanek, popěveků, her a hádanek.

Božena Němcová inspirovala básníky a spisovatele, nejen své mladší současníky, ale i další generace. Její tvorbou byli ovlivněni Karolina Světlá, Vítězslav Hálek, Julius Zeyer, Jakub Deml, Vítězslav Nezval, František Halas, Jaroslav Seifert aj.²⁹⁷ Jejím životem a dílem se zabývala řada badatelů, literárních kritiků a historiků, například Arne Novák, František Xaver Šalda a Felix Vodička. Zdůrazňován byl její přínos české literatuře a kultuře.²⁹⁸

Každá doba interpretovala dílo Boženy Němcové po svém, s ohledem na své ideje a potřeby. Její díla byla a jsou opakovaně vydávána (též díky školní výuce), propagována, obdivována, někdy i zatracována. Někteří autoři vytvářeli mýtus nedotknutelné vlastenky, jiní se naopak zajímali o její soukromý život, rodinný původ, nešťastné manželství, platonické i milostné vztahy, zdravotní problémy, policejní perzekuce, život v bídě apod.

Postupně se objevilo více než sto zahraničních vydání *Babičky* v desítkách jazyků.

²⁹⁴ K. Jeřábková, Praha, 1856, 190+218 stran.

²⁹⁵ Kalendář *Česká pokladnice*, kalendář *Koleda*, *Kalendář učitelský*, *Nový kalendář katolický čili Poutník z Prahy*, *Moravské noviny*, *Česká včela*, *Posel z Prahy*, almanach *Máj*, almanach *Lada Noúla*, sborník *Perly české*, rukopisný almanach *K Novému roku 1856* apod.

²⁹⁶ Časopis vycházel od roku 1855 do roku 1889, v letech 1855 až 1866 byl jeho redaktorem František Josef Řezáč (1819–1879), katolický kněz, pedagog, spisovatel a politik, který bojoval proti poněmčování národa a snažil se v českých školách posilovat národní uvědomění.

²⁹⁷ Viz např. F. Halas: *Naše paní Božena Němcová* (1940), J. Seifert: *Vějíř Boženy Němcové* (1940), J. Seifert: *Píseň o Viktorce* (1950).

²⁹⁸ Viz též J. Hanuš: *Božena Němcová v životě i spisech* (1889), V. Vávra: *Božena Němcová, pokus životopisný a literární* (1895), V. Tille: *Božena Němcová* (1911, 2. rozšířené vydání: 1914, 3. rozšířené vydání: 1920), Z. Nejedlý: *Božena Němcová a Ratibořické údolí* (1922), Z. Nejedlý: *Božena Němcová* (1927), J. Mukařovský: *Pokus o slohový rozbor Babičky Boženy Němcové* (1925), J. Fučík: *Božena Němcová bojující* (1940), V. Černý: *Božena Němcová* (1940), M. Otruba: *Božena Němcová* (1962), M. Horký a R. Horký (ed.): *Božena Němcová – život, dílo, doba* (2005).

Božena Němcová přitahovala a neustále přitahuje umělce i badatele jako první a klíčová česká spisovatelka.²⁹⁹ Zajímavé informace o jejím životě a díle, o jejích kontaktech s vlastenci, nakladateli, vzdělanci, šlechtou apod. lze najít v její korespondenci, jejíž souhrnné vydání připravil kolektiv pod vedením Roberta Adama (nar. 1971).³⁰⁰

Zdůrazněme, že podobný zájem jako Božena Němcová nezbudily jiné literárně aktivní ženy její doby. Byly to zejména

- Magdalena Dobromila Rettigová (1785–1845), autorka prvních kuchařek, básní, divadelních her a povídek,
- Antonie Kavalírová (1804–1879), autorka populárních vzpomínek, které však vyšly až roku 1929,
- Bohuslava Rajská (1817–1852), vlastenka, spisovatelka a autorka vzpomínek a rozsáhlé korespondence, druhá manželka Františka Ladislava Čelakovského,
- Františka Hansgírgová (1823–1871), spisovatelka, autorka kuchařek, knih o péči a výchově a propagátorka feminizmu,
- Anna Vlastimila Růžičková (1824–1869), spisovatelka, básnířka, herečka a překladatelka,
- Karolina Světlá (Johanna Nepomucena Rottová, provdaná Mužáková, 1830–1899), bojovnice za emancipaci žen, spisovatelka a zakladatelka českého vesnického románu,
- Sofie Podlipská (rozená Rottová, 1833–1897), spisovatelka, překladatelka a propagátorka dívčího školství,
- Antonie Melišová-Körschnerová (1833–1894), spisovatelka, básnířka, překladatelka, dramatička a první redaktorka ženského časopisu *Lada*, který vycházel v letech 1861 až 1866 s podtitulem *belletristický a modní časopis*.

Jejich tvorba však zdaleka nedosahuje ani rozsahem ani kvalitou úroveň díla Boženy Němcové.

48. České divadlo

Ve čtyřicátých letech 19. století začali čeští vlastenci přemýšlet o vybudování skutečného, tj. kamenného českého divadla. Návrh na jeho stavbu předložil roku 1845 *Českému zemskému sněmu* František Palacký. Teprve po pěti letech, roku 1850, byl založen *Sbor pro zřízení Národního divadla*, jehož prvním předsedou

²⁹⁹ O Boženě Němcové viz např. [Iv3] a [Jan2].

³⁰⁰ *Božena Němcová. Korespondence*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 1. svazek: 2003 (období 1844–1852), 391 stran, 2. svazek: 2004 (období 1853–1856), 558 stran, 3. svazek: 2006 (období 1857–1858), 621 stran, 4. svazek: 2007 (období 1859–1862), 478 stran, ISBN 80-7106-162-X, 80-7106-697-4, 80-7106-764-4, 978-80-7106-895-2. Viz též M. Gebauerová: *Božena Němcová. Korespondence I., II., III.*, J. Laichter, Praha, 1912, 1914, 1920, 348+425+314 stran, 25+16+3 obr. příloh.

se stal právě Palacký. Roku 1851 byly zahájeny finanční sbírky a o rok později byl v Praze u mostu císaře Františka I. (dnes most Legii) zakoupen pozemek.

Finanční prostředky však tím byly vyčerpány, sbírky mnoho nevynášely, a proto se musela výstavba divadla odložit. Teprve po pádu Bachova absolutismu se aktivity vlastenců zvýšily, podařilo se shromáždit sto tisíc zlatých. Projekt divadelní budovy vytvořil architekt Vojtěch Ignác Ullmann (1822–1897), stavba byla zahájena roku 1862 a dokončena za šest měsíců.

Divadelní prostory nebyly velké, chyběly šatny a zázemí, v hledišti mohlo být asi tisíc diváků. Ředitelem tohoto, tzv. *Prozatímního divadla* se stal Jan Nepomuk Maýr (Mayr, Mayer, 1818–1888). Divadlo zahájilo provoz 18. listopadu 1862 hrou *Král Vukašín* českého básníka, spisovatele a dramatika Vítězslava Háška (1835–1874).³⁰¹

Dne 16. května 1868 byly na veřejné celostátní slavnosti za účasti českých politických, kulturních a vědeckých osobností položeny základní kameny *Národního divadla* na pozemku bezprostředně sousedícím s *Prozatímním divadlem*. Mezi přítomnými byli František Palacký, Bedřich Smetana (1824–1884), Josef Zítek (1832–1909), František Ladislav Rieger, ale i zástupci české šlechty, kteří výrazně přispěli na výstavbu budovy. Velkolepé slavnosti se podle odhadů zúčastnilo sto až sto padesát tisíc lidí z celých Čech a Moravy.

Slavnostní ukládání základních kamenů svezených z význačných míst Čech a Moravy bylo národní manifestací, které dominovala politická a vlastenecká témata. Politik a novinář Karel Sladkovský (1823–1880) zdůraznil v dlouhém projevu význam *Národního divadla*, označil je za symbol probuzeného národa, který se hlásí o svá politická práva. Důraz kladl na státoprávní jednotu českých zemí. Zazněly četné další projevy, písně *Kde domov můj* a *Hej Slované*, střídalo se z moždířů atd. Na základní kámen poklepal František Palacký jako *otec národa*; svůj proslov zahájil slovy: „Ve jménu národa v Čechách a na Moravě jednotného.“ Vystoupila řada politických, kulturních a vědeckých osobností tehdejší doby – František Ladislav Rieger, Jan Evangelista Purkyně, Josef Wenzig, Jan Nepomuk František hrabě z Harrachu (1821–1909), Bedřich Smetana, Josef Zítek a další. Po ukončení slavnosti následoval *banket* pro národní elitu, na kterém byla vyzdvihována slovanská jednota a vzájemnost národů. Pro širokou veřejnost byla uspořádána *prostonárodní slavnost* na Letné. Památný den zakončilo slavnostní představení Smetanovy opery *Dalibor* v *Prozatímním divadle*.

Základy *Národního divadla* byly vybudovány do konce roku 1868, stavba budovy však byla dokončena až roku 1877. Velkolepá novorenesanční budova byla postavena podle projektu architekta Josefa Zítka. Mnoho času a energie bylo věnováno její výzdobě, na které pracovala řada českých umělců vybraných zvláštní komisí. Byli to Mikoláš Aleš, František Ženíšek, Josef Václav Myslbek, Antonín Pavel Wagner, Václav Brožík, Vojtěch Antonín Hynais, Josef Tulka, Julius Eduard Mařák a další. Prvním ředitelem divadla se stal Jan Nepomuk

³⁰¹ O výstavbě a provozu *Prozatímního divadla* viz [Ší].

Maýr. Divadlo bylo slavnostně otevřeno 11. června 1881 na počest návštěvy korunního prince Rudolfa (1858–1889) operou *Libuše* Bedřicha Smetany. Do srpna se odehrálo jedenáct představení, pak bylo divadlo uzavřeno, v budově ještě probíhaly drobné práce. Dne 12. srpna 1881 zničil oheň střechu, hlediště, jeviště a velkou část výzdoby.³⁰² Požár byl chápán jako národní katastrofa. Výrazně však motivovala národní hnutí k dalším sbírkám. Za dva měsíce byl na opravu divadla shromážděn asi milion zlatých.

Při opravě a následných úpravách byly obě divadelní budovy propojeny, *Prozatímní divadlo* se stalo technickým zázemím *Národního divadla*. Novým ředitelem byl jmenován František Adolf Šubert (1849–1915), dramatik a divadelní historik. *Národní divadlo* bylo otevřeno 18. listopadu 1883 slavnostním představením Smetanovy opery *Libuše*.

Po mnoha letech snah a bojů s nepřízní osudu získal český národ scénu, na níž mohly být uváděny činohry, opery i baletní představení. Až v osmdesátých letech 19. století se tedy naplnily sny českých divadelníků, jejich volání po národní scéně. Nebylo již třeba se v Praze doprošovat o možnost uvádět české hry.

Národní divadlo bylo vnímáno jako symbol probuzení národa, který se nyní přihlásil i o svá politická práva, jako důkaz státoprávní jednoty českých zemí. Jeho vybudování lze chápat i jako významný výsledek úspěšně završeného národního obrození.³⁰³

49. Závěr

Ukončení čtvrté fáze národního obrození bylo symbolicky datováno rokem 1858, kdy byl vydán almanach *Máj*.³⁰⁴ Sestavili jej Jan Neruda a Vítězslav Hálek, redaktorem byl Josef Barák. Přispěla do něj řada našich literátů, někteří pod pseudonymy: Jan Neruda, Vítězslav Hálek, Josef Barák, Jakub Arbes, Karolina Světlá, Adolf Heyduk, Rudolf Mayer, Josef Václav Frič [M. Brodský], jeho manželka [Anna Sázavská], Karel Jaromír Erben [J. E. Miletínský], Sofie Podlipská [Žofie], Božena Němcová, Bohumil Janda Cidlinský [V. Lánský], Karel Sabina [K. S.] a Jan Palacký.³⁰⁵

Tímto literárním sborníkem obsahujícím básně a menší prózy, který byl vydán symbolicky 1. května 1858, se autoři přihlásili k odkazu Karla Hynka Máchy, jehož nekonvenční přístup k české poezii a národnímu básnictví předběhl dobu o několik desetiletí. Proto byli označeni jako *májovci*. Jejich

³⁰² O požáru divadla viz [Iv2].

³⁰³ O výstavbě *Národního divadla* viz [ČD], s. 319–337, [Žc], [Hfv], [Pac] a [ŠPA].

³⁰⁴ *Máj. Jarní almanach na rok 1858*, H. D. Rohlíček, Praha, 1858, 320 stran.

³⁰⁵ V následujících letech byly vydány tři navazující almanachy (J. Pospíšil, Praha, 1859, 341 stran, Jeřábková, Praha, 1860, 432 stran, I. L. Kober, Praha, 1862, 319 stran), které redigoval Vítězslav Hálek. Neměly již takový ohlas a význam jako almanach první. Příspěvky do nich sepsali Gustav Pfleger Moravský, Václav Zelený, Jiljí Vratislav Jahn, Josef Wenzig a další.

počin vyvolal kritiku konzervativců, kteří jim vytýkali nedostatek vlastenectví a kosmopolitismus, který dříve vyčítali Máchovi.

Další generací českých spisovatelů a básníků byli *ruchovci* soustředění později kolem časopisu *Osvěta*.³⁰⁶ U příležitosti položení základního kamene *Národního divadla* roku 1868 vydali almanach *Ruch*,³⁰⁷ v němž zdůrazňovali – oproti *májovcům* – aktivní vlastenectví, obětavou a nadšenou práci pro českou společnost. Základem národa rozuměli venkovský lid, vyzdvihovali však nejen národní, ale i slovanskou jednotu (zejména Slovensko, Rusko, Balkán). Překládali slovanskou literaturu a vyzývali k politickým aktivitám. Nejvýznamnějšími *ruchovci* byli Svatopluk Čech, Adolf Heyduk, Josef Holeček, Eliška Krásnohorská, Rudolf Pokorný, Ladislav Quis a zpočátku Josef Václav Sládek, který almanach *Ruch* redigoval.

O něco pozdější generací byli *lumírovci* sdružení v letech 1877 až 1898 kolem časopisu *Lumír*, který redigoval Josef Václav Sládek.³⁰⁸ Řadí se k nim zejména Julius Zeyer, Jaroslav Vrchlický a Josef Václav Sládek, který původně patřil k *ruchovcům*.

Vznik poměrně početných literárních generací *májovců*, *ruchovců* a *lumírovců* dokládá úspěšnost národního obrození i jeho završení na přelomu padesátých a šedesátých let 19. století.

50. Obraz národního obrození v literatuře

České národní obrození je literárně zpracováno v několika dílech Aloise Jiráka (1851–1930), spisovatele, dramatika, autora řady historických románů, povídek a her, který byl od roku 1874 učitelem dějepisu na gymnáziu v Litomyšli a od roku 1888 na gymnáziu v Žitné ulici v Praze. Od roku 1901 byl redaktorem časopisu *Zvon*,³⁰⁹ od roku 1890 členem *České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* a od roku 1901 mimořádným členem *Královské české společnosti nauk*.

Jirásek je výrazným představitelem realismu a zakladatelem českého realistického historického románu. Napsal řadu románů, povídek a dramát. K ná-

³⁰⁶ Časopis *Osvěta* vznikl roku 1871 zásluhou spisovatele a novináře Václava Vlčka (1839–1908) jako vlastenecký kulturně vědecko-politický měsíčník. Po Vlčkově smrti se ve vedení redakce vystřídali dramatik a divadelní historik František Adolf Šubert a po jeho skonu spisovatel a novinář Adolf Srb (1850–1933), který jej vedl až do roku 1921.

³⁰⁷ *Ruch. Básně české omladiny, vydané roku 1868 k upomínce na založení národního divadla*, Praha, 1868, 194 stran.

³⁰⁸ Původní beletristický týdeník *Lumír* založil roku 1851 spisovatel a kulturní organizátor Ferdinand Břetislav Mikovec (1826–1862), který chtěl naši literaturu pozvednout na světovou úroveň. Vycházel v letech 1851 až 1863 u různých vydavatelů. Pozdější *Lumír II.* existoval v letech 1865 a 1866, pak pro nezájem čtenářů a další problémy zanikl. Obnoven byl roku 1873 zásluhou Josefa Václava Sládka (1845–1912) a Serváce Bonifáce Hellera (1845–1922) a vycházel až do roku 1940.

³⁰⁹ Časopis *Zvon, týdeník belletristický a literární* vycházel v letech 1901 až 1941. Původní redakční kruh tvořili A. Jirásek, K. V. Rais, M. A. Šimáček, J. Thomayer a J. Vrchlický. Vydavatelem a redaktorem byl M. A. Šimáček.

rodnímu obrození se váže jeho pětidílný román *F. L. Věk. Obraz z dějin našeho národního probuzení*, který v letech 1888 až 1906 vycházel časopisecky (*Osvěta*, *Květy*, *Zlatá Praha*), knižně s malým zpožděním v letech 1890 až 1907.³¹⁰ Hrdinou románů je vlastenec František Ladislav Věk, student, později kupec z Dobrušky, v němž Jirásek připomněl historickou osobnost – Františka Vladislava Heka (1769–1847), českého národního buditele, spisovatele, překladatele a hudebního skladatele, který psal satirické básně a epigramy.³¹¹ Je autorem knihy *Veliký pátek* popisující maloměstské prostředí Dobrušky.³¹²

Jiráskův román popisuje období let 1769 až 1816, připomíná vliv historických událostí na život v Čechách a na Moravě (reformy Josefa II., *Velká francouzská revoluce*, napoleonské války, přesuny vojsk Evropou atd.). Největší pozornost věnuje událostem národního obrození, aktivitám vlastenců, pražských i venkovských buditelů, jejich nezměrnému úsilí o rozkvet českého jazyka, literatury a divadla, nejprve v Praze a později v Dobrušce. V románě se setkáváme s řadou historických postav, například s Václavem Thámem, Šebestiánem Hněvkovským, Václavem Matějem Krameriem a Stanislavem Vydrrou.

Děj Jiráskovy čtyřdílné kroniky *U nás* (I. *Úhor*, II. *Novina*, III. *Osetek*, IV. *Zeměžluč*)³¹³ vydané v letech 1897 až 1904 ukazuje život fiktivního městečka Padolí (ve skutečnosti Hronov) od roku 1823 do roku 1852. Hlavním hrdinou je katolický kněz Josef Regner Havlovický (1794–1852), vlastenec, který se obětavě věnuje záležitostem svého města i jeho obyvatel.

Mimořádně úspěšná byla Jiráskova novela *Filosofská historie*, která roku 1877 vycházela v časopise *Světovzor* a v knižní podobě se objevila roku 1882.³¹⁴ Přeložena byla do řady jazyků. Líčí život a problémy studentů Filozofického ústavu v Litomyšli, jejich boj o Majáles v roce 1847 a bouřlivé události roku 1848. Ukazuje zájem studentů o český jazyk a kritizuje měšťáctví.

³¹⁰ Připomeňme rovněž stejnojmenný seriál Československé televize z roku 1971, který byl natočen zejména podle prvních dvou dílů a malé části třetího dílu. Třináctidílný seriál podle scénáře Otty Zelenky (1931–2013) natočil režisér František Filip (1930–2021) s Radoslavem Brzobohatým (1932–2012) v hlavní roli. Třináctý díl nebyl cenzurou povolen – ukazoval střet hlavního hrdiny s panskou vrchností. Následně byl seriál uzavřen do trezoru, neboť příliš zdůrazňoval obrození utlačovaného národa, což se v normalizačních časech nehodilo. Repríza byla uvedena až na konci roku 1989, zakázaný třináctý díl směli tedy diváci shlédnout až v roce 1990.

³¹¹ Hek byl kritizován za epigram *Čím větší vůl, tím více titulů*.

³¹² Viz třísvazkové dílo J. Jakubec (ed.): *Sebrané spisy Františka Vladislava Heka*, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha, 1917, 1923, 1924, xxviii+148, viii+267, vii+314 stran. Viz též J. Dostál (ed.): *František Vladislav Hek píše synovi*, Václav Petr, Praha, 1940, 40 stran.

³¹³ J. Otto, Praha, 1897 až 1904, 456+413+519+460 stran.

³¹⁴ *Filosofská historie* roku 1882 vyšla spolu s povídkou *U Rytířů* v knize *Dvě povídky* (J. Otto, Praha, 1882, 210 stran), později byla vydávána v souboru *Maloměstské historie*, případně samostatně. Poslední knižní (komentované) vydání je z roku 2021.

Roku 1937 ji zfilmoval Otakar Vávra (1911–2011), roku 1981 byla režisérkou Alenou Adamcovou (1935–1993) uvedena v *Československém rozhlasu* jako četba na pokračování, v letech 1968 a 1969 byla hrána v pražském divadle *Rokoko* jako muzikál Zdeňka Petra (1919–1994) a Ivo Fischera (1924–1990) s tehdy populárními zpěváky.

Velkou pozornost věnoval českému národnímu obrození spisovatel Karel Václav Rais (1859–1926), který působil jako učitel v Trhové Kamenici a Hlinsku, později v Podolí, na Žižkově a na Vinohradech (dnes Praha). Roku 1901 byl jedním ze zakladatelů beletristického týdeníku *Zvon*.

Jako představitel realismu navazoval na Boženu Němcovou, Jana Nerudu, Vítězslava Háška a Karolinu Světlou. Je autorem románů, povídek, novel a básní, sepsal i paměti. Jeho díla byla určena dětem, mládeži i dospělým, děj se většinou odehrával v Podkrkonoší a na Hlinecku (tzv. *venkovská próza*).

Raisův nejznámější román *Zapadlí vlastenci* vyšel roku 1894.³¹⁵ Popisuje děje ve vesnici Pozdětín v Podkrkonoší ve čtyřicátých letech 19. století. Vychází z deníků písmáka Věnceslava Metelky, ukazuje práci českých vlastenců, učitelů a kněží.³¹⁶

Počátkům národního obrození se věnoval i gymnaziální profesor Alois Vojtěch Šmilovský (vlastním jménem Alois Schmillauer, 1837–1883), dnes téměř zapomenutý spisovatel. Po ukončení piaristického gymnázia v Mladé Boleslavi pokračoval ve studiu na Filozofické fakultě pražské univerzity. Od roku 1860 působil na gymnáziu v Klatovech, nejprve jako suplent, od roku 1868 jako řádný profesor. Založil zde pěvecký spolek *Šumavan*. Od roku 1873 byl profesorem gymnázia v Litomyšli, o čtyři roky později začal působit na Litomyšlsku a Poličsku jako školní inspektor.

Napsal několik libret, povídek, románů a nepřilíh zdařilých divadelních her. Národního obrození se týká jeho povídka *Za ranních červánků* z roku 1875,³¹⁷ v níž vylíčil pobyt Josefa Dobrovského u Jana Rudolfa hraběte Černína z Chudenic (1757–1845) na základě vzpomínek jeho současníků a přátel. Popsal Dobrovského kontakty s prostými lidmi a ukázal, že základ a úspěch obrození spočíval na obrodě venkovských lidí.

Šmilovského povídka *Rozptýlené kapitoly*, která vyšla až roku 1943, obsahuje jeho vzpomínky na události revolučního roku 1848, které vnímal jako student gymnázia.³¹⁸

Národnímu obrození na Chodsku se věnoval katolický kněz, básník a spisovatel Jindřich Šimon Baar (1869–1925), který je považován za představitel realismu a *venkovské prózy*.

³¹⁵ K. Šimáček, Praha, 1894, 379 stran.

³¹⁶ Věnceslav Metelka (1807–1867) ze Sklenařic byl pomocným učitelem v Pasekách nad Jizerou, houslařem a houslistou. Jeho deníky zachycují léta 1835 až 1844 a 1856 až 1866. Viz V. Metelka: *Ze života zapadlého vlastence*, Mladá fronta, Praha, 1977, 453 stran, též Vyšehrad, Praha, 1982, 408 stran, V. Metelka [J. Jech (ed.)]: *Kde na jabloních harmoniky rostou. Dokumenty ze života písmácké a houslařské rodiny Věnceslava Metelky*, Kruh, Hradec Králové, 1983, 139 stran, 16 obrazových příloh, 2. vydání: M & V, Hradec Králové, 2008, 149 stran.

³¹⁷ Úvod napsal a poznámkami opatřil A. Pražák, Šimáček, Praha, 1913, 208 stran. Připomeňme ještě film *Za ranních červánků* z roku 1934, který režíroval Josef Rovenský (1894–1937). Podle Šmilovského povídky napsali scénář Karel Hašler (1879–1941), Josef Neuberger (1901–1970) a Julius Schmitt (1884–1949).

³¹⁸ O Šmilovském viz např. [Pž5] a [LČL], díl M–O, s. 671–674.

Pocházel ze selského rodu z Klenčí pod Čerchovem na Domažlicku, obecnou školu navštěvoval v Klenčí, od roku 1880 studoval na gymnáziu v Domažlicích. Chtěl se věnovat filozofii, špatné finanční zajištění ho přivedlo na teologickou dráhu.

V Praze studoval od roku 1888 teologii, roku 1892 byl vysvěcen na kněze. Působil na různých místech v Čechách, nejprve jako kaplan (Přimda, Spálené Poříčí, Stochov, Únětice), v letech 1895 až 1897 jako farář v Ořechu u Prahy, v letech 1899 až 1909 v Klobukách a v letech 1909 až 1919 opět v Ořechu u Prahy. Roku 1919 odešel do důchodu a vrátil se do Klenčí, rodné vsi, kde je také pohřben. Po jeho smrti bylo v Klenčí zřízeno *Muzeum Jindřicha Šimona Baara*. Nedaleko Klenčí (Na Výhledech) stojí Baarův památník se sochou v nadživotní velikosti jako uznání jeho přínosu Chodsku.

Baar cestoval po Čechách i po střední Evropě, sbíral pohádky, zajímal se o život prostých lidí chodského kraje, poctivě bádá v archivech a na farách. Na základě svého bádání a osobních zkušeností psal venkovské romány, povídky, knížky pro děti a cestopisy. Popisoval život chodských vesnic, osudy prostých lidí a tehdejší události. Jeho knihy jsou realistické, založené na faktech. Jsou psány s hlubokou znalostí rodného kraje, podávají národopisný obraz Chodska.

Národnímú obrození věnoval Baar obsáhlou trilogii. První částí je *Paní komisarka. Chodský obrázek z doby předbřeznové*, ve kterém vypráví o působení Boženy Němcové na Chodsku a o životě v Klenčí v letech 1845 až 1848. Druhou částí je román *Osmáctyřicátníci* věnovaný revolučním událostem roku 1848, životu na Chodsku, lidovým zvykům, sporům mezi Čechy a Němci, sedláky, řemeslníky, úředníky a vrchností, rozpadu tehdejších sociálních struktur, vztahům člověka k přírodě atd. Třetí svazek *Lůsy* vypráví o doznívání revoluce a národního obrození v Klenčí. Ukazuje úděl člověka a jeho životní strasti.³¹⁹

³¹⁹ Nákladem Československých podniků tiskařských a vydavatelských, Praha, 1923, 460 stran, 1924, 486 stran, 1925, 528+vii stran.
O Baarovi viz např. [Te2] a [Jo].

